

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİSLERDE İMÂN KONUSUNA ŞÂRİHLERİN
YAKLAŞIMI (KÜTÜB-İ SİTTE ÖZELİNDE)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Veli ATMACA

HAZIRLAYAN
Adem BEBEK

2015

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİSLERDE İMÂN KONUSUNA ŞÂRİHLERİN YAKLAŞIMI
(KÜTÜB-İ SİTTE ÖZELİNDE)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Veli ATMACA

HAZIRLAYAN
Adem BEBEK

Jürimiz, 12/06/2015 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini ~~oy birliği~~ oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Doç. Dr. Veli ATMACA

2. Yrd. Doç. Dr. Musa ERKAYA

3. Yrd. Doç. Dr. Veysel ÖZDEMİR

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Hadîslerde İmân Konusuna Şârihlerin Yaklaşımı (Kütüb-i Sitte Özelinde)

Adem BEBEK

Fırat Üniveritesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Hadîs Bilim Dalı

2015, Sayfa: XVII + 157

İslâm'da doğru bilginin iki temel kaynağı vardır. Bunlardan birincisi, Allâh'ın Kitabı Kur'ân'dır. Diğer de Kur'ân'ın sözlü ve fiilî olarak tefsîrini yapan Hz. Peygamber'dir. Bu iki kaynaktan birincisi mahzâ vahy, ikincisi de bu vahyin ortaya koyduğu İlâhî mesajların yine onun kontrolünde yapılmış tefsîridir. İmân konusu da bu iki kaynağa bağlı olarak anlaşılacak ve yaşanak bir hakikattir.

Hadîs kaynaklarında imânla ilgili çok sayıda hadîs nakledilmiştir. Hadîslerin tasnîfi sürecinde muhaddisler tarafından hem müstakil *Kitâbü'l-İmânlar*, hem de çok konulu hadîs musannefatında imân konusuna ayrılmış bölümler oluşturulmuştur.

Bunlar içerisinde *Kütüb-i Sitte* ortak ismiyle şöhret bulmuş olan altı eser, tarihî süreçte Müslümanların en çok itibar ettikleri hadîs kaynakları olmuşlardır. Bu eserlerin ihtiva ettiği hadîsler hicrî dördüncü asırdan itibaren önde gelen muhaddis âlimler tarafından “şerh” adı ile geniş kapsamlı olarak açıklanmış ve bu sahada önemli eserler vücuda getirilmiştir.

Üçüncü Halife Hz. Osman'ın katledilmesi ile başlayan ve devam eden süreçte meydana gelen bir takım olumsuz hâdiseler, bazı fırka ve mezhep mensupları tarafından imânla ilişkilendirilirken, diğer bazılarınca imânla bir ilişkisinin olmadığı ifade edilmiştir. Sonuçta bu hâdiselerin faillerine mü'min, kâfir, fâsık gibi bazı hükümler verilmiştir. Bu konudaki tartışmanın mihverini imân-amel münasebeti ve amelin imâna

etkisi oluşturmıştır. Musannıfların îmânla ilgili olarak eserlerine aldıkları hadîsler bir yönüyle bu mezhebî tartışmalara cevap niteliği taşımaktadır. Bu hadîsler Selef ve Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından diğer düşünce akımlarına karşı Nebevî birer delil olarak kabul edilmiş; şârihler, telif ettikleri şerhlerde bunu açıkça belirtmişlerdir. Böylece hem musannıflar hem de şârihler Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği îmânın hakikatini ümmete öğretmek için yoğun çaba göstermişler ve karşıt görüşleri bu hadîslere dayanarak çürütmüşlerdir.

Bu nedenle çalışmamızda, *Kütüb-i Sitte* şârihlerinin îmân konulu hadîsleri ne şekilde yorumladıklarını inceledik. Tezimize sadece, şârihlerce ğarîb olarak görülen ve açıklaması yapılan kelimeleri ihtiva eden hadîsleri dâhil ettik. *Ğarîbü'l-Hadîs* isimli lügatlerden de istifade ederek, bu lafızların hadîse kazandırdığı anlam derinliğini ve îmâna dair hangi hususiyeti ifade ettiğini tespit etmeye çalıştık.

Sonuç olarak; hadîslerde tarif edilen îmânın sadece kalbî bir tasdikten veya ma'rifetten ibaret olmadığını, aksine ruh ve beden bütünlüğü içerisinde aktif ve etkin bir fonksiyona sahip olduğunu tespit ettik.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Îmân, İslâm, Kütüb-i Sitte, Hadîs Şerhleri, Ğarîbü'l-Hadîs.

ABSTRACT**Master Thesis****Scholar's Approach To Faith In Hadiths
(Within The Scope of Kutub-i Sitte)****Adem BEBEK****The University of Fırat
The Institute of Social Science
The Department of Hadiths
2015, Page: XVII + 157**

There are two basic sources of accurate information in Islam. The first one is the God's book Quran. The other one is the prophet who describes the Quran as ferbal and physical. From these two sources the first completely God's revelation, the second one is the description of these divine messages faith topic is the truth which will be understood and lived according to these two sources.

A large number of hadith about faith are in hadith sources. In the process of the classification of hadiths faith topic sections have been created by the hadith narrotors.

Among these, "Kütüb-i Sitte" are the most reliable hadith sources during the historical process. The hadith in "Kütüb-i Sitte" are explained by the hadith narrotors with thte naam of "Şerh" from the Hijri fourth century and important works are written on this topic.

Negative events which start with the murder of the third Coliph Hz. Osman associated with faith by some members of the sects but the others explain that it isn't related whit faith. As a result, the doers of these events named kaffir or atheist. It is about the relationship and the axis of the discussion of faith that good deeds do faitheffect has created. Hadith about the faith are a response to the sectarian debote. These hadiths have been accepted evidence against the other thoughts by predecessor and Sunni scholars so the hadiths narrotors struggle tho teach the truth of faith and they corrupt the opposing ideas based on these hadiths.

For this reason, in our study, we analyzed how “Kütüb-i Sitte’s” scholars comment on the hadiths about faith. In our thesis, we just include the hadiths which are seen different by the scholars and contained the explanation of unknown words. We benefit from the glossaries named “Garibü’l-Hadis”. We try to detect the depth of meaning.

Consequently, the faiths described in the hadiths are not only the hearth attestation but also an active function of the soul and body integrity.

Key words: Hz. Prophet, Faith, İslâm, Kütüb-i Sitte, Hadith Scholars, Kitabu’l-Îmân, Ğarîbü’l-Hadîs.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	VI
ÖNSÖZ	XII
GİRİŞ	1
KİTÂBÜ'L-İMÂN'LAR, HADİS ŞERHLERİ VE ĞARİBÜL-HADİS LÜGATLERİ, HABER-İ ÂHÂD'IN İTİKÂDÎ AÇIDAN BİLGİ DEĞERİ	1
I. Kitâbü'l-İmân'ların Oluşumu	1
I.1. Kütüb-i Sitte'deki Kitâbü'l-İmân'lar ve Genel Muhteva	3
II. Hadis Şerhleri ve Ğarîbü'l-Hadîs Lügatleri	4
II.1. Hadîs Şerhleri.....	4
II.2. Ğarîbü'l-Hadîs Lügatleri	5
III. İtikâdî Konularda Haber-i Âhâd'ın Bilgi Değeri	7
III.1. Hz. Peygamber (s.a.s.) Döneminde Hadîs ve Haber-i Âhâd.....	7
III.2. Hulefâ-i Râşidîn Dönemînde Hadîs ve Haber-i Âhâd	9
III.3. Mezhebî Ekollere Göre İtikâdî Konularda Âhâd Haberinin Bilgi Değeri	11
III.3.1. Selefiyye, Ehl-i Hadîs ve Zâhirîlere Göre İtikâdî Konularda Âhâd Haberinin Bilgi Değeri.....	11
III.3.2. Mu'tezile'ye Göre İtikâdî Konularda Âhâd Haberinin Bilgi Değeri	14
III.3.3. Ehl-i Sünnet'e Göre İtikâdî Konularda Âhâd Haberinin Bilgi Değeri ...	14
III.3.4. Çağdaş İslâm Âlimlerinin Haber-i Âhâd Konusundaki Yaklaşımları .	16

BİRİNCİ BÖLÜM

İMÂN VE İSLÂM'IN KAVRAMSAL VE MEZHEBÎ BOYUTU	18
1.1. İmân Ve İslâm'ın Kavramsal Boyutu	18

1.1.1. İmânın Sözlük ve Terim Anlamı	18
1.1.1.1. İmânın Sözlük Anlamı	18
1.1.1.2. İmân'ın Terim Anlamı	20
1.1.2. İslâm'ın Sözlük ve Terim Anlamı	21
1.1.2.1. Sözlükte İslâm.....	21
1.1.2.2. Terim Olarak İslâm	23
1.1.3. İmân ve İslâm Üzerine Yapılan Tartışmalar	24
1.1.4. İmân ve İslâm'ın Mâhiyet ve Hakîkati	27
1.1.5. İmân ve İslâm'ın Fazîleti	28
1.2. Mezheplerin İmân ve İslâm Lafızların Yaklaşımları	29
1.2.1.1. Selefiyye	30
1.2.1.2. Mu'tezile	31
1.2.1.3. Cehmiyye	31
1.2.1.4. Mürcie	32
1.2.1.5. Ehl-i Sünnet	32
1.2.2.1. İmân ve İslâm'ın Hükümleri	34
1.2.2.2. Kelime-i Şehâdet'in Dil İle İkrârı	35
1.2.2.3. İmânın Artıp Eksilmesi	36
1.2.2.4. İmân-Amel Münasebeti	39
1.2.2.5. Teblîğ, İrşad ve İkrâh Meselesi	41
1.2.2.6. Ahkâmın Uygulanması Bakımından İmân'ın Gerekliliği	44

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERH EDEBİYATINDA İMÂN KONUSUNA BAKIŞ	46
2.1. İmân Esasları	46
2.1.1. Allâh'a İmân	49
2.1.2. Allâh'ın Meleklerine İmân	49

2.1.3. Kitaplara İmân	50
2.1.4. Peygamberlere İmân	51
2.1.5. Âhiret Günü'ne İmân	51
2.1.6. Kadere İmân.....	52
2.2.1. İbâdet, Kulun Rabbi'ne Karşı Sorumluluğudur	56
2.2.2. İbadette Samimiyet İhsândır	57
2.3. Kıyâmetin Kopma Vakti ve Bazı Alâmetleri	58
2.3.1. Kıyâmetin Kopma Vaktini Allâh'tan Başka Kimse Bilemez	59
2.3.2. Kıyâmetin Bazı Alâmetleri	59
2.3.2.1. Cariye Kendi Sâhibini / Sâhibesini Doğuracak	60
2.3.2.2. Fakir Çobanlar Bina Yükseltme Yarışına Girecekler	61
2.4. İmânla İlişkili Görülen Bazı Meseleler	62
2.4.1. İmân ve Hidâyet.....	63
2.4.2. İmân ve Yakîn.....	63
2.4.3. İmân ve Takvâ	64
2.4.4. İmân ve İyilik.....	65
2.4.5. İmân ve Hayâ	66
2.4.6. Muhaddislere Göre İmânda Artma ve Eksilme	71
2.5. İslâm'ın Temel Esasları.....	75
2.5.1. Kelime-i Şehâdet ve Kelime-i Tevhîd	75
2.5.2. Namazı İkâme Etmek.....	76
2.5.3. Zekât Vermek	76
2.5.4. Haccetmek	77
2.5.5. Oruç Tutmak.....	77
2.6. Hadîslerde Kâmil Müslüman Tanımı.....	80
2.6.1. Kâmil Müslüman, Şerrinden Müslümanların Emîn Olduğu Kimsedir.....	81

2.6.2. Gerçek Muhâcir, Allâh'ın Yasaklarını Terk Eden Kişidir.....	83
2.6.3. Hayırlı Mü'min, Aç Doyurur ve Herkese Selâm Verir	84
2.7. İmâna Ait Bazı Hasletler	87
2.7.1. İmânın Lezzetini Tattıran Hasletler	87
2.7.2. Ensârı Sevmek İmâna Ait Hasletlerdendir.....	91
2.7.3. Bey'atine Vefâ Göstermek İmâna Ait Hasletlerdendir	93
2.7.4. Had Cezalarını Uygulamak Veya Tövbe Günâhlara Keffâret Olur mu?.....	95
2.7.5. Mü'minler Amelî Fazîletlerde Birbirinden Farklıdırlar	96
2.7.6. Şehâdeti Söyleyen, Namazı Kılan ve Zekâtı Verenle Savaşılmaz.....	98
2.7.7. Namazı ve Zekâtı Terk Eden Kimsenin Durumu	99
2.7.8. Kalplerde Gizli Tutulanların Hesabı Allâh'a Aittir	100
2.8. Şirk, Tevhîdden Sapmaktır.....	101
2.8.1. Tevhîd Ehli Cennet'e, Şirk Ehli de Cehennem'e Girer	102
2.8.2. Şirk Hariç Hiçbir Büyük Günâh Kişiyi Dinden Çıkarmaz	103
2.8.3. Şirk En Büyük Zulümdür.....	103
2.8.4. Sonuçları Açısından Şirk Çeşitleri.....	106
2.9. Münâfıklık ve Nifâk Alâmetleri.....	107
2.9.1. Nifâk Alâmetlerini Taşıyan Kimselere Münâfık Denebilir mi?	109
2.10. Din ve Samimiyet.....	110
2.10.1. Din Nasîhattir; Nasîhat İse Samimiyettir	110
2.10.2. Nasîhatin Uygulama Alanları ve İçeriği	112
2.10.2.1. Allâh İçin Nasîhat	112
2.10.2.2. Allâh'ın Kitabı İçin Nasîhat.....	112
2.10.2.3. Allâh'ın Peygamberi İçin Nasîhat.....	113
2.10.2.4. Müslümanların Yöneticilerine Nasîhat	113

2.10.2.5. Bütün Mü'minlere Nasîhat	113
2.11. İmânla İlgili Bazı Meseleler	115
2.11.1. Öncelikle İmâna Davet Esastır, İbâdetler İse İmâna Tâbidirler.....	115
2.11.2. Hz. İsâ Allâh'ın Kelîmesidir ve O'ndan Bir Rûhtur	117
2.11.3. İmân ve İstikâmet, Müslümanın İki Önemli Vasfıdır	119
2.11.4. İmân Kötülöklere Engel Olmayı Gerektirir	121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMÂN BAHSİNDE GEÇEN ĞARİB KELİMELEER	124
3.1. İlimde Derinleşme Çabaları (Tagfîru'l-İlm)	124
3.2. Kader ve Kazâ	125
3.3. Emrun Ünüf.....	126
3.4. İhsân	127
3.5. Hidâyet	128
3.6. Yakîn	128
3.7. Takvâ.....	129
3.8. Hayâ	129
3.9. İmânın Şu'beleri.....	130
3.10. Bid'un / Bid'atün.....	131
3.11. Namazın İkâmesi.....	132
3.12. Duâ	133
3.13. Bâika / Bevâik	133
3.14. Hicret ve Muhâcir	134
3.15. İmânın Tadı (Halâvet / Ta'm)	135
3.16. Bey'at ve Mübâye'a	136
3.17. Bühtân ve İftirâ	137
3.18. Ma'rûf ve Münker	137

3.19. Vefâ	138
3.20. Zulüm	139
3.21. Ensâr.....	140
3.22. Nifâk ve Münâfık	140
3.23. Hıyânet	141
3.24. Ğadr ve Fücûr.....	141
3.25. Nasîhat.....	142
3.26. Rûh	143
3.27. İstikâmet.....	144
BİBLİYOGRAFYA	148
EKLER	156
Ek-1: Yüksek Lisans Tez Çalışması Orijinallik Raporu.....	156
ÖZGEÇMİŞ	157

ÖNSÖZ

Din, ilk insanın yaratıldığı andan itibaren onun gündeminde ilk sırada yer alan, kurduğu medeniyet ve edindiği tecrübelerin içinde en etkin role sahip olan bir değerdir. Milletlerin kültür ve medeniyetlerinin oluşmasında, inanç değerleri ve yaşam biçimlerinin şekillenmesinde en büyük etken dindir.

İnsanın inanma, ibâdet ve itaat etme, tehlikelere ve korktuğu şeylere karşı sığınma ihtiyacı; iyi, faydalı ve güzel olan şeylere sâhip olma arzusu, ebedî yaşama isteği vb. özellikleri onu inanan bir varlık olmaya sevk eden sebeplerden bazılarıdır.

Dinden maksat İslâm olduğunda ise, O'nun sâhibi ve şârii Allâh'tır. Allâh, kullarına inanmaları gereken hususları kitabında bildirdiği gibi, bu inancın muhatabında icra edeceği dönüşümü bir model olarak peygamberi aracılığıyla ortaya koymuştur. Çünkü insanın doğru bilgiyi doğru modelden alması esastır. Bir de dinî meseleler, teoriden daha çok pratiği olan meselelerdir. Allâh, kullarına model olarak Hz. Peygamber'i (s.a.s.) görevlendirmiş, kullarının O'na uymalarının mutlak mânâda gerekliliği hususunda da çokça uyarılarda bulunmuştur.

Dinin prensiplerini uygulamada ilk kaynak ve örnek Hz. Peygamber (s.a.s.)'dir. O, îmân edilmesi gereken hususların neler olduğunu ve bu îmânın nasıl gerçekleşeceğini hem kavli hem de fiilî olarak öğretmiştir. Yani O, îmânın nicelik ve niteliği hususlarında mü'minler için yegâne örnektir. Çünkü O'nun tebliğinin ana iskeleti îmândır. Îmân olmadan veya sağlıklı bir şekilde îmân etmeden diğer bütün vazîfeler anlamsız kalır. Onun için îmâna ait meselelere “aslu'l-usûl” denmiştir.

Şu husus herkesçe kabul gören bir gerçektir: İslâm Dini'nin birincil kaynağı Kur'ân'dır. Îmân konusu Kur'ân'da geniş yer almıştır. Îmânla ilgili hususların tespitinde âyetlere müracaat mü'minin öncelikli vazîfesidir. Ancak bu âyetlerin izahını yapan ve ortaya koyduğu esasları tespit edip, uygulamanın ilk örneklerini kendi şahsında temsil eden ise, Kur'ân'ın birinci muhatabı ve müfessiri Hz. Peygamber (s.a.s.)'dir.

Genel kanaate göre Hz. Peygamber'den bize ulaşan hadîsleri en sağlam şekilde ihtiva eden kaynaklar, “*Kütüb-i Sitte*” ortak ismiyle meşhur olmuş hadîs kitaplarıdır. Bunlardan Ebû Dâvûd hariç tamamında îmân konusu “*Kitâbü'l-Îmân*”, “*Bâbün fi'l-Îmân*” veya “*Ebvâbü'l-Îmân*” başlıkları altında yer almıştır. Bu çalışmamızda, mezkûr kaynaklarda geçen îmâna dair Nebvî açıklamalar şârihlerin bakış açısıyla

incelenecektir. Hadîslerin sıhhat dereceleri üzerine herhangi bir değerlendirmede bulunulmadan, “*Kütüb-i Sitte*” çerçevesinde kalınarak, “Îmân” bölümlerindeki ğarîb lafızlı hadîsler esas alınacaktır.

Çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş Bölümü’nde, hadîs âlimlerince telif edilen “*Kitâbü’l-Îmân*” isimli müstakil çalışmalar ile *Kütüb-i Sitte*’de yer alan “îmân” başlığı altındaki bölümler hakkında kısa bilgiler verilecek, şerh edebiyatının tarihçesine kısaca değinilerek, haber-i âhâdın itikâta delil olup olmayacağı ile ilgili görüşlere ve bu görüşlerin dayandıkları gerekçelere temas edilecektir.

Birinci Bölümde, îmân ve İslâm’ın tanımı ve bu ikisi arasındaki ilişki ve taşıdıkları hükümler üzerine mezheplerin ortaya koydukları yaklaşımlar incelenecektir.

İkinci Bölümde, îmân konulu hadîslerin ğarîb lafızlı olanları tercih edilerek şârihlerce bu lafızlara yönelik değerlendirme ve yorumlar; Üçüncü Bölümde ise, “*Ğarîbü’l-Hadîs*” ismiyle şöhret bulmuş lügatlerin bu ğarîb kelimelere verdikleri anlamlar ile şârihlerin verdikleri anlamlar birlikte değerlendirilecektir.

Çalışmamızın vücut bulmasında gerekli bilgi, belge, kaynak ve tecrübeyi her zaman bizimle paylaşan, çalışma yöntemleri hakkında rehberlik edip her türlü desteği veren Danışman Hocam Sayın Doç. Dr. Veli ATMACA’ya ve tüm hocalarıma şükranlarımı sunarım.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tebliğ
AÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Oğlu
Bkz.	: Bakınız
byy.	: Basım yeri yok
c.c.	: Celle Celâlühü
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	: Hazreti
H.	: Hicrî
İFAV	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
M.	: Milâdî
md.	: Maddesi
nşr.	: Neşreden
(r.a.)	: Radiyallâhu (anh, anhâ, anhumâ, anhum),
sy.	: Sayı numarası
s.	: Sayfa numarası
(s.a.s.)	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
SDÜİFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
tsz.	: Tarihsiz
trc.	: Tercüme eden
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
ve dğ.	: Ve diğerleri

ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

İnsan yaratılışı gereği aşkın bir varlığa inanma, sığınma ve ona kulluk etme ihtiyaç ve arzusunu rûhunda taşıyarak doğar. Bu ihtiyaç, onu daima bir arayış içerisinde tutar. Onu merak edip araştırdığı bu üstün güce götürecek bilgi ve yöntemler insanlık tarihi kadar kadîm tecrübeler içerir. Bu tecrübelerin bir kısmı doğru yöntemlerle doğru neticelere, diğer bir kısmı da yanlış yöntemler nedeniyle yanlış sonuçlara götürmüştür.

Doğru yöntem, İlâhî olma vasfını taşıyan yöntemdir ve kendisine sayfeler veya kitap verilmiş rehberler öncülüğünde insanlığın hizmetine sunulur. Bu yöntem, yaratana kullar arasındaki ilişkiyi belirler ve bu haliyle insanlar için bitmez bir mutluluk vesilesi olur. Bu da ancak, doğru bir îman ve bu îmana bağlı diğer sorumlulukların ifâsı ile gerçekleşir. Doğru îmanı öğrenmede temel iki kaynak mevcuttur. Bunlardan birincisi, Allâh'ın Kitabı Kur'ân-ı Kerîm, diğeri ise, O'nun sözlü ve fiilî müfessiri Hz. Peygamber (s.a.s.)' dir. Bu özellikleri itibariyle Kur'ân ve Hadîs-Sünnet, İslâm Dini'nin belirleyici ve vazgeçilmez özellikte iki temel kaynağıdır.

İslâm itikâdının tespitinde Kur'ân âyetleri esastır. Hz. Peygamber ise bu âyetlerin açıklamasını ve fiilî uygulama biçimini ortaya koymuştur. Çünkü O, dinin tebliğ ve ta'limi için Allah tarafından vazifelendirilmiştir. *Kütüb-i Sitte*, Sünnet'in ümmete taşındığı en sağlam kaynaklar olarak kabul görmüş ve şöhret bulmuşlardır. Bu eserlerde îmana dair bölümler ve ihtiva ettikleri hadîsler önemli bir yekûn oluşturmaktadır.

Hiz. Peygamber'in Kur'ân âyetlerini yorumlama ve hükmünü tebyîn, mücmelini tafsîl, mutlakını takyîd, âmm olanını tahsîs etme yetkisi yanında âyetlerde herhangi bir hüküm bulunmaması durumunda Allâh'ın izni ile hüküm koyma yetkisinin varlığı ümmetin genel kabulüdür. Onun için hadîslerde fiilî olarak uygulamasını ve sözlü olarak da ifâdesini bulan îmân konusunun, ümmetin genel kabulüne mazhar olmuş sağlam hadîs kaynaklarından ve bunların açıklamaları olan şerhlerden incelenmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu nedenle araştırmamızın konusu; “Kütüb-i Sitte Özelinde Hadîslerde İmân Konusuna Şârihlerin Yaklaşımıdır.”

2. Araştırmanın Amacı

Tedvîn ve Tasnîf Devrinde vukua gelen dinî, siyasî, ilmî ve kültürel değişimin tesirini o devirlerde yazılmış eserlerin hem muhtevasında hem de başlıklandırılmasında görmek mümkündür. Hadîs eserleri de bu şartlardan etkilenmiştir. Bu etkilenmenin tasnîf devriyle bitmediğini; Şerh ve Derlemecilik devri dediğimiz H. V ile X. Asırlar arasındaki şârihler üzerinde de etkili olduğunu görmek adına bu konuyu şârihlerin, şerhini yaptıkları eserden bağımsız olarak ele almayı aradan uzun asırlar geçmesine rağmen hâlâ ilk asırların etkisinde kaldıklarını ortaya koymaya çalışacağız. Öyle ki ilk asırlarda Müslümanların yaşadıkları düşünce fırtınasının etkisi sadece musannıflarla sınırlı kalmayıp asırlar sonra da tesirini gösterdiğini ancak şârihler vasıtasıyla tespit edebiliriz. Bu durum da bize geleneğin gücünü göstermekle birlikte hadîs ve Sünnet kavramlarına yüklenen anlam başta olmak üzere diğer dinî terimlerin fazla değişime uğramadan gelişip devam ettiğini de göstermektedir. Bu ortak kabul, ilimde istikrârın ve buna bağlı olarak düşünce ve davranış birlikteliğinin önemini ve kaynağını sergilemektedir. Aksi durumda kavramlar asırdan asra, devirden devire değişmiş olsaydı ortak dinî düşünce ve davranış birlikteliğinden söz edemezdik.

Anlaşılması gereken bir lâfız veya yazılı metin olunca, anlamayı zorlaştıran engellerden birisi de herkes tarafından anlaşılmayan “ğarîb” tabir edilen kelimelerdir. Metnin tamamını anlamak, hadîslerde geçen ğarîb kelimelerin doğru anlamlandırılmasına bağlıdır. İşte bu nedenle şârihlerin, konumuzla ilgili hadîslerde yaptıkları lügavî izahları önemli buluyoruz. Şârihlerin bu kısa izahlarından başka, müstakil olarak telif edilmiş *Ğarîbü’l-Hadîs* adlı eserlerdeki açıklamalardan da istifade ederek, îmân konulu bu hadîslerin anlam derinliği ile birlikte mü'minin îmânına yansımalarının tespiti amaçlanmıştır. Bu kavramlardan bazıları, ihsân, kader, hayâ, ma'rûf, münker ve nasîhattir.

3. Araştırmanın Metodu ve Sınırlandırılması

Biz bu çalışmamızda veri toplama, betimleme ve dolaylı deskriptif yöntemler başta olmak üzere yerine göre analitik yönetime başvurduk. Araştırmamızda *Kütüb-i Sitte*'deki “*Kitâbü’l-Îmân*” bölümlerinde geçen ve şârihlerin ğarîb görüp açıklama ihtiyacı duydukları lafızları ihtiva eden hadîsleri esas aldık. Zaman zaman şerhlerde geçen âyetlerin açıklamaları için tefsîr kitaplarına müracaat ettik. Ayrıca tezimizin muhtevasıyla ilgili diğer bilimsel çalışmalardan da yararlandık.

Çalışmamızda geniş olarak şerhlerden ve *Ğarîbü'l-Hadîs* kitaplarından istifade ettiğimiz için, Giriş Bölümü'nde bu konularda telif edilmiş eserler hakkında kısa bir açıklamadan sonra haber-i âhâd üzerine yapılan tartışmalara temas ettik.

Birinci Bölüm'de, îmânın lûgat ve terim anlamları ile Îmân-İslâm münasebeti üzerine mezhebî ekollerin görüşleri özetlendi. İkinci Bölüm'de, *Kütüb-i Sitte*'deki îmân bölümlerinde geçen ğarîb lafızlı hadîslere şârihlerin getirdiği açıklamaları inceledik.

Üçüncü Bölüm'de ise, bu ğarîb kelimelere *Ğarîbü'l-Hadîs* isimli lûgatlerdeki izahlarından hareketle bu lafızların îmân konusuna kattığı anlam açılımını tespit etmeye çalıştık.

4. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızın kaynakları en başta, *Kütüb-i Sitte* olarak bilinen hadîs kitapları ve bunlara ait şerhlerdir. Konusu içerisinde bazı hadîslerin *Kütüb-i Sitte* dışındaki kaynaklarda da geçmesi nedeniyle o kaynakların ilgili bölümlerini referans aldık. Elbette ki, konunun çerçevesinin genişliği nedeniyle bütün şerhlere müracaat edemedik; sadece meşhur birkaç şerh ile iktifâ ettik. Hadîslerin ğarîb lafızlarının açıklamasında ilgili şerhler yanında *Ğarîbü'l-Hadîs* lûgatlerine müracaat ettik.

Îmân konusu âyetlerde de geniş yer bulmuş olması nedeniyle, konuyla ilgili bazı âyetlere temas ettik; zaman zaman da bu âyetlerin tefsîrlerdeki açıklamalarına başvurduk. Ayrıca değişik mezhepleri temsil eden kelâm kitapları ile hadîs usûlü ve tarihi telifâtından istifâdenin yanında, akademik makale ve tez çalışmalarından da yararlandık.

GİRİŞ

KİTÂBÜ'L-İMÂN'LAR, HADİS ŞERHLERİ VE ĞARİBÜL-HADİS LÜGATLERİ, HABER-İ ÂHÂD'IN İTİKÂDÎ AÇIDAN BİLGİ DEĞERİ

I. Kitâbü'l-İmân'ların Oluşumu

“Hicrî II. asrın başlarından itibaren îmân ve buna bağlı konular üzerinde yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu çerçevede îmânın tanımı, iman-amel ilişkisi, îmânın artıp-eksilmeyi kabul edip etmediği ve îmân-islâm kavramlarının birbirinin aynı olup olmadığı gibi hususlar tartışılmıştır. İslâm toplumunda bu tartışmaların yankısı ve etkisi büyük olmuş, sonuç olarak önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Hatta bu farklı görüşleri temsil eden fikrî hareketler ve mezhebî ekoller teşekkül etmiştir.

Bilindiği kadarıyla îmân konusundaki ilk tartışma, Hâricîlerin tekfir hareketine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Sıffîn Savaşı'nda, Hz. Ali ve Muaviye ile taraftarlarını Allâh'ın hükmüne uymadıkları gerekçesiyle tekfir eden Hâricîler, “Büyük günâh işleyenlerin kâfir olacağı ve ebedî olarak Cehennem'de kalacakları” görüşünü savunmuştur.¹ Hâricîlerin bu tekfir hareketine karşı Mürcîîler ortaya çıkmış ve “îmân, mücerret olarak dilin ikrârından ibarettir” görüşüyle, kişinin günâh işlemesinin onun îmânına zarar vermeyeceğini ileri sürmüştür.²

“Hâricîlerin îmânı amelle ilişkilendiren anlayışlarına Mu'tezile ve Şiâ da katılmışlardır. Şu kadar ki, Mu'tezile ve Şiâ, Hâricîler'den farklı olarak, büyük günâh işleyenin îmândan çıkmakla birlikte kâfirler gibi değerlendirilemeyeceğini, bu kişinin îmânla küfür arasında bir konumda (el-Menzile Beyne'l-Menzileteyn) olduğunu söylemişlerdir. Onlar bu durumdaki bir kişinin, şayet tevbe etmeden ölürse ebedi olarak Cehennem'de kalacağını savunmuşlardır. Bu konudaki şiddetli tartışmalar Vâsıl b. Atâ (131/748) ile Amr b. Ubeyd (144/761)'in Hasan el-Basrî (110/728)'nin ders halkasından ayrılmasına (i'tizâl) ve Mu'tezile'yi teşekkül ettirmelerine sebep olmuştur.”³

¹ Bkz. Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim, **Dinler ve Mezhepler Tarihi**, çev. Muharrem Tan, İzmir, 2006, s. 105 vd.

² Bkz. İbn Ebî'l-İzz, Ali b. Ali b. Muhammed Dimeşkî, **Şerhu'l-Akâidetü't-Tahâviyye**, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin Türkî - Şu'ayb Arnavût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2011, II/107; Kılavuz, A. Saim, **Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş**, Ensâr Neşriyat, İstanbul 1987, s. 22; Gölcük, Şerafeddin, **Kelâm Tarihi Kişiler Görüşler Eserler**, Esra Yayınları, Konya, 1992, s. 38-39; Özpınar, Ömer, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, s. 375.

³ **Özpınar, a.g.e.**, s. 376 (Kâdî Abduldabbâr'ın Şerhu Usûli'l-Hamse isimli eserinden naklen); Konu hakkındaki tartışmalar ve görüşler hakkında daha geniş bilgi için bkz. **Şehristânî, a.g.e.**, s. 27 vd.

Ebû Hanîfe (150/767) önderliğindeki Hanefî âlimler îmânı, “inanılması gereken şeyleri kalbin tasdik etmesi, lisanın da bunu ikrâr etmesi” şeklinde tanımlamışlar⁴; Cehmiyye ise, îmânın tasdikten değil, ma’rifet’ten hâsıl olduğunu ileri sürmüştür.⁵

“Îmân-amel ilişkisi bağlamında amelin îmânın bir bölümünü oluşturup oluşturmadığı ve buna bağlı olarak kişinin işlediği amellere göre îmânının artması ya da eksilmesinin söz konusu olup olmayacağı meselesi tartışılmıştır. Bu konuda Mürcîî ve Hanefî îmân anlayışı amelleri îmânın dışında tutmuş ve îmânın amellere göre artacağı ve eksileceğini kabul etmemiştir. Başta Haricîler olmak üzere Mu’tezile ve Şîâ gibi fırkalar ise, amelleri îmânın birer parçası olarak gördükleri için, büyük günâh işlemenin îmâna zarar vereceğini ifade etmişlerdir.”⁶

Ashâbu’l-Hadîs de îmân konusundaki tartışmalara katılmışlar ve amellerin îmândan cüz olduğu görüşünün yılmaz savunucuları olmuşlar ve bu meseledeki görüş ve eleştirilerini *Kitâbü’l-Îmân* adını verdikleri müstakil eserlerde, Sünen, Câmi’ ve Musannef gibi çok konulu hadis edebiyatının îmân bölümlerinde ifâde etmişlerdir.

Hadîs âlimlerinden îmân konusunda ilk müstakil kitap tasnîf eden ve eseri günümüze ulaşanlardan birisi Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (224/838)’dır. O, kendi dönemindeki îmânla ilgili tartışmalar sebebiyle *Kitâbü’l-Îmân* adlı eserini telif etmiştir. Eserinde kendisinin, îmân konusuyla ilgili olarak Ashâbu’l-Hadîs’in “amel imandan cüzdür” görüşünü benimsediğini, bunun Kur’an ve Sünnet’e daha uygun olduğunu belirtmiş ve konuya ilişkin olarak delillerini serdetmiş; Mu’tezile, Cehmiyye, Haricîler ve Şîâ başta olmak üzere farklı düşünen fırkaların görüşlerini bu delillere dayanarak çürütmeye çalışmıştır.⁷

İbn Ebî Şeybe (235/849) de *Kitâbü’l-Îmân* isimli bir eser telif etmiş ve bu eserinde konuyla ilgili hadîsleri ve Selef’ten gelen rivâyetleri esas almıştır. Kitabının en sonunda ise “Bize göre îmân, söz ve amelden ibarettir; artar ve eksilir” diyerek îmân konusundaki nihâi görüşünü özetlemiş ve isim vermese bile Mürcîî îmân anlayışını eleştirmiştir.⁸

⁴ Ebû Hanîfe, Nûman b. Sâbit, **el-Fıkhü’l-Ekber** (Îmâm-ı Azam’ın Beş Eseri), çev. Mustafa Öz, İstanbul, 1981, s. 70.

⁵ Bkz. Ebû Zehrâ, Muhammed, **İslâm’da Siyâsî İtikâdî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi**, trc. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 130; Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman, **Kelam**, Tekin Kitabevi, Konya, 2011, s. 122.

⁶ **Özpınar**, *a.g.e.*, s. 377.

⁷ Bkz. İbn Sellâm, Ebû Ubeyd Kâsım, **Kitâbü’l-Îmân**, thk. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut - Şam, 1983, s. 50-51; **Özpınar**, *a.g.e.*, 378-379.

⁸ Bkz. İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah, **Kitâbü’l-Îmân**, thk. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut - Şam, 1983, s. 50; **Özpınar**, *a.g.e.*, s. 379.

“Tasnif döneminde kaleme alınan başka bir “*Kitâbü’l-Îmân*”, Muhammed b. Yahya b. Ömer el-Adenî (243/857)’ye aittir. el-Adenî de, konuyla ilgili bâblarda, Ashâbü’l-Hadîs’in, “Ameller îmandan bir cüzdür.” ve “îmân artar ve eksilir.” Şeklindeki îman anlayışını, hadîsler ve seleften gelen rivâyetlerle işlemiştir. Mürcie ve Cehmiyye’nin îmân konusundaki görüşleri bâbı” adı altında, bu fırkaların ameli îmandan ayıran anlayışlarına yer vermiş ve bu konuda hangi fırkaların görüşlerinin eleştirildiğine işaret etmiştir.”⁹

Bundan sonraki süreçte de, Buhârî’nin (256/870) önderliğinde *Kütüb-i Sitte* musannıflarının *Kitâbü’l-Îmân*, *Bâbün fi’l-Îmân* veya *Ebvâbü’l-Îmân* ismiyle îmân konusuna eserlerinde yer verdiklerini görüyoruz.

1.1. Kütüb-i Sitte’deki Kitâbü’l-Îmân’lar ve Genel Muhteva

Kütüb-i Sitte musannıflarının *Kitâbü’l-Îmân* bahsinde eserlerine aldıkları hadîsler hakkında ana hatlarıyla şunlar söylenebilir: Buhârî, Müslim ve Tirmizî’nin *Sahîh*’leri, “câmi” niteliğindedirler; Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce’nin eserleri ise “sünen” grubuna dâhildirler. Câmi’ler, bütün dinî konulara ait hadîsleri içeren en kapsamlı musannef eserlerdir; sünen’ler ise, fikhî konulara dair merfû’ hadîsleri fıkıh kitapları tertibi içinde ihtiva eden hadîs kitaplarıdır.¹⁰

Buna göre, îmân konusu câmi’ türü eserlerde mutlaka yer alacaktır. Sünenlerde ise böyle bir zaruret yoktur. Zira îmân, fikhî bir konu değil; itikadî ve kelâmî bir mevzudur. Ancak yine de bazı sünenlerde *Kitâbü’l-Îmân* bölümlerine rastlanmaktadır.

Îman konusu Buhârî’nin *Sahîh*’inde ikinci kitap olarak yer almıştır ve 42 bâb içinde 51 hadîsten ibarettir. Müslim’in *Sahîh*’inde birinci kitaptır ve 96 bâb içinde 380 hadîsten müteşekkildir. Tirmizî’nin *Câmi*’sinde otuz sekizinci kitaptır ve 18 bâbda 39 hadîs ihtivâ etmektedir. Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde yoktur. Nesâî’nin *Sünen*’inde kırk yedinci kitaptır ve 33 bâb içinde 56 hadîs bulunmaktadır. İbn Mâce’nin *Sünen*’inde ise Mukaddime Bölümü’nde *Bâbün fi’l-Îmân* başlığı altında 19 hadîs mevcuttur.¹¹

⁹ Özpınar, a.g.e., s. 380 (el-Adenî’nin “*Kitâbü’l-Îmân*” isimli eserini kaynak göstererek).

¹⁰ Bkz. Çakan, İsmail Lütfi, **Hadîs Usûlü**, İFAV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 62-63; Suphi Sâlih, **Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları**, çev. Yaşar Kandemir, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 99; Koçyiğit, Talât, **Hadîs Usûlü**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2008, s. 284-285; Aydın, Abdullah, **Hadîs İstılahları Sözlüğü**, İFAV Yayınları, İstanbul, 2009, “*el-Câmi*”, s. 43-44; “*es-Sünen*”, s. 280-281.

¹¹ Kütüb-i Sitte’nin İman bölümlerindeki bâb ve hadîs sayılarının tespiti için ilgili bölümlere bakılabilir. Ayrıca bkz. Çakan, İsmail Lütfi, “*Hadîs Edebiyatında İmânla İlgili Bölümlerin Muhteva Değerlendirmesi*”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1987-1988, sy. 5-6, s. 257 vd.

“*Kitâbü’l-Îmân*”ın *Kütüb-i Sitte* içindeki yerini tespit açısından şu husus dikkat çekicidir: Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’leri “Câmi” türü eserler olduğu için, birinci veya ikinci kitap olarak yer almaktadır. Tirmizî’nin *el-Câmi’u’s-Sahîh* adlı eserinde otuz sekizinci kitap, Nesâî’nin *Sünen*’inde ise kırk sekizinci kitaptır.¹²

“Tirmizî, “îmân” ve “ilim” bölümlerini birbiri peşinden vermede Hocası Buhârî’ye uymuş ise de bu iki bölümün kitap içindeki yerini seçmede adeta sünen musannıfları gibi davranmıştır. Tirmizî’nin eserinin, “Câmi” niteliğine rağmen “Sünen” olarak şöhret bulmuş olmasında, özellikle merfû’ hadîsleri ihtiva etmesi yanında, bu tertibinin de etkisi bulunsa gerektir.”¹³

Kütüb-i Sitte kapsamında “*Kitâbü’l-Îmân*”, “*Ebvâbü’l-Îmân*” veya “*Bâbün fî’l-Îmân*” başlıklı bölümler ana hatlarıyla şu ortak muhtevaya sahiptirler:

“Îmânın tarifi, esasları, kemâli, artıp-eksilmesi, şübeleri, îmân-İslâm ilişkisi, îmânın tadına erebilmek için gerekli hususiyetler, can güvenliği ve Îmân, îmân-amel ilişkisi, îmân-ma’rifet münasebeti, nifâk ve münâfıklık, Müslümanı küfür ile itham, Müslümanların gruplara ayrılacağı, fitne günlerindeki durum, îmân ile ölenin Cennet’e, îmânsız ölenin Cehennem’e gideceği, Peygamber’i (s.a.s.) herkesten fazla sevmenin gereği, ehl-i îmânın derece itibarıyla birbirinden farklı oldukları, şirkin en büyük günâh olduğu, âhir zamanda vukû bulacak îmân ile ilgili bazı olaylar, sıfatullah, şefâ’at, Cennet ve Cehennem hayatı, ...”¹⁴

II. Hadis Şerhleri ve Ğarîbü’l-Hadîs Lügatleri

II.1. Hadîs Şerhleri

Hadis edebiyatı alanında yapılan çalışmalar içinde şerhler önemli bir yekûn teşkil ederler. “Şerh edebiyatı, hiç şüphesiz müelliflerin lügat açısından önemli lafızlar ve müşkil mânâlar ihtiva eden hadîsleri açıklamak, i’râbını, hükümlerini ve bu hükümlerle ilgili fakihlerin görüşlerini tespit düşüncelerinin mahsülüdür. Bu sebeple şerh edebiyatı, hadîslerdeki ğarîb ve nâdir kullanılan kelimelerin sözlük açıklamalarını ihtiva eden hadîs lügatleri (*Ğarîbü’l-Hadîs*) ile H. III. asırda başlamış, Hattâbî’nin (388/998) *Me’âlimü’s-Sünen* ve *A’lâmü’s-Sünen* isimli Ebû Dâvûd ve Buhârî üzerine yazdığı şerhler gibi, şerh kullanılmadan kaleme alınmış kısmî şerhler ile gelişimini sürdürmüş, bilahere açıkça şerh

¹² Bkz. Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, **Miftâhu Künûzi’s-Sünne**, Dâru’l-Hadîs, Kâhire, tsz., “Miftâhu’l-Kitâb” Bölümü; Çakan, a.g.m., s. 257.

¹³ Bkz. Çakan, a.g.m., s. 257.

¹⁴ Kütüb-i Sitte’deki Kitâbü’l-Îmânların muhtevası hakkında geniş bilgi için bu kitapların ilgili bölümlerine bakınız. Ayrıca bkz. Çakan, a.g.m., s.257-258.

adıyl ve muhtelif bakış açılarına göre yazılmış büyük hacimli eserlere kavuşmuştur.”¹⁵ Özellikle IV. Hicrî asır, ilk metin şerhlerinin ortaya çıkmaya başladığı zaman dilimi olmuştur.¹⁶

Şerh; lügatte keşfetmek, feth, ta’lik, genişletmek, tefsîr etmek, açıklamak¹⁷, içini açmak¹⁸ anlamlarına gelmektedir. “Şerh”, Kur’ân-ı Kerîm’de genişletmek anlamıyla geçmekte¹⁹, “Göğüs genişletmek” anlamıyla hadîslerde de yer almaktadır.²⁰

“Hadîsler açısından ‘şerh’ terimi, herhangi bir hadîsin veya birçok hadîsi ihtiva eden bir hadîs kitabının ‘kavâid-i arabiyye ve usûl-i şer’iyye hasebince bi kadri’t-tâka’ açıklanması sonucu meydana getirilen eser demektir.”²¹

Şârihler hadîs kitaplarını şerh ederlerken kendi mezhebî anlayışlarını güvenilir hadîs kitaplarında buldukları delilleri de kullanarak ön plana çıkarmışlardır. Buhârî’nin Kitâbü’l-Îmân’ın hemen başında söylediği, “Îmân söz ve fiildir; artar ve eksilir”²² tezi bunun tipik bir örneğidir. Şârihlerden Selefi görüşü benimseyen İbn Receb, Buhârî gibi îmânın artmasının ve eksilmesinin zâtî olacağını savunurken²³ Ehl-i Sünnet görüşünü benimseyen Nevevî, İbn Hacer ve Aynî, artma ve eksilmenin bizzat değil; îmânın semeresi olan amellerde olacağını kabul ederler.²⁴

II.2. Ğarîbü’l-Hadîs Lügatleri

Tezimizde “*Kitâbü’l-Îmân*”lardaki ğarîb lafız ihtiva eden hadîsleri incelediğimiz için, bu hadîslerin açıklamasında şerhleri ve *Ğarîbü’l-Hadîs* lügatlerini esas aldık. Bu nedenle *Ğarîbü’l-Hadîs*’ler hakkında kısaca bilgi paylaşımını uygun gördük.

¹⁵ Çakan, İsmail Lütfi, **Hadis Edebiyatı**, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 153.

¹⁶ Uğur, Mücteba, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1996, s.27.

¹⁷ Bkz. İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü’l-Arab**, thk. Abdullah Ali Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbullâh-Hâşim Muhammed Şâzelî, Kâhire, 1986, “ş.r.h.”, s. 2228.; Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb (817/1414), **el-Kâmûsu’l-Muhît**, thk. Enes Muhammed Şâmî - Zekerîyyâ Câbir Ahmed, Dâru’l-Hadîs, Kâhire, 2008., s. 850.

¹⁸ Sarı, Mevlût, **Arapça-Türkçe Lügat**, Bahar Yayınları, İstanbul, 1992, “ş.r.h.”, s. 815.

¹⁹ Bkz. **Nahl**, 16/106; **Zümer**, 39/22; **İnşirah**, 94/1; **En’âm**, 6/125; **Tâhâ**, 20/25; Çakan, a.g.e., s. 154.

²⁰ Bkz. **Buhârî**, Tefsîr, 9/20; Fedâilü’l-Kur’ân, 3; Ahkâm, 37; **Tirmizî**, Tefsîr, 9/18; **Ahmed b. Hanbel**, I/13; V/189; Çakan, a.g.e., s. 154.

²¹ Çakan, a.g.e., 154 (Taşkoprîzâde’nin Mevzûâtü’l-Ulûm adlı eserinden naklen).

²² Bkz. **Buhârî**, Îmân, 1.

²³ Bkz. İbn Receb, Zeynüddîn Ebu’l-Ferec, **Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî**, Mektebetü’l-Ğurabâ’, 1996, I/5-8.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Nevevî, Muhyiddîn, **el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc**, thk. Halîl Me’mûn Şihâ, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1998, II/102-106; İbn Hacer, Ahmed b. Ali Askalânî, **Fethu’l-Bârî bi Şerhi İmâm Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî**, thk. Abdulkadir Şeybe Hamd, Mektebetü Melik Fahd, Riyad, 2001, I/61-62; Aynî, Bedrüddîn, **Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî**, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I/ 186 vd.

Ğaribü'l-Hadîs konulu eserler, genel hadîs edebiyatı içinde hatırı sayılır bir konuma sahiptirler ve önemli bir yekûn tutarlar. Sözlükte “ğarîb”, “kendi türü içinde benzeri olmayan” ve “uzak olan şey” demektir.²⁵ Bir ilim dalı olarak *Ğaribü'l-Hadîs*, hadîs metinlerinde bulunan ve az kullanıldığı için anlaşılması zor olan ya da mânâsı kapalı olduğu için açıklanması gereken kelimeleri konu edinir.²⁶

İlk *Ğaribü'l-Hadîs* müelliflerinden olan Hattâbî (388/998) bu ilim dalı hakkında şöyle demektedir: “Sözdeki ğarîblik, vatanından uzak ve ehlinden ayrı olan kimse gibi kapalı ve anlaşılması zor olmasıdır. Sözdeki ğarîblik iki sebepten olmaktadır: Birincisi, uzun düşünme ve fikrî araştırmadan sonra anlaşılabilen kapalı mânâlarının olmasından, diğeri ise pek bilinmeyen (şazz) Arap kabilelerinin dili olup, bize ulaştığında ğarîb bulduğumuzdandır.²⁷ *Ğaribü'l-Hadîs* çalışmalarının öncelikli hedefi, hadîsleri doğru anlama çabasıdır.²⁸

“Fetihlerle birlikte İslâm ülkesinin sadece sınırları değişmemiş, aynı zamana içine aldığı farklı etnik unsurlar ve bunlara ait kültür yapısı da birbirine girmiş ve birbirini etkilemiştir. Bu etkileşimden en fazla nasibini alan ise dil olmuştur. Coğrafi genişleme aynı zamanda kavramlarda anlam genişlemelerine veya kaymalarına sebep olmuştur. Bunun doğal sonucu olarak da hadîslerde geçen bazı kelimelerin anlamlarını kavramakta zorlanan insanlar çoğalmıştır. İşte bu ve benzeri sebeplerle *Ğaribü'l-Hadîs* İlmi'nin doğuşu ve müstakil bir disiplin olarak teşekkülü gerçekleşmiştir.”²⁹

Ğaribü'l-Hadîs sahasında çalışmalar H. II. asrın ikinci yarısında yoğunluk kazanmıştır. Bu sahada ilk söz sâhibi kimselerin Şu'be (160/776), Süfyân es-Sevrî (161/777) ve İmâm Mâlik (179/795), ilk eser verenin de Ebu'l-Hasen Nadr b. Şümeyl el-Mâzinî (204/819) olduğu bildirilmiştir.³⁰ Daha sonra Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm

²⁵ İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin Ahmed b. Râgıb, **el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2001, s. 538.

²⁶ İbnü's-Salah, Ebû Amr Osman b. Abdurrahmân Şehrezûrî, **Ulûmü'l-Hadîs**, thk. Nureddin İtr, Dımeşk, 1986, s. 272; Suyûtî, Abdullah b. Ebû Bekir, **Tedribü'r-Râvî Şerhu Takrîbi'n-Nevevî**, thk. Abdü'l-Vahhâb Abdü'l-Latif, Riyad, tsz., II/184; Aydınli, Abdullah, **Hadîs Istılahları Sözlüğü**, İFAV Yayınları, 2009, s. 86-88.

²⁷ İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebû's-Seâdât Mübârek b. Muhammed Cezerî (606/1209), **en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, thk. Râid b. Sabri İbn Ebî 'Alefe, Beytül'Efkâr, Ürdün, 2003, s. 5; **Özpınar**, *a.g.e.*, s. 302.

²⁸ Bkz. **Özpınar**, *a.g.e.*, s. 302-303; Kandemir, Y., “*Ğaribu'l-Hadîs*”, **D.İ.A.**, XII/376.

²⁹ **Özpınar**, *a.g.e.*, s. 302-303; **İbnü'l-Esîr**, *a.g.e.*, s. 6.

³⁰ Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Nisâbü'rî, **Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadîs**, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin, Beyrut, 1977, s. 88. İbnü'l-Esîr, bu sahada ilk olarak eser veren kişinin Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ el-Basrî (210/825) olduğunu bildirir. Fakat O'nun kitabının oldukça küçük ve muhtasar olduğunu, Ebu'l-Hasen Nadr b. Şümeyl el-Mâzinî (204/819)'nin O'ndan daha büyük bir eser meydana getirdiğini söyler. Ayrıca Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a gelinceye kadar başkalarının da bu sahada telifatta bulunduklarını belirtir. Bkz. **İbnü'l-Esîr**, *a.g.e.*, s. 6.

(224/838), ömrünü vakfettiğini ve üzerinde kırk yıl emek verdiğini söylediği kıymetli bir eser olan *Ğarîbü'l-Hadîs*'i yazdı. İbn Kuteybe'nin (276/889) *Ğarîbü'l-Hadîs*'inden sonra Hattâbî (388/998) de bu alanda *Ğarîbü'l-Hadîs* isminde önemli bir eser ortaya koymuş; devamında da Zemahşerî (538/1143) *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs* isimli eserini telif etmiştir. Bu sahada yazılmış en önemli ve kullanışlı eser diyebileceğimiz lügat ise, İbnü'l-Esîr'in (606/1209) *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser* isimli eseridir.³¹

Bu ilim dalında telif edilen eserlerin sayısı oldukça fazladır. M. Emin Özafşar, bu alanda yaklaşık elliden fazla eser yazıldığını ifâde eder.³² Serkâvî, "*Mu'cemü'l-Me'âcim*" adlı eserinde, konuyla ilgili kitapların sayısının doksan kadar olduğunu ifâde etmiştir.³³ Mücteba Uğur ise bu kitapları *Ğarîbeyn* ve *Ğarîbü'l-Hadîs* olmak üzere iki grupta değerlendirmiş, şerh ve muhtasarlariyle birlikte doksan dokuz eser adı zikretmiştir.³⁴ Ancak biz burada, istifâde imkânı bulduklarımızın isimlerini belirtmekle yetindik.

III. İtikâdî Konularda Haber-i Âhâd'ın Bilgi Değeri

Âhâd haberin dinde delil olup olmayacağı üzerine uzun tartışmalar yapılmıştır. Âlimlerden bir kısmı her halükârda delil olarak kabul ederlerken bir kısmı da her hâlükârda reddetmişler, diğer bir kısmı ise belli şartları taşıması kaydıyla âhâd haberin delil olarak kabul edilebileceğini söylemişlerdir. Biz burada, âhâd haberin Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ilk halifeler dönemindeki durumunu ve devam eden tarihî süreçte özellikle akâide dair konularda delil kabul edilip edilmeyeceği üzerine ortaya konan görüşleri ve gerekçelerini kısaca özetlemek istiyoruz.

III.1. Hz. Peygamber (s.a.s.) Döneminde Hadîs ve Haber-i Âhâd

İslâm'ın ilk döneminde Hz. Peygamber (s.a.s.), itikâdî olsun amelî olsun şüphe edilen bütün konularda kendisine danışılan ve sorunları çözen yegâne mercî idi.³⁵ O'nun Kitap'tan vahiy olarak aktardıkları nasıl hüccet kabul ediliyorsa, vahiy dışında sarf ettiği sözleri, yaptıkları iş ve davranışları ile takrîrleri de hüccet kabul ediliyordu. Sağlığında O'nun Sünnet'ini kabul etmemek dinden çıkmakla veya küfürle eşdeğer sayıldığından, Hz.

³¹ Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, s. 6-9; Subhi Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, s. 91; Özpinar, *a.g.e.* 302 vd.

³² Özafşar, Mehmet Emîn, *Hadîsi Yeniden Düşünmek Fıkıhî Hadîsler Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998, s.239.

³³ Serkâvî, Ahmed İkbâl, *Mu'cemu'l-Me'âcim*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993, s. 23 vd.

³⁴ Uğur, Mücteba, *Hadîs İlimleri Edebiyatı*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1996, s.101-107.

³⁵ Behiy, Muhammed, *İslâm Düşüncesinin İlahi Yönü*, çev. Sabri Hizmetli, Fecr Yayınevi, Ankara, 1992, s. 4.

Peygamber döneminde Hadîs-Sünnet'in itikâdî konularda delil sayılıp sayılmaması diye bir sorundan bahsetmek mümkün değildir. “Kısacası, sahâbenin haber-i vâhidle ihticâc ve muhtevası ile amel ettiğinden şüphe edilemez.”³⁶ Bunun bazı örneklerini paylaşmakta yarar görüyoruz

Mesela; Ramazan hilâlini gördüğünü söyleyen sahâbîye Hz. Peygamber (s.a.s.), “*Allâh'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allâh'ın Rasûlü olduğuma şehâdet eder misin?*” diye sorması, sahâbînin de buna “evet” demesi üzerine; “*Ey Bilâl, insanlara haber ver, yarın oruç tutsunlar!*” buyurmuştur.³⁷

Yine Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Allâh, benim sözümü işitip ezberleyen ve onu iyice aklında tutup rivâyet eden bir kulun yüzünü nurlandırır. Bir bilgiyi nakleden bazı kişiler bilgin olmayabilir. Bir bilgiye sahip olan bazı kişiler de onu, kendilerinden daha bilgin olan kimselere nakledebilirler. Üç şey vardır ki, Müslümanın kalbi onlara karşı hıyanet etmez. Bunlar, Allâh için amelde ihlâs, müslümanlara nasîhat ve müslümanların cemaatinden ayrılmamaktır. Çünkü İslâm'ın çağrısı, onların arkalarından kuşatır.*”³⁸ Burada Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kendi sözünü işitip ezberlemeyi ve onu rivâyet etmeyi bir kişiye -bu kişi tektir- görev olarak vermesi gösteriyor ki, O'nun kendisinden hadîs rivâyet edilmesini emretmesi, ancak bu hadîsin kendisine ileten kimseye hüccet olması içindir. Çünkü O'ndan yapılan rivâyet ya bir şeyin helâl olduğunu bildirir, ya sakınılması gereken bir haramı ifâde etmektedir ya da uygulanacak bir cezayı içermektedir.³⁹

Abdullah b. Ömer'den (r.a.) gelen rivâyette, Kubâ'da müslümanlar sabah namazı kılarken bir kimse gelip Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nâzil olan bir âyette kıblenin Kâbe'ye çevrilmesinin emredildiğini haber vermiştir. Bu haber üzerine Müslümanlar yönlerini hemen Kâbe'ye çevirmişlerdir.⁴⁰ Eğer kıblenin tahvîli hakkında Hz. Peygamber'den (s.a.s.) gelen haber-i vâhidin kabulü, onların nazarında farz değil de câiz olsaydı, sonradan Hz. Peygamber onlara: “*Sizin bir kıbleniz vardı. Benden isitmedikçe ya da çoğunlugun verdiği bir haberle kâim olmadıkça onu değiştirmemeniz gerekirdi*” derdi.⁴¹ Fakat sahâbe arasında

³⁶ Suphi Sâlih, **Hadîs İlimleri ve Hadîs Istılahları**, çev. M. Yaşar Kandemir, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 260.

³⁷ Dârimî, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Abdurrahmân, **es-Sünen**, Savm, 6.

³⁸ Hadîs için Bkz. **Ebû Dâvûd**, İlim, 10; **Tirmizî**, İlim, 7; **Dârimî**, Mukaddime, 24; Ahmet b. Hanbel, **Müsned**, I/437, III/225, IV/80, 82.

³⁹ Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, **er-Risâle**, çev. Abdulkadir Şener - İbrahim Çalışkan, T.D.V. Yayınları, Ankara 1997, s. 221.

⁴⁰ Bkz. **Buhârî**, Ahbâru'l-Âhâd, 1; Salât, 24; Kible, 3; Ahmet b. Hanbel, **Müsned**, II/113.

⁴¹ **Şâfiî**, a.g.e., s. 224.

sözüne güvenilir bir kimsenin Hz. Peygamber'den naklettiği haberin kabulü farz olduğu için, onlar böyle bir haberle neshedilmiş bir farzı terk etmek hususunda tereddüt göstermemişlerdir.⁴²

İçkinin tamamen haram kılındığını bildiren âyetlerin⁴³ nâzil olduğunu bir sahâbînin haber vermesi üzerine orada bulunan sahâbenin içki küplerini sokaklara dökmeleri de⁴⁴ tek kişiden gelen haberin Asr-ı Saâdet'teki mâhiyetini göstermesi açısından önemlidir.⁴⁵

Hz. Peygamber (s.a.s.), elçilerini, âmirlerini, kadılarını ve zekât memurlarını çeşitli bölgelere teker teker göndermiş ve bu kişilerin gönderildiği topluluklar, tebliğ edilen emirleri şahit istemeden kabul etmişlerdir.⁴⁶

Görüldüğü gibi, Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında tek bir kişinin getirdiği haberin kabul edilmesindeki esas ölçü, haberi getiren kişinin dinde güvenilir olup olmamasıyla ilgilidir. Hz. Peygamber döneminde binlerce insanın tevâtür derecesine ulaşmayan haberlere güvenerek İslâmiyeti kabul etmesi de onların haberde tevâtür şartını aramadıklarını gösterir.⁴⁷

III.2. Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Hadîs ve Haber-i Âhâd

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra da haber-i vâhid aynı şekilde hüccet olarak kullanılmıştır.⁴⁸ “Hz. Ebû Bekir, Kur’ân’da bir delâlet bulunmayıp, Sünnet’ten bir örnek bulunduğu hallerde hep Hz. Peygamber’in amelini uygulamıştır. Eğer konu hakkında Hz. Peygamber’in bir kararını bilmiyorsa, sahâbîlere konu hakkında sorularda bulunur; eğer onlardan birisi bu hususla ilgili bir hadîsten O’nu haberdar ederse, o meseleyi Hadîs’e uygun bir şekilde karara bağlardı. Eğer sahâbîler bu hususta bilgilerinin olmadığını bildirirlerse, Halîfe liderleri toplar ve meseleyi onlarla tartışır ve birleştikleri görüşe göre emir verirdi.”⁴⁹

Meselâ; Hz. Ebû Bekir (r.a.), ninenin mirası hakkında hiçbir hüküm bulamadığı bir zamanda Muğîre b. Şu’be ve Muhammed b. Mesleme, Hz. Peygamber’den (s.a.s.) ninenin 1/6 alacağına (südüs) dair bir hadîs nakletmişlerdir. Bu durumda Hz. Ebû Bekir (r.a.),

⁴² Koçyiğit, T. “Âhâd Haberinin Değeri”, *AÜİFD*, Ankara, 1996, XIV/133.

⁴³ Bkz. *Mâide*, 5/90-91.

⁴⁴ Bkz. *Buhârî*, Ahbâru’l-Âhâd, 1.

⁴⁵ Bkz. Talu, S., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, “*Hadîslerin Akaiddeki Yeri (Ebu’l-Muîn en-Nesefî ve İmâm Gazzâlî Örneği)*”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir, 2006, s. 26, 27.

⁴⁶ *Şâfiî*, a.g.e., s. 226.

⁴⁷ Ertürk, M., “*Haber-i Vâhid*”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1996, XIV/350.

⁴⁸ *Koçyiğit*, a.g.m., s. 134.

⁴⁹ Sıddîkî, M. Z., “*İslâm Hukukunda Hadîs’in Yeri*”, çev. M. Esad Kılıçer, *AÜİFD*, Ankara, 1964, sy. 12, s. 113.

miras talebinde bulunan yaşlı bir kadına, bu habere dayanarak südüs (1/6) vermiştir. Hz. Ebû Bekir'in ölümünden sonra Hz. Ömer de aynı yolu takip etmiştir. Hz. Ömer, Mecusîler hakkında nasıl bir hüküm vermek gerektiğini bilmezken, Abdurrahman b. Avf, Hz. Peygamber'den "*Mecusîlere de Ehl-i Kitabın hükmünü tatbik edin*" hadîsini rivâyet etmiş ve Hz. Ömer de bu habere istinaden ehl-i kitaptan aldığı cizyenin aynısını Mecusîlerden de almıştır.⁵⁰ Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devrindeki bu uygulamalar, haber-i âhâdın hüccet kabul edildiğini göstermektedir.

Hz. Osman döneminden itibaren durum biraz farklılık arz etmektedir. Bu dönemde çıkan fitne hareketleri üzerine insanlar arasındaki güven kısmen kaybolmuştu. Ayrıca bazı siyasî ve itikâdî fırkalar kendi fikir ve görüşlerini desteklemek amacıyla Hz. Peygamber adına hadîs uydurmaya başlamışlardı. İşte bütün bu sebepler, İslâm âlimlerini, Hz. Peygamber'den nakledilen her haberin râvîsini, hem zabt hem de dinde güvenilirliği yönünden araştırmaya sevk etmiştir.

"Haber-i vâhidle ilgili tartışmaların ne zaman başladığına dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, bu tür haberlerin dinde delil olup olmadığına dair görüşlerin, H. I. Yüzyıl'ın sonlarına doğru itikâdî mezheplerin ortaya çıkması ve Fıkıh İlmi'nin de H. II. Yüzyıl'ın ilk yarısında tedvîn edilmeye başlamasıyla birlikte ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Ayrıca hadîs uydurma faaliyetlerinin çoğalması ve özellikle bid'at fırkalarının kendi görüşlerine destek aramak için her türlü haberden yararlanma yoluna gitmeleri, Ehl-i Sünnet âlimlerini haber-i vâhidlerin itikâdî konularda delil kabul edilemeyeceği fikrine götürmüştür."⁵¹

Mu'tezile'nin doğuşuna kadar olan süreçte ister amelî ister itikâdî olsun hemen her konuda Hadîs-Sünnet'e hüccet nazarıyla bakıldığında şüphe yoktur. Genel kanaate göre bu alandaki ilk kırılma, "naklî delillerin zan, aklî delillerin ise kesinlik ifâde ettiği" şeklinde özetlenebilecek anlayışın tercümeler yoluyla İslâm dünyasına girişiyle yaşanmıştır. H. II. asrın başlarında doğan Mu'tezile, felsefenin de etkisiyle naklî deliller karşısında aklî delilleri öncelemiş, akıl ile nakil çatıştığında nakli, aklî ilkeler doğrultusunda te'vîl etmiş, kısacası nass karşısında akla hakem rolü vermiştir.⁵² Mu'tezile'nin akıl-nakil ilişkisindeki bu yaklaşımı büyük ölçüde daha sonra teşekkül eden Sünnî kelâm ekollerinden Eş'arî ve Mâturidîler tarafından da benimsenmiştir.⁵³

⁵⁰ Bkz. **Koçyiğit**, *a.g.m.*, s. 134-135.

⁵¹ **Ertürk**, *a.g.md.*, XIV/ 350.

⁵² Bkz. Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman, **Kelam**, Tekin Kitabevi, Konya, 2010, s. 39-44.

⁵³ Yavuz, Y. Ş., "*Akıl*", **D.İ.A.**, İstanbul, 1989, II/245.

III.3. Mezhebî Ekollere Göre İtikâdî Konularda Âhâd Haberin Bilgi Değeri

Bildiğimiz kadarıyla mütevâtir hadîslerin amelî konularda olduğu gibi, itikâdî hususlarda da delil olarak kabul edildikleri hususunda kelâmcılar arasında hiçbir ihtilaf yoktur. Kesin ilim ve kat'iyet ifâde ettikleri bütün âlimler tarafından kabul edildiğinden, mütevâtir haberlere mutlak delil olma yönüyle hiçbir fırka veya hiçbir âlim itiraz etmemiştir. Çünkü “mütevâtir haber tenkid ve değerlendirmeye tabi değildir; mutlak bilgi ifade eder ve kendisiyle amel vâciptir.”⁵⁴ Ancak, “Nesilden nesile kitlesel rivâyet yoluyla nakledilen Yaşayan Sünnetler hariç, mütevâtir hadîs yoktur veya yok denecek kadar azdır. Böyle olunca Hadîs İlmi'nin konusu âhâd hadîslere münhasır kalmaktadır. Bugün elimizde mevcut hadisler işte bu âhâd kategorisine dâhildirler.”⁵⁵

Âhâd haberin dinde delil olup olmadığı meselesi ise âlimlerin tartıştığı konulardan biri olmuştur. Biz burada, farklı mezhebî ekollerin haber-i âhâdın itikâdî konularda delil olup olamayacağına dair görüşlerine ve dayandıkları gerekçelere kısaca temas etmek istiyoruz.

III.3.1. Selefiyye, Ehl-i Hadîs ve Zâhirîlere Göre İtikâdî Konularda Âhâd Haberin Bilgi Değeri

“İlk müslümanların dini anlama konusunda gösterdikleri tutumu bir model olarak alan ve bu çerçevede meselelere açıklık getiren Selefiyye, Ashâbu'l-hadîs ve Zâhirîler, itikâdî konularda nassları vârid oldukları şekilde zâhiri üzere bırakmışlar, âyet ve sahîh hadîslerde dile getirilen anlatımlar ölçüsünde nassları anlayıp açıklamışlardır. Onlar, itikâda taalluk eden konuları âyet ve hadîslerde anlatıldığı kadarıyla anlamakla yetinmeyi, geri kalan ve insan aklının sınırlarını aşan hususları da Allâh'a havale etmeyi yeğlemişler, itikâda ilişkin bir problemi açıklarken konu ile ilgili vârid olan nassları nakletmekle yetinmişlerdir.”⁵⁶

Haber-i vâhidleri itikâdî konularda delil sayanların başında Selefiyye'nin öncüsü olan Ahmed b. Hanbel'i (241/855) zikretmek mümkündür. O Sahâbe, Tabîîn ve Tebe-i Tâbiîn tarafından nakledilen ve sahîh kabul edilen âhâd haberleri mânen mütevâtir hükmünde kabul ederek, bu tür haberlerin hem akâid hem de fikhî ve ahlâkî konularda

⁵⁴ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed, **Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser**, Dâru Advâi's-Selef el-Mısriyye, Kâhire, 2009, s. 9; Çakan, İsmail Lütfi, **Hadis Usûlü**, İFAV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 93.

⁵⁵ Kırbaçoğlu, M. Hayri, **İslâm Düşüncesinde Sünnet**, Fecr Yayınları, Ankara, 1993, s. 19.

⁵⁶ Kubat, M., “*Kelâm İlmi'nin Yeniden İnşasında Hadîs'in Rolü*”, **Kelâm İlmi'nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu** (Tebliğ), Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Elazığ, (13-15 Eylül 2004), s. 264.

kesin delil olacağını kabul etmiştir.⁵⁷ İtikâda ilişkin yöntemi incelendiğinde O'nun kabir azabı, münker ve nekîrin sualleri, mü'minlerin günâhları kadar ceza çektikten sonra Cehennem'den çıkacakları, mîzan, sırat, havz ve şefâatin varlığına inanmanın hak olduğu, vb. görüşlerini tamamen hadîslere dayandırdığı rahatlıkla görülebilir.⁵⁸

Âhâd haberlerin hem amelî hem de itikâdî konularda delil olacağı görüşünde olan bir diğer âlim de İbn Teymiyye (728/1328)'dir. İbn Teymiyye, akâide dair çalışmalarında nakle öncelik vermiş, “akâid binasını Kur’ân ve hadîslerin yardımıyla kurmuştur.”⁵⁹

İbn Teymiyye, muhaddislerin sahîh kabul ettiği âhâd haberlerin bütün âlimler nezdinde olmasa bile hadîs uzmanları nezdinde mânâca mütevâtir sayıldığını belirterek akâidin her meselesinde kesin delil teşkil ettiğini savunmuştur. Görüldüğü gibi, İbn Teymiyye'nin haber-i vâhidin bilgi ifâde ettiği ve itikâdî konuların her meselesinde delil sayılacağı hususunda ısrar etmesi, onun hadîs otoritelerinin değerlendirmelerini dikkate almasından kaynaklanmaktadır.⁶⁰

İbn Teymiyye'nin öğrencisi olan İbn Kayyım el-Cevziyye (751/1350) de haber-i vâhidin itikadda delil olduğu görüşünü benimser. O'nun şu sözleri, bu konudaki görüşlerinin anlaşılması açısından kayda değerdir: “Bu bâbda gelen haberler âhâd da olsa, âyetlere uygun ve onların tefsîri mâhiyetindedirler. Onlar Kur’ân ile aynı ağızdan çıkmaktadırlar. “Şefâat”, “istihâre”, “gazap”, “teklîm”, “ru'yet”, “tecellî”, “vech”, “yedeyn”, “mecî”, “nüzü'l”, “arşı istivâ”, “en-nidâ bi's-savt” Allâh'ın kullarına uygun inançlardır. İtirazcıların sözleri boştur. Selef bu gibi meselelerde âyetlerin peşi sıra bu tür hadîsleri delil olarak getirmişlerdir. Kur’ân'ın mânâlarını, bunlar gibi sahîh Sünnetlerle değil de; Cehm, Şiâ, Allaf, Nazzâm, Cübbâî, Müreysî, Abdülcebbâr gibilerin ve taraftarlarının kalbi ve dili kör, Kitap ve Sünnet'e yakın olmayan tahrifleri ile mi anlayacaktık? Kur’ân âyetleri bunlardan mı kuvvet kazanacaktı? Sünnet ilim ifâde etmez de onların Kur’ân'ı izah için eserlerinde zikrettikleri şiirler ve kelâmlar mı ilim ifâde etmektedir.”⁶¹

Haber-i vâhidi hem amelî hem de itikâdî konularda delil kabul eden âlimlerden birisi de Zâhiriyye Mezhebi'nin önde gelen âlimlerinden olan İbn Hazm (456/1063)'dir. İbn Hazm'a göre, Hz. Peygamber'e varıncaya kadar hep âdil kimselerin rivâyet ettiği

⁵⁷ Yavuz, Y. Ş., “*Haber-i Vâhid*”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1996, XIV/354; Subhi Sâlih, *a.g.e.*, s. 269.

⁵⁸ Bkz. Koçkuzu, Ali Osman, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1988, s. 140.

⁵⁹ Koçkuzu, *a.g.e.*, s. 142.

⁶⁰ Yavuz, *a.g.md.*, s. 354-355.

⁶¹ Koçkuzu, *a.g.e.*, s. 143.

haber-i vâhidler, hem ilim ifâde ederler, hem de kendileriyle amel gerekir.⁶² İbn Hazm, haber-i vâhid tek bir kişi tarafından bile rivâyet edilse, o tek kişinin rivâyetine inanıp ona göre amel etmenin farz olduğunu söyler. O ayrıca, Hz. Peygamber'in komşu ülkelerin hükümdarlarına elçiler gönderdiğine dikkat çekerek O'nun (s.a.s.), elçilerinin dine dair haber verdiği hususlara hükümdarların uymasını istediğini, dolayısıyla haber-i vâhidi kabul etmenin dinî bir vecibe olduğunu söyler.⁶³

Selefi düşünceleriyle tanınan çağdaş hadîs âlimlerinden Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, *el-Hadîsü Huccetün binefsihî fi'l-Akâidi ve'l-Ahkâm*⁶⁴ adıyla müstakil bir eser yazarak, hadîsin amelî konularda hüccet olduğu gibi itikâdî konularda da delil kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. O, amelî-fikhî konularda delil sayılabilen hadîslerin itikâdî konularda neden delil sayılmadığını eleştirmekte, erken dönem İslâm toplumundaki uygulamalara dayanarak âhâd haberlerin akâidın her meselesinde hüccet olarak kabul edilmesi gerektiğini iddia etmektedir.⁶⁵

Elbânî bu eserinde, âhâd hadîslerle inancın gerçekleşmeyeceğini iddia edenlerin, akâid ile ahkâmı birbirinden ayırdıklarını, bunun ise ne Kur'ân'da ne de Sünnet'te bir yerinin olmadığını söylemiş, **“Allâh ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir kadın ve erkeğe, kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur.”**⁶⁶ âyetini örnek olarak zikretmiştir. Çünkü ona göre bu âyette geçen “emr” (bir iş) sözü, âhâd hadîsleri de kapsamaktadır.⁶⁷ Elbânî'ye göre, “âhâd hadîsler akâidde delil olmaz” diyenler bu görüşlerini şu âyetlere dayandırmaktadırlar: **“Onlar zanna ve nefislerinin alçak hevesine uyuyorlar,”**⁶⁸ **“Zan ise, haktan hiçbir şey kazandırmaz (zan ile gerçeğe ulaşamaz).”**⁶⁹ Âyette geçen **“onlar”** dan maksat puta tapanlardır ve buradaki zan, Allâh'ın müşriklerin bir sıfatı olarak haber verdiği zandır. Bu, şu âyetle de teyit edilmiştir: **“Onlar sadece zannediyorlar ve sadece saçmalıyorlar.”**⁷⁰ Burada, alınıp kabul edilmesi câiz olmayan zandan yalan ve tahminle eş anlamlı olan lügavî zan anlaşılmaktadır.

⁶² İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut, tsz., I/119 vd.; *Subhi Sâlih*, a.g.e., s. 270.

⁶³ Bkz. İbn Hazm, *Usûl-i Din*, çev. İbrahim Aydın, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991, s. 32-33.

⁶⁴ Bu eser, Mehmet Kubat tarafından tercüme edilmiş olup, *Hadîs Üzerine Selefi Bir Yaklaşım* adıyla Esra Yayınevi tarafından basılmıştır; Konya, 1992.

⁶⁵ *Kubat*, a.g.t., s. 270.

⁶⁶ *Ahzâb*, 33/36.

⁶⁷ Elbânî, N., “*Âhâd Hadîslerin Akâid ve Ahkâmında Hüccet Olması Meselesi*”, çev. Ahmet Yıldırım, *SDÜİFD*, Isparta, 2002, sy. 9, s. 125.

⁶⁸ *Necm*, 53/23.

⁶⁹ *Necm*, 53/28.

⁷⁰ *En'âm*, 6/116.

Görüldüğü gibi âhâd haberler, Selef ve Hadîs uleması ile Zâhirî Mezhebi uleması tarafından kesin bir şekilde akâidde delil olarak kabul edilmektedir.

III.3.2. Mu'tezile'ye Göre İtikâdî Konularda Âhâd Haberinin Bilgi Değeri

İslâm dünyasında ilk kez itikadda yalnızca kesin bilgi gerektiren delillerin kullanılabileceğini savunan ve zanna dayandıkları gerekçesiyle âhâd haberlerin itikâdî konularda delil olamayacağını dile getirenler Mu'tezilîler olmuştur. Nazzâm (231/845) dışındaki Mu'tezilî âlimler, zannî bilgi ifâde ettikleri için haber-i vâhidlerin akâid konularında delil olamayacağı görüşündedirler.⁷¹

Mu'tezile'den Kâdî Abdülcebâr'a (415/1024) göre bir, iki veya hata etmesi mümkün olan sayıdaki kişilerin rivâyet ettiği haber-i vâhidler yakîn ifâde etmedikleri ve yalan, hata, unutmama, değişme ve değiştirilme gibi ihtimallerden de uzak olmadıkları için, kesin bilgi gerektiren itikâdî konularda delil olamazlar.⁷²

Onun öğrencisi Ebu'l-Hüseyin el-Basrî (436/1044) de, zannî oldukları için inanç konularında haber-i vâhidlerin kabul edilemeyeceğini, ancak gerekli şartları taşıyan âhâd haberlerin amelî konularda delil olabileceğini söyler. O, itikâdî hususların yalnızca yakîn ifâde eden kesin delillerle belirlenebileceğini, bu nedenle zan içeren âhâd haberlerin Allâh'ın sıfatları, tevhid, adâlet, nübüvvet gibi dinin ana esaslarını teşkil eden konularda kabul edilemeyeceğini ifâde eder.⁷³

Sonuç olarak; Mu'tezile, âhâd haberlerin itikâdî konularda delil olamayacağını ısrarlı bir şekilde savunmaktadır.

III.3.3. Ehl-i Sünnet'e Göre İtikâdî Konularda Âhâd Haberinin Bilgi Değeri

Ehl-i Sünnet kelâmcılarının cumhûru da itikâdî konuları ispat etmede veya itikâdî bir esası ya da prensibi belirlemede sadece mütevâtir haberleri kabul etmiş, zan içerdiklerinden dolayı âhâd haberleri itikâdda delil saymamışlardır. Âhâd haberlerin, ancak sened ve metin açısından aranan şartları taşımaları koşuluyla, fikhî-amelî konularda delil olabileceklerini belirtmişlerdir.

Ebû Hanîfe (150/767), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) akla ve Kur'ân'a aykırı beyanlarda bulunmasının imkânsızlığından yola çıkarak, Kur'ân âyetlerine aykırı bilgi ve hükümler

⁷¹ Yavuz, Y. Ş., "Haber-i Vâhid", *D.İ.A.*, İstanbul, 1996, XIV/353.

⁷² Geniş bilgi için bkz. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman, Kahire, 1996, s. 98, 769 vd.

⁷³ Bkz. İbn Tayyib, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ali Basrî, *Kitâbü'l-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Muhammed Hamîdullah, Ma'hedi'l-İlmi'l-Fransî Li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, Şam, 1964, II/1026-1028.

ihtiva eden âhâd haberlerin reddedilmesi gerektiğini söyler. O, bu tür âhâd haberleri reddetmenin Resûlullâh'ı inkâr etmek anlamına gelmeyeceğini, aksine böyle bir davranışın, Hz. Peygamber'i Kur'ân'a muhalif davranmış gibi göstermekten tenzîh etmek için gerekli olduğunu belirtir.⁷⁴

Ebû Hanîfe'nin itikâda ilişkin görüşlerini sistemleştiren Ebû Mansûr Mâtürîdî (333/944) ise, âhâd haberlerin Hz. Peygamber'in Sünnet'ini mütevâtir hadîs kesinliğinde ortaya koyamadıklarını belirterek, râvîlerin durumlarının araştırılması ve hadîsin muhtevasının sübût ve mânâyâ delaleti kesinlik arz eden nasslarla karşılaştırıldıktan sonra ortaya çıkan kanaate göre davranılması gerektiğini söyler. Mâtürîdî'ye göre, bütün bu faaliyetlerden sonra bile haber-i vâhidin kat'iyet ifâde edemeyeceği bir ilke olarak kabul edilmelidir.⁷⁵

Tespit edilebildiği kadarıyla Ehl-i Sünnet kelâmcıları arasında zan içerdikleri için âhâd haberlerin itikâdî konuların ispatında delil olamayacağı görüşünde olanların tek istisnası Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (324/936)'dir. Eş'arî, *el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne* isimli eserinde birçok itikâdî hususu haber-i vâhidle delillendirmiştir. O, "kabir azabı", "ru'yetullah", "şefaat", "havz" gibi birçok konuyu âhâd haberlere dayanarak ispat etmiş⁷⁶, böylece âhâd haberlerin itikâdî hususların ispatında da delil olacağını göstermiştir.

Ancak Eş'arî'den sonra gelen ve O'nun mezhebini bir bakıma sistemleştiren diğer Eş'arî âlimlerin büyük çoğunluğu, haber-i vâhidin sadece zannî bir delil teşkil edebileceğini, zannî delilin ise akâid konusunda delil olamayacağını söylemişlerdir. Meselâ, Eş'arî Mezhebi'nin önde gelen âlimlerden Cüveynî (478/1085), haber-i vâhidlerin itikadda delil olamayacağı görüşündedir.

Cüveynî, cumhura nispet edilen, "haber-i vâhid bilgi gerektirmez, amel gerektirir" şeklindeki kanaatin bir hata olduğunu belirtir. Ona göre gerçekte kesin olan husus, haber-i vâhid'in bilgi gerektirmediği gibi, amel de gerektirmemesidir. Çünkü eğer haber-i vâhidle amel etmenin vâcipliği kesin biçimde sabit olsaydı, "amelin vâcipliği bilgisi" sabit olurdu ve bu da haber-i vâhidin bir tür bilgiye götürmesi anlamına gelirdi ki, bu yaklaşım tutarlı değildir. Zira özü itibarıyla zannî olan bir şeyin kesin bilgi gerektirmesi imkânsızdır.⁷⁷

⁷⁴ Bkz. Ebû Hanîfe, **el-Âlim ve'l-Müteallim** (İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri), çev. Mustafa Öz, İstanbul, 1981, s. 32.

⁷⁵ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, **Kitâbü't-Tevhîd**, thk. Fethullah Huleyf, Dâru'l-Maşrık, Beyrut, 1970, s. 9.

⁷⁶ Geniş bilgi için bkz. Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil, **el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne**, Dâru İbn Zeydûn, Beyrut, tsz., s. 13, 16, 18, 69, 70.

⁷⁷ Apaydın, H. Y., "*Haber-i Vâhid*", **D.İ.A.**, İstanbul, 1996, XIV/356.

Gazzâlî (505/1111), âhâd haberlerin amelî konularda delil teşkil ettiğini, ancak Allâh ve Rasûlü’ne îmân gibi dinin aslından olan hususları ispat etmede yeterli olmadığını söylemiştir.⁷⁸

III.3.4. Çağdaş İslâm Âlimlerinin Haber-i Âhâd Konusundaki Yaklaşımları

Haber-i âhâdın itikâdî konularda hüccet olup olmayacağı konusu günümüz İslâm dünyasında da üzerinde önemle durulan bir husus olmuştur. Biz burada, yakın geçmişte yaşamış ve konu hakkında fikir beyan etmiş âlimlerden bir kısmının görüşlerini aktarmakla yetineceğiz.

Çağdaş âlimlerden Reşit Rızâ, kelâmcıların çoğunluğunun görüşünü benimseyerek âhâd hadîslerin, sahîh olsa bile, kesin bilgi ifâde etmediğini belirterek,⁷⁹ kelâmcıların görüşüne yaklaşmıştır.

Âhâd haberlerin itikâdî konularda hüccet olduğunu savunan çağdaş âlimlerin başında ise, Selefiyye’nin son temsilcilerinden sayılan Cemâleddin el-Kâsımî (1332/1914) gelmektedir. Kâsımî, itikâdî konularla ilgili âhâd haberleri aktaran râvîlerin, aynı zamanda müslümanlara namaz, zekât ve diğer fikhî hükümleri içeren hadîsleri de rivâyet eden kimseler olduğunu; bu hadîslerden itikâda ilişkin olanlarını reddetmenin, amelî-fikhî içerikli olanları reddetmeyi de gerektirdiğini, bunun da bütün şeriatı reddetmekle eşdeğer sayılacağını belirtir. Ona göre, aklın âhâd haberlerin içerdiği bilgilerin mâhiyetini anlayamaması, onları reddetmek için yeterli bir sebep değildir.⁸⁰

Muhammed Hamdi Yazır da kelâmcıların kâhir ekseriyetine muhalefet ederek, âhâd haberleri itikâdî konularda kesin delil olarak kabul edip kullanmıştır.⁸¹ Elmalılı, Hz. İsa ile ilgili âyette⁸² geçen “teveffî” kelimesine, “İsâ ölmedi, Kıyâmet Günü’nden evvel size dönecektir” hadîsine dayanarak, “rûhu kabzetmek” veya “öldürmek” gibi zâhirî anlamına aykırı bir anlam vermiş ve âyetin zâhirî anlamını âhâd habere dayanarak te’vîl etmiştir. Ona göre Hz. İsa’nın rûhu henüz kabzedilmemiş ve Allâh’a dönmemiştir. Çünkü O’nun dünyada göreceği işler vardır. Cismi Allâh’a, rûhu mânevî göğe yükseltilmiştir. İslâm

⁷⁸ Bkz. Ebû Hâmid, Muhammed Gazzâlî, **el-Mustasfâ Min İlmi’l-Usûl**, thk. Hamza b. Züheyr Hâfız, Medine, tsz. II/180.

⁷⁹ Rızâ, Muhammed Reşîd, **Tefsîru’l-Menâr**, Dâru’l-Fikr, Beyrut, tsz., II. Baskı, III/317.

⁸⁰ **Yavuz**, a.g.md., XIV/355.

⁸¹ Yavuz, Y. Ş., “Elmalılı Muhammed Hamdi”, **D.İ.A.**, İstanbul, 1995, XI/62; XIV/355.

⁸² Bkz. **Âl-i İmrân**, 3/55.

ümmetinin sıkıntıya düştüğü bir zamanda Hz. İsa'nın rûhu ortaya çıkacak, onlara hizmet edecek ve o, daha sonra vefat edecektir.⁸³

Mustafa Sıbâî de haber-i âhâdın hüccet olacağı görüşünü benimsemektedir. O, İmam Şâfiî'nin *er-Risâle* isimli eserinde haber-i âhâdın hücciyetini ispat hususunda ortaya koyduğu rivayetleri esas almış, aksi görüşleri farklı açılardan çürütme yolunu seçmiştir.⁸⁴

Sonuç olarak: Mütevâtir haberin itikâdî ve amelî konularda hüccet oluşunda âlimler arasında görüş birliği vardır. Esasen tartışma âhâd haber üzerinde yoğunlaşmaktadır. Selefiyye, sahâbe, tabiîn ve tebe-i tabiîn tarafından nakledilen ve ümmet tarafından sahîh kabul edilen âhâd haberleri mânen mütevâtir hükmünde⁸⁵ telakkî ederek, bu tür haberlerin kesin bilgi ifâde ettiğini kabul etmişler; bu tür hadîslerin hem akâidî hem de fikhî ve ahlâkî konularda kesin delil olacağını söylemişlerdir. Başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere İbn Teymiyye ve İbn Kayyım el-Cevziyye gibi Selefi düşüncesinin önderleri bize kadar ulaşan ve sıhhatinden şüphe edilmeyen âhâd haberlerin İslâmî ilimlerin her alanında hüccet sayılması gerektiğini savunmuşlar ve bu hususta inanç-amel ayırımına şiddetle karşı çıkmışlardır.

Mu'tezile'nin tamamı ve Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğu ise haber-i âhâdın itikatta delil olamayacağı görüşünü benimsemişler ve bu tezlerini haber-i âhâdın kesin ilim değil de zan ifade etmesi ile gerekçelendirmişlerdir. Ehl-i Sünnet âlimlerinin haber-i âhâd konusunda önde gelen istisnası ise İmam Eş'arî'dir. O, "kabir azâbı", "ru'yetullah", "şefâ'at" gibi birçok itikâdî konuda âhâd haberleri delil olarak kabul etmiştir.

⁸³ Geniş bilgi için bkz. Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Eser Neşriyat, byy., 1979, II/1111-1113.

⁸⁴ Geniş bilgi için bkz. Sıbâî, Mustafa, **İslâm Hukukunda Sünnet**, çev. Kamil Tunç, Girişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 157 vd.

⁸⁵ **Yavuz**, *a.g.md.*, XIV/354.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMÂN VE İSLÂM'IN KAVRAMSAL VE MEZHEBÎ BOYUTU

1.1. İmân Ve İslâm'ın Kavramsal Boyutu

1.1.1. İmânın Sözlük ve Terim Anlamı

İmân, İslâm'ın en önemli kavramıdır. Çünkü imân, mânâ itibariyle Allâh'ın istediği şekilde gerçekleşmezse geçerli olmaz. Onu gerçekleştiremeyen kişi mü'min olamaz. Mü'min olunmadan ise Cennet'e girilemez.

Öneminden dolayı, ilk günden beri “imân” kavramının ifâde ettiği mânâ, onun “İslâm” kavramı ile olan irtibatı, “İslâmsız imân” veya “büyük günâhlar ve imân” konuları üzerinde yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Hatta iyi anlaşılın diye Cibrîl (a.s.) Hz. Peygamber'e gelerek sorular sormuş; Hz. Peygamber (s.a.s.) de O'nun konu hakkındaki sorularını cevaplandırarak, İmân, İslâm, ihsân ve kıyâmet alametleri hakkında açıklamalar yapmıştır. Ashâbına da soru sormak için gelenin Cibrîl (a.s.), maksadının ise Müslümanlara dinlerini öğretmek olduğunu belirtmiştir.⁸⁶

Bu nedenle, imânın ifâde ettiği anlamın kapsamı mutlaka iyi tespit edilmelidir. Çünkü İslâm'ın diğer bütün amelleri onunla değer kazanır. Böylece Allâh'ın din, kitap ve peygamber göndermedeki maksadı ve rızası gerçekleşir; bu çerçevede inanan kullara ebedî mutluluk yurdu Cennet'in yolu açılır.

1.1.1.1. İmânın Sözlük Anlamı

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Âdem'in ilk sınavının meleklere karşı gerçekleştiğini, sınav konusunun ise, varlıkların isimlerini öğrenmek ve onlar hakkında sorulan suallere cevap vermek olduğunu belirttikten sonra Allâh'ın O'na bu isimlerin tamamını öğretmek meleklerle girdiği bilgi yarışmasında başarılı kıldığını bildirmiştir.⁸⁷ Söz konusu olan, varlıklar âlemindeki isimler ve delâlet ettiği mânâlar olunca, İslâm inancının en temel kavramı olan imânın ne mânâyâ geldiğinin iyi bilinmesi gerekir.

İmân, “e.m.n” fiilinden if'âl kalıbında türemiş masdar bir kelimedir. Sözlükte imân, bir şeye inanmak, bir kimseyi veya bir haberi tasdik etmek, iz'ân ve kabul ile ona sâdık

⁸⁶ Bkz. Müslim, **el-Câmiu's-Sahîh**, İmân, 1, 5, 7; Ebû Dâvûd, **Sünenü'l-Kübrâ**, Kader, 16; Tirmizî, **el-Câmi'**, İmân, 4; Nesâî, **Sünen**, İmân, 14; İbn Mâce, **Sünen**, Mukaddime, 9.

⁸⁷ Bkz. **Bakara**, 2/33.

kalmaktır. Teslim olmak ve hükmünü kayıtsız şartsız yerine getirmek⁸⁸, güven içinde bulunmak, sükûnet ve huzura kavuşmak, korkusuz olmak⁸⁹ itimat etmek, itaat etmek, saygı göstermek, güven vermek, emniyette kılmak⁹⁰ ve inanmak⁹¹, anlamlarına gelir.

آَمَنَ şeklinde ب zamiriyle söylendiğinde muhatabını yalanlamaktan emîn kılmak, ب harfi ile آمَنَ şeklinde الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ “*Onlar ki gayba î mân ederler (onu itiraf ederler)...*”⁹² âyetinde olduğu gibi ب ile geçişli yapılsa mânâsı itiraf etmek; وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا “*Zaten sen bizi doğrulayıcı değilsin*”⁹³ âyetinde olduğu gibi ل ile kullanılırsa doğrulamak, iz’ân ile kabul etmek ve tasdik etmek mânâlarına gelir.⁹⁴

Kişi yalanlamaktan emîn kıldığı kimseyi tasdik etmiş ve hem tasdik ettiğini güvene sevk etmiş hem de kendisi güven içine girmiştir. Emniyet ve güven içinde olan kimse iç dünyasında huzur sâhibidir. Bu ise sonuçtan sebebe intikaldir.⁹⁵ Î mân kalbin tasdikidir.⁹⁶

Ebu’l-Kâsım İsmâil b. Muhammed Teymî (535/1141), î mân kelimesinin emniyet ve güvende olmak mânâsındaki الْأَمْنُ kelimesinden türediğini belirtmiştir. Buna göre Resûlullâh’ı (s.a.s.) tasdik eden kul cezadan ve azap edilmekten emîn olur.⁹⁷

Mü'min, “e.m.n.” fiilinden ism-i fâil olarak “î mân eden ve emân / güven veren” mânâsındadır. Allâh’ın bir ismi de Mü'mindir.⁹⁸ Allâh’ın mü'min olması, O’nun kullarına olan va’dinde sâdık oluşunu ve kullarını azabından emîn kılıp, onlara emân/güven verişini ifâde eder. Zira “e.m.n.”, korkunun zıddıdır.⁹⁹

⁸⁸ Nevevî, Muhyiddîn, **el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc**, thk. Halîl Me'mûn Şîhâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, I/103-105.

⁸⁹ İsfêhânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin Ahmed b. Râgıb, **el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2001, “e.m.n.”, s. 90.

⁹⁰ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü'l-Arab**, thk. Abdullah Ali Kebîr - Muhammed Ahmed Hasbullah - Hâşim Muhammed Şâzelî, Dâru'l-Maârif, Kâhire, 1986, I/141.

⁹¹ Firûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, thk. Enes Muhammed Şâmî-Zekerîyyâ Câbir Ahmed, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2008, “e.m.n.”, s. 74.

⁹² **Bakara**, 2/3.

⁹³ **Yûsuf**, 12/17.

⁹⁴ Kirmânî, Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali, **el-Kevâkibu'd-Derârî Şerhu'l-Kirmânî ale'l-Buhârî**, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1981, I/70; Gölcük, Şerafeddin - Toprak, Süleyman, **Kelâm**, Tekin Kitabevi, Konya, 2010, s. 109-110.

⁹⁵ Aynî, Bedrüddîn, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, **Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I/172.

⁹⁶ **Kirmânî**, a.g.e., I/70-71; İbn Hacer, Ahmed b. Ali Askalânî, **Fethu'l-Bârî bi Şerhi İmâm Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî**, thk. Abdulkadir Şeybe Hamd, Mektebetü Melik Fahd, Riyad, 2001, I/60.

⁹⁷ **Kirmânî**, a.g.e., I/70.

⁹⁸ **Haşr**, 59/23.

⁹⁹ İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebû's-Seâdât Mübârek b. Muhammed Cezerî, **en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, “e.m.n.”, nşr. Râid b. Sabri İbn Ebî 'Alefe, Beytü'l-Efkâr ed-Düvelî, Ürdün, 2003, s. 50.

İslâm'ın Peygamberi Hz. Muhammed'den (s.a.s.) ve O'nun tebliğ ettiği ilâhî Kitap Kur'ân nâzil olmadan önce de Araplar îmânı tasdik olarak biliyorlardı.¹⁰⁰ Nitekim Hz. Yâkub'un oğulları, kardeşleri Yûsuf'u kuyuya attıktan sonra babalarına gelip de O'nu bir kurdun yediğini haber verip, sonra O'na; **“Ama biz doğruyu söylesek de sen bize inanmazsın (bizi tasdik etmezsin)”**¹⁰¹ demişlerdir.

Îmân kelimesi değişik kullanımlarıyla beraber Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz yüzden fazla yerde geçmektedir.¹⁰²

1.1.1.2. Îmân'ın Terim Anlamı

Terim olarak îmân; Allâh'tan (c.c.) gelen şeyleri kalp ile tasdik etmek, dil ile söylemek ve organlarla da davranışa dönüştürmek¹⁰³; Resûl-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâm'ın tebliğ ettiği zarûriyât-ı dîniyeyi tafsîlen, zarûriyâtın gayrısını icmâlen tasdik etmekten hâsıl olan bir nûr¹⁰⁴; peygamberlerin Allâh tarafından getirdiği kesin olarak bilinen ve zarûrât-ı dîniye denilen İslâm'ın esaslarının ve hükümlerinin doğru ve gerçek olduğuna tereddütsüz inanmak¹⁰⁵ olarak tanımlanmıştır. Îmân eden kişiye “mü'min”, îmân edilen şeylere de “mü'menün bih” denir.¹⁰⁶

Ebû Hanîfe (150/727); îmânın tanımını ve unsurlarını şu şekilde açıklamıştır: Îmân lisan ile ikrâr, kalp ile tasdiktir. Sadece ikrâr îmân olmaz. Çünkü sadece ikrâr îmân olsaydı, bütün münâfıkların mü'min olmaları gerekirdi. Keza, sadece tasdik de îmân olmaz. Eğer sadece tasdik îmân olsaydı, bütün kitap ehlinin mü'min olması gerekirdi. Hâlbuki Allâh; **“Allâh şahitlik eder ki, münâfıklar yalancıdırlar.”**¹⁰⁷ **“Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler Peygamber'i oğullarını tanır gibi tanırırlar”**¹⁰⁸ buyurmuştur.¹⁰⁹

¹⁰⁰ Bkz. Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil, **Kitâbü'l-Lüma' fi'r-Red 'alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bid'a**, nşr. Richard J. Mc. Carthy, Beyrut 1953, s. 75; Bâkîllânî, Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib, **et-Temhîd**, nşr. İmâduddîn Ahmed Haydar, Beyrut, 1987, s. 389.

¹⁰¹ **Yûsuf**, 12/17.

¹⁰² Geniş bilgi için bkz. Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 81-93.

¹⁰³ **İsfehânî**, a.g.e., s. 91.

¹⁰⁴ Nursî, Said, **İşârâtü'l-İ'câz fi Mezânni'l-Îcâz**, trc. Abdülmecid Nursî, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2014, s.156.

¹⁰⁵ Taftazânî, Mes'ud b. Ömer b. Abdullah Sa'duddîn, **Şerhu'l-Akâid**, trc. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999, s. 277; Gölcük, Şerafeddin - Toprak, Süleyman, **Kelam**, Tekin Kitabevi, Konya, 2010, s.110; Sinanoğlu, a.g.md., **D.İ.A.**, XXII/212.

¹⁰⁶ Kılavuz, A. Saim, **Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1987, s. 17.

¹⁰⁷ **Münâfikûn**, 63/1.

¹⁰⁸ **Bakara**, 2/146.

¹⁰⁹ Ebû Hanîfe, **el-Vasıyye** (İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri), çev. Mustafa Öz, İstanbul, 1981, s. 73.

Îmânda kalbin tasdîki esastır. Bu tasdîk, iz'ân ile birlikte kişinin irâdesini inanma yönünde çalıştırması ile gerçekleşir. İz'ân, vakiya ve realiteye uygun olan ve “i'tikâd-ı câzim” denilen kesin inançtır. Bu da kalpte kesb ve ihtiyâr, yani insanın çalışması ve seçmesi ile meydana gelir ve neticede kalbe rahatlık, huzur, sükûn ve itmi'nân verir. Tasdikte, kalbin ihtiyârına dayanan iz'ân, rızâ ve teslimiyeti şarttır. Kişinin isteğine dayanan gayreti, çabası gerekir. İz'ân olmazsa buna ma'rifet denir. Ma'rifet, kesb ve ihtiyâr bulunmadan, insanın seçimi ve çabası olmadan kalpte aniden bir doğuşun, bir uyanışın meydana gelmesidir.¹¹⁰ Bu da tek başına îmân olmaz. Bir hükmün ve haberin doğru olduğunu bilmek ve anlamak tasdîk değildir. Peygamberin peygamberliğini bildikleri halde bir kısım kâfire mü'min denilmemesi, kalplerinde tasdîk bulunmamasındandır.¹¹¹

Îmân, emân, emânet, emniyet, te'minât vb. “e.m.n.” kökünden türeyen bütün kelimeler mahzâ güvenlik, iç ve dış huzuru temin ile her türlü olumsuzluktan, aldatılmaktan ve ihânetten korunmuşluk, dürüstlük ve güçlü bir dayanağa yaslanma mânâlarını içerdiği görülmektedir. Bu da, îmânın insana sağladığı güveni, kazandırdığı iç huzuru ve ahlâkına kattığı dürüstlüğü ifâde etmesi açısından son derece önemlidir.¹¹²

Sonuç olarak îmân, gönlüne girdiği kimseyi mahzâ huzura, güven ve mutluluğa sevk eder. İnsanın rûhu îmân ile emniyet bulur. Mü'min, hayatta başına gelen hastalıklar, sevdiklerini kaybetme ve acı sürprizler ile ölüm ve ölüm sonrası karşılaşacağı hadiseler karşısında rahmeti sonsuz ve gücü nihâyetsiz olan Allâh'a yaslanır; her bir hâdisenin O'nun bilgi, irâde ve tasarrufuyla gerçekleştiğini kabul eder; kendini O'na teslim eder; mânâsız korku ve endişelerden kurtulur.

1.1.2. İslâm'ın Sözlük ve Terim Anlamı

1.1.2.1. Sözlükte İslâm

İslâm; sözlükte itirazsız bir şekilde boyun eğmek, irâdeyi kullanarak barış ortamına girmek¹¹³, teslim olmak, İslâm Dini'ne girmek, dini Allâh'a has kılmak, O'nun hükmüne râzı olmak, doğru olandan ayrılmamak, barış ve sulha girmek gibi anlamları olan ve

¹¹⁰ Gölcük - Toprak, *a.g.e.*, s. 110-111.

¹¹¹ Gölcük - Toprak, *a.g.e.*, s. 112.

¹¹² Geniş bilgi için bkz. Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr Abdülkâdir, **Muhtâru's-Sihâh**; “e.m.n.”, thk. M. Hüsnî Abdurrahmân - Ramazan Abdulmuttalib, Dâru'l-Endelüs el-Cedîde, Mısır, 2009, s. 30; Mustafa İbrahim Zeyyât, Ahmet Hüsnü ve dğ., **el-Mu'cemü'l-Vasît**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996, “e.m.n.”, s. 28; **İbnü'l-Esîr**, *a.g.e.*, s. 50.

¹¹³ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim Dîneverî, **Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân**, nşr. Seyyid Ahmed Sakr, Kâhire, 1973, s. 479.

“s.l.m.” fiilinden if’âl kalıbında gelen mastar bir kelimedir.¹¹⁴ Kelimenin asıl mânâsı itaat ve inkıyattır. İtaat ve inkıyattan maksat ise sadece doğruya ve hakka uymadır. Esasen yanlış ve kötüye boyun eğme şeklindeki bir teslimiyet İslâm’a aykırıdır ve isyan olarak nitelendirilir.¹¹⁵

İslâm, aslında Allâh’ın (c.c.) Hz. Âdem’den (a.s.) itibaren Hz. Muhammed’e (s.a.s.) kadar gönderdiği ve bütün peygamberlerin tebliğ ettiği dinin adıdır. **“İbrahim bunu kendi oğullarına da vasiyet etti. Yakup da öyle: ‘Oğullarım! Allâh sizin için bu dini (İslâm’ı) seçti. Siz de ancak Müslümanlar olarak ölü’n’ dedi.”**¹¹⁶

Özel mânâda İslâm denince Allâh’ın (c.c.) Son Peygamber Hz. Muhammed’e (s.a.s.) gönderdiği din anlaşılır. **“Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim.”**¹¹⁷

İslâm Kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de sekiz yerde geçmektedir.¹¹⁸ Buralarda ‘fitrat’¹¹⁹, ‘Hz. Muhammed (s.a.s.) tarafından tebliğ edilen son İlâhi din’¹²⁰ ve ‘ilk peygamberden son peygambere kadar bütün peygamberlerin dininin genel adı’¹²¹ olarak kullanılmaktadır. Fiil olarak geçtiğinde daha çok ‘Allâh’a yönelmek’¹²², ‘O’na teslim olmak’¹²³, ‘Tevhîd inancına sahip olmak’¹²⁴, ‘Allâh’a teslimiyetin gereğini yapmak’¹²⁵ mânâlarında kullanılmıştır. Din olarak İslâm, hidâyete erme yönünde Allâh’ın yardım ve desteğinin en üst düzeyde sağlandığı ve Allâh tarafından mükemmele ulaştırılan, içinde helâl ve harâm hükümleri bulunan hak din şeklinde nitelendirilmiştir.¹²⁶

“Gerçek ve dosdoğru din anlamındaki ‘Dîn-i Kayyım’, ve ‘Sırat-ı Müstakîm’ gibi Kur’ânî terkipler, İslâm’a karşılık gelen dini tanıtma amacını taşıırken, Hz. İbrahim hakkında ‘Hanîf’ ve ‘Müslim’ vasıflarının yan yana ve eş anlamlı kullanılması¹²⁷ da İslâm’ın saf Tevhîd inancının, O’nun bu hak dininin devamı olduğunu göstermektedir.”¹²⁸

¹¹⁴ Geniş bilgi için bkz. **İsfehânî**, *a.g.e.*, s. 245-247; **İbn Manzûr**, *a.g.e.*, III/293-296.

¹¹⁵ Sinanoğlu, Mustafa, ‘İslâm’, **D.İ.A.**, İstanbul, 2001, XXIII/1.

¹¹⁶ **Bakara**, 2/132.

¹¹⁷ **Mâide**, 5/3.

¹¹⁸ Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, **el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzı’l-Kur’ânî’l-Kerîm**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1990, “İslâm”, s. 307.

¹¹⁹ **Al-i İmran**, 3/83.

¹²⁰ **Al-i İmran**, 3/19.

¹²¹ **Yûsuf**, 12/101.

¹²² **Bakara**, 2/112; **Lokman**, 31/22.

¹²³ **Bakara**, 2/131; **Mü’min**, 40/66.

¹²⁴ **Enbiyâ**, 21/108.

¹²⁵ **Zümer**, 39/54.

¹²⁶ Bkz. **Mâide**, 5/3.

¹²⁷ **Âl-i İmran**, 3/67.

¹²⁸ Sinanoğlu, *a.g.md.*, **D.İ.A.**, XXIII/1.

İslâm Kelimesi, Kur’ân’da, aynı kökten türeyen değişik kullanımları ve anlamlarıyla birlikte yüz kırk yerde daha karşımıza çıkmaktadır.¹²⁹

1.1.2.2. Terim Olarak İslâm

İmâm Ebû Hanîfe (150/767) İslâm’ı, Allâh’ın emirlerine teslim olmak ve itaat etmek¹³⁰; İmâm Mâtürîdî (333/944); “Kişinin kendini bütünüyle Allâh’a teslim etmesi, sadece ve tamamıyla O’na kulluk edip ortak koşmamasıdır”¹³¹ diye tarif etmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde yazılan lügatlerde İslâm; “Kalpteki inancı dil ile ifâde edip, gereğini fiillerle yerine getirerek her hüküm ve takdirinde Allâh’a (c.c.) boyun eğip teslimiyet göstermektir”¹³² şeklinde tarif edilmiştir.

Yine İslâm, “Yüce Allâh’ın (c.c), Resûlü Hz. Muhammed’e (s.a.s.) göndermiş olduğu buyrukların hepsini kalp ile tasdîk, dil ile ikrâr ederek, gönül huzuru içerisinde benimsemek ve kabul etmek demektir.”¹³³

Mâturîdî Kelâmcı Nureddin Sâbûnî (580/1184), İslâm’ı şöyle tanımlar: “İslâm, Allâh’ın ulûhiyetine boyun eğip itaat etmektir; bu da ancak O’nun emir ve nehyini benimsemekle gerçekleşir.”¹³⁴

Bütün peygamberler “Allâh’ın dini, hak din, dosdoğru din, hâlis din”¹³⁵ olarak adlandırılan İslâm’ı tebliğ etmişlerdir.¹³⁶ Buna göre İslâm’dan başka bir din aramak anlamsız ve geçersizdir.¹³⁷

Sonuç olarak İslâm: “Hz. Muhammed’in temel öğreti ve esaslarını vahiy yoluyla Allâh’tan aldığı ve ilk uygulamalarını bizzat kendisinin gerçekleştirdiği, zamanla Müslüman toplumlar tarafından insanlığın diğer zihnî ve amelî birikimlerinden de istifade ile geliştirilen din ve dünya görüşünün; insan, toplum, devlet gibi insanî konularda kendine has ilkeleri ve fonksiyonu bulunan tarihî tecrübenin, kültür ve uygarlığın genel adıdır”.¹³⁸

¹²⁹ Geniş bilgi için bkz. **Abdûlbâkî**, *a.g.e.*, s. 355-357.

¹³⁰ Ebû Hanîfe, **el-Fıkhu’l-Ekber** (İmâm-ı Azam’ın Beş Eseri), çev. Mustafa Öz, İstanbul, 1981, s. 70.

¹³¹ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, **Kitâbü’t-Tevhîd**, trc. Bekir Topaloğlu, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2002, s. 513.

¹³² İsfahânî, Ebu’l-Kâsım Hüseyin Ahmed b. Râgıb, **el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân**, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2001, “İslâm”, s. 423.

¹³³ İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü’l-Arab**, Dâru’s-Sadr, Beyrut, 1992, “İslâm”, II/192.

¹³⁴ Sâbûnî, Nureddîn, Ebû M. Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr Buhârî, **Mâtürîdiyye Akaidi**, trc. Bekir Topaloğlu, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2005, s. 175.

¹³⁵ Bkz. **Zümer**, 39/3.

¹³⁶ Bkz. **Yunus**, 10/72; **Bakara**, 2/131, 132; **Al-i İmran**, 3/20; **Maide**, 5/44; **En’âm**, 6/14.

¹³⁷ **Âl-i İmran**, 3/85; Harman, Ömer Faruk, “İslâm”, **D.İ.A.**, İstanbul, 2001, XXIII/3.

¹³⁸ Sinanoğlu, Mustafa, “İslâm”, **D.İ.A.**, İstanbul, 2001, XXIII/1.

1.1.3. İmân ve İslâm Üzerine Yapılan Tartışmalar

İki kavram hakkındaki tartışmaların buluşma noktası, imân ve İslâm kelimelerinin mânâ olarak aynı mı, yoksa farklı mı olduklarıdır. Bu tartışmalarda ortaya konan görüş farklılıkları ise, Kelâmcılar nezdinde insanların ifâ etmedikleri vecibeler veya işledikleri büyük günâhlar nedeniyle kendileri hakkında mü'min veya kâfir ya da başka bir hükmün verilmesinin gerekçesini oluşturmuştur. Diğer taraftan, dinin emrettiği ve İslâm olarak tanımlanan vazîfelerin ifâsı, imânın artması veya artmaması hükmünün verilmesi açısından değerli görülmüştür.

“Taşralılar (bedevîler) ‘imân ettik’ dediler. De ki: ‘Siz imân etmediniz, fakat ‘İslâm olduk’ deyiniz. Çünkü daha imân henüz kalplerinize girmedir.”¹³⁹

Âyette “imân etmek” ile “İslâm / teslim olmak” arasında fark olduğu vurgulanıyor. “İmân ettik” diyen bedevîlerin bu ispat edilmemiş iddiası reddediliyor, fakat bunun yerine “İslâm / teslim olduk” demeleri teklîf ediliyor. Bu örneğe göre Kur’ân, imân ile İslâm kavramlarını aynı kefeye koymamıza izin vermez.

Bu iki kavram birbirinin eşanlamlısı değildir, fakat birbirinden ayrı ve kopuk da değildir. Şu âyetler de bunun şahididir: **“Derken müminlerden orada bulunanları çıkardık; zaten Müslümanlardan orada bir ev dışında hiç kimse bulamadık.”¹⁴⁰** Buna göre imân ve islâm kavramları arasında sıkı bir mülâzemet ilişkisi olduğunu kabul etmek gerekir. İmân ile İslâm, biri olmadan diğeri anlamını bulmayan, biri olmadan diğeri nâkıs olan iki kavramdır. Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.) **“İslâm görünürlüktür, imân ise kalptedir”¹⁴¹** buyurmuştur. İslâm imânın bedeni, imân İslâm’ın rûhudur.

Amelin imândan olup olmadığı konusunda otoriteler çok farklı taraflara düşmüşlerdir. Kur’ân, amelin imândan koparılamayacağını bildirir. **“Allâh sizin imânlarınızı zayi edecek değildir.”¹⁴²**

Âyetten de açıkça anlaşılacağı üzere imân ve İslâm birbirini tamamlayan, lâkin birbirinden farklı anlamlara sahip kavramlar olarak kullanılmaktadır. Âyetteki **“İslâm olduk”** ifâdesi, “müslüman olduk” demektir ve imândan farklı olarak değerlendirilmiştir. Bunu, Buhârî ve Müslim’in naklettiği şu haber pekiştirmektedir: Sa’d b. Ebî Vakkâs:

- “Allâh Resûlü bir topluluğa ganimet paylaşıyordu. Onlardan bir adama vermemesi beni şaşırttı. Kalktım ve dedim ki:

¹³⁹ Hucurât, 49/14.

¹⁴⁰ Zâriyât, 51/51.

¹⁴¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/134.

¹⁴² Bakara, 2/143.

- “Falan adama niçin ganimetten pay vermediniz? Vallâhi ben onu mü'min olarak görüyorum.” Allâh Resûlü şöyle cevapladı:

- “*Belki Müslümandır!*”

Sa'd üç defa aynı sözü söyledi ve üçünde de Nebî'den (s.a.s.) aynı cevabı aldı. En sonunda Allâh Resûlü buyurdu ki:

- “*Ey Sa'd! Kuşkusuz ben bir adama ondan daha çok sevdiğim dururken yardım edebilirim. Bu, onun yüzüstü ateşe atılmasından korktuğumdandır.*”¹⁴³

Îmân ve İslâm ayrımı, bir başka âyette de yapılır: “**Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar...**”¹⁴⁴

Diğer taraftan sözlük anlamları itibariyle birbirinden ayrılırlar. Îmân tasdikten, İslâm da teslim olmak, iz'ân ve itaatle inkıyat etmek, boyun eğmekten ibarettir. Tasdik mahalli kalptir. Teslim olmak ise, kalp, lisan ve azaların hepsine şâmindir. Bu itibarla, sözlük anlamına göre İslâm mefhumu daha genel, îmân daha özeldir. Îmân buna göre İslâm'ın en şerefli cüzünü oluşturmaktadır. Şu halde, her tasdik teslimdir. Tasdik etmek, tâat ve inkıyat ile teslim olmayı ve kabul etmeyi icap ettirir. Öyleyse lügat açıdan îmân ve İslâm mefhumları farklıdır. Böylece “her îmân islâmdır, fakat her islâm îmân değildir” denmiştir.¹⁴⁵

Fakat îmân ve islâm terimleri Ehl-i Sünnet'e göre aynıdır, birbirinden ayrılmaz. Çünkü îmân, Allâh Teâlâ'yı haber verdiği emir ve yasaklarında tasdik etmekten ibarettir. İslâm ise, O'nun ulûhiyetine boyun eğip itaat eylemektir. Bu da ancak O'nun emir ve nehyini benimsemekle gerçekleşebilir. O halde taşıdıkları hüküm bakımından îmân islâmdan ayrılmaz ve aralarında farklılık, muğâyeret bulunmaz.¹⁴⁶

Ebû Hanîfe (150/767) ve Mâtürîdî'ye (333/944) göre lügat bakımından îmân ve İslâm arasında fark vardır. Fakat İslâmsız îmân, îmânsız da İslâm olmaz. Onların ikisi de bir şeyin içi ve dışı gibidirler. Din ise, îmân ve şeriatların hepsine birden verilen isimdir.¹⁴⁷ Fark sadece lügat yönündedir. Istilâh mânâları birdir. Zira biri olmadan diğerinin bir anlamı olmaz. Îmânın şartlarını bir araya getiren kişinin Müslüman sayılmayacağını kabul etmek yanlış olduğu gibi, İslâm'ın şartlarını yerine getiren birine mü'min adını vermemek

¹⁴³ **Buhârî**, Îmân, 19; Açıklama için bkz. Gölcük, Şerafeddin - Toprak, Süleyman, **Kelâm**, Tekin Kitabevi, Konya, 2010, s. 113.

¹⁴⁴ **Ahzâb**, 36/35.

¹⁴⁵ **Gölcük - Toprak**, a.g.e., s. 114.

¹⁴⁶ **Gölcük - Toprak**, a.g.e., s. 113.

¹⁴⁷ Ebû Hanîfe, **el-Fıkhu'l-Ekber**, çev. Mustafa Öz, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri), İstanbul, 1981, s. 70.

de yanlıştır.¹⁴⁸ Şu halde gerçek î mân ile gerçek İslâm arasında başkalık yoktur ve her mü'min müslim, her müslim de mü'mindir.¹⁴⁹ Bunu, “kalbinde tasdîk bulunan kişi mü'min; bu tasdîki dili ve amelleriyle açığa vurup kendisine dünyevî ahkâmın tatbikine imkân sağlayan kişi de müslimdir” şeklinde anlayıp izah edenler de vardır. Bu izah tarzında î mân daha şümullü, islâm ise daha hususidir.¹⁵⁰

Î mânla İslâm'ın birbirinden tamamen ayrı ve bağımsız olmadığına en güzel delili şu hadîstir:

- “İslâm beş şey üzerine bina edildi: Allâh'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allâh'ın Resûlü olduğuna şehâdet etmek, namazı kılmak, zekâtı vermek, Beyt'i hacetmek ve Ramazan orucudur.”¹⁵¹

Hadîste belirtilen beş maddeden dördü organlarla ilgili eylemleri ifâde eder. Bunlar; namaz, zekât, hac ve oruçtur; hepsi de ameli ilgilendiren maddelerdir. Diğer tek madde ise, Kelime-i Şehâdetle ifâdesini bulan Allâh'ın tekliğini ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) O'nun Resûlü olduğunu ikrârdır. Diğer dört madde, bu birinci maddeye bağlıdır. Şehâdet olmadan ne namaz ve zekât, ne de hac ve oruç olur. Yalnız bu beş madde arasında temel bir benzerlik vardır. O da bunların tümünün kişinin dışa yansıttığı eylemler olmasıdır. Hadîsteki birinci maddede “î mân etmek” değil; “şehâdet etmek” şart koşulmaktadır. Şehâdet etmek ise sözle yapılan zahirî bir eylemdir yani dilin amelidir. O halde İslâm bütünüyle kalpteki tasdîkin şehâdetle dışa yansıtılması da dâhil olmak üzere î mânın amele taalluk eden boyutudur. İslâm; teslim olmak, Müslümanlardan sayılmak, şer'î hukuka tâbi olmak, müslümanların sahip olduğu haklara sahip olmak demektir.

Î mân ve İslâm terimlerinin öz itibariyle birbirine sıkı sıkı bağlı oluşunu göstermesi açısından şu hadîs çok dikkat çekicidir:

- “Hangi İslâm daha hayırlıdır?” sorusuna Hz. Peygamber'in (s.a.s.) cevabı;
- “Açları doyurursun, tanıdığın-tanımadığın (herkese) selâm verirsin; işte en güzel İslâm budur”¹⁵² olmuştur.

Bu hadîse göre; î mânla ameli ayırmak, î mânla İslâm'ı ayırmak demektir ki, bu durumda ortada ne î mân ne de İslâm kalır. Zira î mân tasdîktir. İslâm ise ikrâr, inkıyat, itaat,

¹⁴⁸ Bakara, 2/136; Âl-i İmrân, 3/19; Nisâ, 4/85; Yûnus, 10/84.

¹⁴⁹ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, **Kitâbü't-Tevhîd**, nşr. Fethullah Huleyf, Dâru'l-Maşrık, Beyrut, 1970, 393 vd.; Yeprem, Mustafa Saim, **Mâtürîdî'nin Akâide Risâlesi ve Şerhi**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2011, s. 31.

¹⁵⁰ Gölcük - Toprak, a.g.e., s. 113.

¹⁵¹ Buhârî, İmân, 2.

¹⁵² Buhârî, İmân, 6.

boyun eğme ve teslimiyettir. Mü'min, Allâh'ı ve Resûlü'nü tasdik eden; Müslim de Allâh'a ve Resûlü'ne itaat edendir.”¹⁵³

1.1.4. İmân ve İslâm'ın Mâhiyet ve Hakîkati

Bütün dillilerin örfünde, imânın hakîkati mutlak tasdiktir. Yani bir şahsa, bir habere veya bir hükme kesin olarak ve gönülden gelerek inanmak, onu doğrulamak, sözünü doğru kabul etmektir. Tasdik eden, tasdik ettiği şahsı yalanlanmaktan emîn kılmış veya bizzat kendisi yalandan emîn olmuştur. Böyle bir tasdik ile kalp emniyete, huzura ve sükûna kavuşur; söylenen söz doğrulanır, söz söyleyen şahıs yalanlanmaktan ve inkâr edilme korkusundan emîn olur.

Tasdikin ifade ettiği kesin inanç, iz'ân, kalpte kesp ve ihtiyâr ile hâsıl olur; baskı ve korku ile değil. İşte bu kesin inanç, gerçeğe uyarsa ona “itikâd-ı câzim” denir.

Din dilinde imân; Allâh'tan başka tapılmaya lâyık ilâh bulunmadığına, peygamberimiz Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın, Allâh'ın kulu ve Resûlü olduğuna, Allâh Teâlâ tarafından kendisine indirilen ve dinden olduğu kesin olarak bilinen şeylerin hepsinde Hz. Muhammed'in doğru söylediğine tereddütsüz inanmak, bu gerçeği kalp ile tasdik etmektir.¹⁵⁴

Selef uleması ve hadîşçiler, İmâm Şâfiî (241/855), Hâriciyye, Mu'tezile ve Zeydiyye gibi mezheplerle İbn Teymiyye'ye göre imân kalbin tasdiki, dilin ikrârı ve İslâm'ın temeli olan rükünleri işlemektir. Bu durumda imânın tasdik, ikrâr ve amel olmak üzere üç temel şart bulunmaktadır.¹⁵⁵

Ebû Hanîfe (150/767), Pezdevî (482/1089), Serahsî (490/1097) gibi Hanefî Mezhebi fıkıhçılarına göre imân, inanılması gereken hususları kalbin tasdiki ve dilin bunları ikrâr etmesidir.¹⁵⁶

İmân edilmesi gereken konular, “Cibrîl Hadîsi” diye meşhur hadîste şu şekilde açıklanmıştır: “*İmân; Allâh'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allâh'tan olduğuna inanmandır.*”¹⁵⁷

¹⁵³ Geniş bilgi için bkz. İslâmoğlu, Mustafa, **İmân Risalesi**, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 302-308.

¹⁵⁴ Bkz. Aydın, Ali Arslan, **İslâm'da İman ve Esasları Âmentü Şerhi**, Dila yayınları, İstanbul, 5005, s. 41, 42.

¹⁵⁵ Bkz. **Buhârî**, İmân 1; Sâbûnî, Nureddin, Ahmed b. Mahmûd b. Ebû Bekir Buhârî, **Mâtürîdiyye Akaidi**, trc. Bekir Topaloğlu, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1995, s. 171; Karaman, Fikret, **Sünnet'in Işığında Tebliğ ve Davet**, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2007, s. 113.

¹⁵⁶ **Kılavuz**, a.g.e., s. 24; **Karaman**, a.g.e., s. 112.

¹⁵⁷ **Müslim**, İmân, 1, 2.

Kur'ân-ı Kerîm'de de; *“Peygamber, Rabbi tarafından kendine indirilene îmân etti, mü'minler de (îmân ettiler). Her biri Allâh'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine îmân ettiler. 'Allâh'ın peygamberlerinden hiçbirisi arasında ayırım yapmayız. İştittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz, affına sığındık; dönüş sanadır!' dediler.”*¹⁵⁸
*“İyilik yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığı iyiliktir ki; Allâh'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere inanır. ..”*¹⁵⁹

Îmânın hakîkati, özet olarak yukarıdaki âyetler ve hadîs-i şerifte belirtilen hususları kalbin tasdîki, dilin de onları ikrâr etmesidir. Amel de îmânın varlığını ve kemâlini ispat eden önemli bir göstergedir.

1.1.5. Îmân ve İslâm'ın Fazîleti

Îmân, bütün amellerin kabulü için ön şarttır. Îmân olmadan hiçbir amelin mânâsı olmaz. Îmân, durgun ve pasif bir teslimiyetin değil; amel denen aktif faaliyetlerin ana kaynağıdır. Mü'min, sadece îmân esaslarını benimsemiş fakat amelden mahrum bir insan değildir. Aksine o, îmânın kendisine yüklediği diğer sorumlulukları ve güzel davranışları yaşayan aktif bir insandır. Çünkü îmân, sâlih amel yapmayı gerekli kılar.¹⁶⁰ Îmân insanı Allâh'ın (c.c.) râzı olduğu bir hayatı yaşamaya sevk eder. Bu açıdan bakıldığında îmân, ibâdet ve ahlâk birbirleriyle ilişkili olan konulardır. İnanmayan kişi ibâdet yapmaz. İbâdetlerini gereğince yerine getirmeyen kişi ise kötü davranışlardan uzak durmaz. Îmân ve ibâdetlerin yönlendirmesi sonucu oluşan hayatta insan gerçek değerini bulur. İnsandaki sıkıntı ve rahatsızlığın yerini huzur ve mutluluk alır. Toplum içerisindeki ilişkiler düzelir, kötülükler ortadan kalkar. Böylece sorumluluklarını bilen ve onları gerçekleştirmeye çalışan bir insan ortaya çıkar ki, o kişi mü'min kişidir.¹⁶¹

“İyilik yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığı iyiliktir ki; Allâh'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere inanır. (Allâh'ın rızâsını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı

¹⁵⁸ Bakara, 2/285.

¹⁵⁹ Bakara, 2/177; Îmân edilmesi gereken hususlarla ilgili diğer bazı âyetler için bkz. Bakara, 2/136; Âl-i İmrân, 3/84; Nisâ, 4/136.

¹⁶⁰ Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-'Alâ, *İslâmî Kavramlar*, trc. Süleyman Akyüz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1986, s. 42; Ece, Hüseyin Kerim, *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 300.

¹⁶¹ Kılıç, Recep, *Âyet ve Hadîslerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1995, s.12.

zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar bu vasıfları taşıyanlardır. Muttakîler ancak onlardır."¹⁶²

Âyette anlatılan üstün vasıfların en başında îmân esaslarının zikredilmesi ve diğer fazîletli işlerin adının îmândan sonra geçmesi, Allâh nezdinde en önemli işin îmân, diğer güzel hasletlerin ise îmâna tabi olduğunu gösterir. Küfür halinde yapılan hiçbir iyiliğin Allâh nezdinde kıymeti yoktur.

*"Şüphe yok ki kâfir olanlar, yeryüzündeki her şey ve bunun yanında da bir o kadarı kendilerinin olsa da kıyâmet gününün azabından kurtulmak için onu fidye verseler onlardan asla kabul edilmez; onlar için acı bir azap vardır."*¹⁶³

Âyet, îmân olmadan hiçbir fazîletin Allâh katında kabul görmediğini açık olarak belirtmekte ve bütün fazîletlerin anahtarının îmân olduğunu ifâde etmektedir.

1.2. Mezheplerin Îmân ve İslâm Lafızların Yaklaşımları

1.2.1. Kelâmcılara Göre Îmân

İlk İslâm Devleti Medîne'de kurulmuş ve Kur'ân'ın amelî hükümlere taalluk eden büyük bir kısmı bu şehirde Hz. Peygamber'e gönderilmiş olmakla beraber, akâidle ilgili ahkâmın çoğu Medîne'ye hicretten önce tamamlanmış bulunuyordu. Bu itibarla Müslümanlar, daha İslâm'ın bidâyetinde nelere îmân etmeleri gerektiğini biliyorlardı.

Hulefâ-i Râşidîn devrinde İslâm Akâidi Hz. Peygamber'in hayatında olduğundan farklı değildir. Vahyin nüzûlüne şahit olmuş ve Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunmuş olan sahâbenin çoğu hayattadır. Genç Müslümanlar herhangi bir müşkil ile karşılaştıklarında bu tecrübeli sahâbenin irşad ve tavsiyeleriyle müşkillerini giderme imkânı bulmuşlardır. Bununla birlikte birtakım ihtilaflar çıktıysa da bunlar ictihâdî konularda olmuş ve bunların da çoğu dirâyetli halîfeler tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Ancak bu dönemîn ortalarından itibaren Müslümanları uzun süre meşgul eden ve neticesi akâide kadar varan ve birçok fırka ve mezheplerin zuhuruna âmil olan tehlikeli bir takım ihtilaflar da zuhur etmiştir.¹⁶⁴

Medîne İslâm toplumunda îmân, islâm ve küfür kavramları etrafındaki münakaşalar şüphesiz Üçüncü Halîfe Hz. Osman zamanında başlayıp Hz. Ali devrinde devam eden olaylar üzerine şiddetlenmiş, neticede çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

¹⁶² Bakara, 2/177.

¹⁶³ Mâide, 5/36. Benzer mânâ için bkz. Âl-i İmrân, 3/91.

¹⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. Koçyiğit, Talat, *Hadîşçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1988, s. 11-17.

Îmân meselesi bilhassa Sıffîn Savaşı'ndan (H. 38) sonra önem kazanmıştır. Siyâsî ve dînî olayların değerlendiriliş şeklinden İslâm Toplumu değişik tiplerde gruplaşmaların meydana gelmesine şahit olmuştur. Siyâsî ve dînî olayların başında önce bu olaylara katılanları durumu, büyük günâh problemi ve daha sonra “imâmet meselesi” üzerinde çıkan münâkaşalar yer almaktadır. Bunların bir yansıması olmak üzere imân kavramına verilen anlamlar değişik olmuş, kimin mü'min, kimin kâfir olduğu meselesi uzun yıllar mütekellimleri meşgul edip çeşitli anlayışların doğmasına sebep olmuştur.¹⁶⁵ Bu anlayışlar kurumsal birer kimlik kazanarak aşağıda bir kısmının kısaca tanıtıldığı itikâdî mezhepler zuhur etmiştir. Bu mezhebî ekollerden önde gelenlerin imân ve İslâm hakkındaki görüşleri şu şekilde özetlenebilir.

1.2.1.1. Selefiyye

İmâm Mâlik (179/795), Evzâî (157/774), Şâfiî (204/819), Ahmed b. Hanbel (241/855), İshâk İbn Râhûye (238/852), İbn Hazm (456/1064), İbn Teymiye (728/1328) gibi Selef âlimleri; Zahirîler, hadîsçiler ve bazı kelâmcılara göre “imân, kalbin tasdîki, dilin ikrârı ve İslâm'ın esasları olan rükünleri işlemektir.”¹⁶⁶

Selef âlimleri ve hadîsçiler, ameli imânın cüz'ü saymakla beraber, kalbinde imânı bulunan ve imânını diliyle söyleyen, kibleye yönelen her şahsı imân dairesinde görmüş, işlediği bir günâhtan dolayı kişiyi kâfir saymamış, günâhkâr bir mü'min olarak kabul etmişlerdir.¹⁶⁷

Selef, Allâh'ın âhirette görüleceğini, Kur'ân'ın mahlûk olmadığını, kaderin varlığını, amelin imândan bir cüz olduğunu ve artıp eksilmeyi kabul ettiğini benimsemişlerdir. Özellikle müteşâbihât hakkında acziyeti kabul edip, bu hususla ilgilenmemeyi prensip haline getirmişlerdir. Selef'e göre nassları olduğu gibi kabul etmek esastır. İmâm Mâlik (179/795), Allâh'ın istivâsıyla ilgili âyet¹⁶⁸ hakkında kendisine sorulan soruya; “İstivâ malûmdur; keyfiyeti meçhûldür. Ona imân vâciptir; ondan sual ise bid'attır” demiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. Gölcük, Ş., “İsimler ve Hükümler Yönünden İmân ve İslâm Kavramları”, **Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Dergisi**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977, s. 187-188; **Koçyiğit**, a.g.e., s. 17 vd.; Özpinar, Ömer, **Hadîs Edebiyatı'nın Oluşumu**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, s. 375-377.

¹⁶⁶ İbn Ebî'l-İzz, Ali b. Ali b. Muhammed Dimeşkî, **Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye**, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin Türkî, Şu'ayb Arnavût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2011, II/107.

¹⁶⁷ **Kılavuz**, a.g.e., s. 24-25.

¹⁶⁸ Bkz. **Bakara**, 2/29.

¹⁶⁹ Gölcük, Şerafeddin, **Kelâm Tarihi Kişiler Görüşler Eserler**, Esra Yayınları, Konya, 1992, s. 60-61.

1.2.1.2. Mu'tezile

Mu'tezile, îmânın -Selef âlimlerinin kabul ettiği şekilde- tasdîk, ikrâr ve amel olmak üzere üç rûknünün olduğunu kabul eder. Aralarındaki fark ise; Mu'tezile'nin ameli îmânın sıhhati için şart, Selef'in ameli îmânın kemâlî için şart koşmalarıdır.¹⁷⁰ Mu'tezile îmânın sahîh olabilmesi için itikad, ikrâr ve amelden üçünün de mutlaka bulunmasını şart koşar. Bunlardan birisi eksik olursa îmân sahîh olmaz; amel de îmâna dâhildir.¹⁷¹

Mu'tezile'ye göre ameli olmayan kişi îmandan çıkar fakat küfre girmez; îmân ile küfür arasında bir mertebeye kalır (el-Menzile Beyne'l-Menzileteyn). O kimseye "mü'min" değil, "fâsık" denir. Büyük günâh işleyen kimse tevbe ederse îmâna geri döner; tevbe etmeden ölürse küfür üzere ölmüş ve ebedî olarak Cehennem'e girmiş olur.¹⁷²

Mu'tezile'nin inanç esasları şu beş maddede özetlenir: Tevhîd, Adâlet, Va'd ve Va'îd, el-Menzile Beyne'l-Menzileteyn, Emir bi'l-Ma'rûf ve Nehiy ani'l-Münker. Ayrıca, onlara göre akıl nakilden üstün ve önceliklidir. Allâh, âhirette görülmez; Kur'ân da mahlûk yani yaratılmıştır.¹⁷³

1.2.1.3. Cehmiyye

Cehm b. Safvân'ın (128/745) kurucusu olduğu Cehmiyye Mezhebi'ne göre îmân, kalbin ma'rifetinden ibaret olup, tasdîk olmaksızın Allâh'ın ve Hz. Peygamber'in haber verdiği şeyleri kalben bilmek demektir.¹⁷⁴

Diğer adı da Cebriyye olan Cehmiyye Mezhebi,¹⁷⁵ insanın hiçbir gücünün olmadığını, fiillerinde mecbur olduğunu, irâdesinin bulunmadığını, bütün fiillerin Allâh tarafından gerçekleştirildiğini ve bu fiillerin insana mecâzen izâfe edildiğini savunur. Ayrıca Allâh'ın zâtî sıfatlarının dışındaki tüm sıfatlarını nefyeder. Kur'ân'ın mahlûk olduğunu ve Allâh'ın âhirette görülmeyeceğini söyler.¹⁷⁶

¹⁷⁰ **İbn Ebî'l-İzz**, a.g.e., II/107, 2 numaralı dipnot; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Aynî, Bedrüddîn, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, **Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I/102-103.

¹⁷¹ **İbn Ebî'l-İzz**, a.g.e., II/107, 2 numaralı dipnot; Geniş bilgi için bkz. **Aynî**, a.g.e., I/ 102-103.

¹⁷² **Kılavuz**, a.g.e., s. 25.

¹⁷³ Geniş bilgi için bkz. **Gölcük**, a.g.e., s. 43-48.

¹⁷⁴ Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim, **Dinler ve Mezhepler Tarihi**, trc. Muharrem Tan, Akademi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 79; Eş'arî, Ebu'l-Hasen, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1990, I/125; **İbn Ebî'l-İzz**, a.g.e., II/108.

¹⁷⁵ **Gölcük**, a.g.e., s. 42.

¹⁷⁶ Geniş bilgi için bkz. **Şehristânî**, a.g.e., s. 79-81; Muhammed Ebû Zehrâ, **İslâm'da Siyâsî, İtikâdî ve Fıkîhî Mezhepler Tarihi**, trc. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin - Abdülkadir Şener, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1983, I/129-130; **Gölcük**, a.g.e., s. 42.

1.2.1.4. Mürcie

Mürcie, Şiâ ve Hâricîlerin taşkınlıklarına karşı ortaya çıkmış bir fırkadır. “Îmân-küfür” ve “mü'min-kâfir” kavramları üzerinde durmuştur. Onlara göre îmânsız amel fayda vermediği gibi, günâhlar da îmâna zarar vermez. Günâh işleyen kimsenin durumunu Allâh’a bırakıp, onunla ilgili dünyada bir hüküm vermenin uygun olmayacağını savunur. Bu görüşüyle Haricîlerin günâh işleyen kimsenin kâfir olduğu ve ebedî olarak Cehennem’e gireceği iddiasını; Şiâ’nın da imâmeti itikâdî bir mesele olarak görmelerini reddetmiş olmaktadır.¹⁷⁷

Mürcie îmânî, ‘inanılması gereken hususları kalbin tasdîki olmaksızın dil ile ikrâr etmektir’,¹⁷⁸ diye tarif etmişlerdir. Görüşlerine şu hadîsi delil getirmişlerdir: *“İnsanlar, ‘Allâh’tan başka tanrı yoktur. Muhammed O’nun elçisidir’ deyinceye kadar kendileriyle savaşıma emrolundum. Ne zaman bunu söylerlerse kanlarını (canlarını) ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak dînî cezalar bundan müstesnadır. İç yüzlerinin muhâsebesi ise Allâh’a aittir.”*¹⁷⁹ Fakat Ehl-i Sünnet bu hadîsin, Kelime-i Tevhîd’i söyleyenin öldürülemeyeceğine delil olduğunu; îmânın sadece dilin ikrârı olduğuna delil olmadığını söyler. Buna da; *“İnsanlardan inanmadıkları halde, ‘Allâh’a ve Âhiret Günü’ne îmân ettik’ diyenler de vardır”*¹⁸⁰, *“Bedevîler ‘îmân ettik’ dediler. De ki: ‘Îmân etmediniz.’ (Öyleyse îmân ettik demeyin.) ‘Fakat boyun eğdik’ deyin. Henüz îmân kalplerinize girmedir...”*¹⁸¹, *“(Ey Muhammed!) Münâfıklar sana geldiklerinde, ‘Senin elbette Allâh’ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz’ derler. Allâh senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allâh, o münâfıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder”*¹⁸² âyetlerinin delil getirir.¹⁸³

1.2.1.5. Ehl-i Sünnet

Îmâm Ebû Hanîfe (150/767), Pezdevî (482/1089), Serahsî (490/1097) gibi âlimler başta olmak üzere Hanefî fıkıhçılara göre îmân, inanılması gereken hususları kalbin tasdîk

¹⁷⁷ Bkz. Gölçük, a.g.e., s. 38-39.

¹⁷⁸ İbn Ebî'l-İzz, a.g.e., II/107.

¹⁷⁹ Buhârî, Cihad, 102; Îmân, 17; Müslim, Îmân, 8; Ebû Dâvûd, Cihad, 104.

¹⁸⁰ Bakara, 2/8.

¹⁸¹ Hucurât, 49/14.

¹⁸² Münâfikûn, 63/1.

¹⁸³ Kılavuz, A. Saim, Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş, Ensâr Neşriyat, İstanbul 1987, s. 22.

ve dilin ikrâr etmesidir.¹⁸⁴ Hanefî fıkıhçıların bu meşhur kavline göre, kalbin tasdîki ve dilin ikrârı olmak üzere îmânın iki rûknü vardır.

Bu rûkûnlerden birisi eksik olursa îmân gerçekleşmiş olmaz. Bu görüşün delili olarak da, îmân dilin ikrârıdır diyenlerin kullandıkları; *“İnsanlar, ‘Allâh’tan başka tanrı yoktur. Muhammed O’nun elçisidir’ deyinceye kadar kendileriyle savaşmaya emrolundum. Ne zaman bunu söylerlerse kanlarını (canlarını) ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak dini cezalar bundan müstesnadır. İç yüzlerinin muhâsebesi ise Allâh’a aittir”*¹⁸⁵, *“Kalbinde buğday, arpa ve zerre miktarı îmân olduğu halde ‘Allâh’tan başka tanrı yoktur, Muhammed O’nun elçisidir’ diyen kimse Cehennem’den çıkar”*¹⁸⁶ hadîsleridir.

Mâtürîdî ve Eş’arîler’den oluşan Ehl-i Sünnet kelâmcıları dil ile ikrârın, dünya hükümlerinin uygulanabilmesi için şart olduğunu benimserler. Ebû Hanîfe (150/767) ve Tahâvî’nin (321/933) de kabul ettiği görüşe göre dil ile ikrâr îmânın aslî şartı değil, zâid şartıdır.¹⁸⁷ Dil ile ikrâr, kişiye dünyada İslâm ahkâmının uygulanması açısından önemlidir. İkrâr etmese bile kalbindeki tasdîki sebebiyle Allâh nezdinde mü’mindir.¹⁸⁸ Bir kişinin mü’min oluşu, onun cemaatle namaz kılmasından ve belli başlı dini vecibeleri ifâ etmesinden anlaşılabilir. O zaman onu mü’min olarak tanır, müslüman muamelesi yaparız. Kestiklerini yer, zekât ve öşür gibi dînî vergilerle sorumlu tutar, can ve mal güvenliğine sahip olduğunu kabul ederiz. Ölüncü de müslüman mezarlığına defnederiz. O halde kalbin tasdîki; îmânın aslı, hakîkatı ve değişmez rûknü; ikrâr da bu asıl ve gerçeğin tanınmasını sağlayan şarttır.¹⁸⁹

Îmân ve İslâm kelime itibarıyla ayrı anlam taşıyalar bile birbirinden ayrılmayan bir önem arz ederler. Îmân, inanç esaslarını kabul etmek olduğu halde; İslâm, görevleri yerine getirme anlamına Allâh’a tam teslimiyeti ifâde eder. Îmân ve İslâm birbirini tamamlar. Îmân kalpteki tasdîk olduğu halde; İslâm, dışta amel halinde ortaya çıkar.¹⁹⁰

Ehl-i Sünnet, Kur’ân’ın Allâh kelâmı olup mahlûk olmadığını, âhirette Allâh’ın görüleceğini, Allâh’ın sıfatlarının kadîm olduğunu, kazâ ve kaderin varlığını, Allâh’ın insanların kesbini yarattığını benimser.¹⁹¹

¹⁸⁴ Bkz. *Kılavuz*, a.g.e., s. 22-23; Karaman, Fikret, *Sünnet’in Işığında Tebliğ ve Davet*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2007, s. 112.

¹⁸⁵ *Buhârî*, Cihad, 102; Îmân, 17; *Müslim*, Îmân, 8; *Ebû Dâvûd*, Cihad, 104.

¹⁸⁶ *Buhârî*, Îmân, 33; *Müslim*, Îmân, 84; *Tirmizî*, Cehennem, 9; *İbn Mâce*, Zühd, 37.

¹⁸⁷ *İbn Ebî'l-‘İzz*, a.g.e., II/107.

¹⁸⁸ *İbn Ebî'l-‘İzz*, a.g.e., II/107, 3 numaralı dipnot.

¹⁸⁹ Bkz. *İbn Ebî'l-‘İzz*, a.g.e., I/139; bkz. *Kılavuz*, a.g.e., s. 23-24.

¹⁹⁰ Gölcük, Şerafeddin, *Kelâm Tarihi Kişiler Görüşler Eserler*, Esra Yayınları, Konya, 1992, s. 80-81.

¹⁹¹ Geniş bilgi için bkz. *Gölcük*, a.g.e., s. 63-65.

1.2.2. Fıkḥî Açından İmân

İslâm'ın ibâdet ve ahkâma dair uygulamalarının kişiye uhrevî bir fayda sağlaması ancak sağlıklı bir imân ile mümkündür. Onun için İslâm tebliğinin birinci devresi olan Mekke Dönemi'nin neredeyse tamamına yakın bir kısmı tevḥîd inancının kazandırılması ve şirk inancının söküp atılması üzerine cereyan etmiştir. İbadetler ile ilgili sorumluluklar bu dönemin sonlarında başlamış –meselâ namaz hicretten bir buçuk yıl önce farz olmuştur- ve çoğunluğu Medine Dönemi'nde istikrar bulmuştur. Bu durum gösterir ki, ahkâmın uygulanması ve diğer vecibelerin ifâsı ancak iman temeli üzerine oturursa değer kazanır. Değilse, hiçbir değer ifade etmez.

1.2.2.1. İmân ve İslâm'ın Hükümleri

Kur'ân-ı Kerîm, emredilen ve yasaklanan fiillerde evveliyetle mü'minleri muhatap almaktadır. *“Ey imân edenler! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı...”*¹⁹², *“Ey imân edenler! Allâh'a ve Resûlü'ne itaat edin. İşittiğiniz halde O'ndan yüz çevirmeyin.”*¹⁹³ Benzeri âyetler Kur'ân'da oldukça fazladır. *“Ey imân edenler!”* diye başlayan âyetlerin devamında mü'minlere sorumluluklar yüklenir.

Hiz. Peygamber (s.a.s.) Muâz b. Cebel'i (r.a.) Yemen'e vâli tayin edip yolcu ederken, O'na tavsiyeleri imân ve islâm'ın hükmünü açıklayıcı niteliktedir. O (s.a.s.), Muâz'a (r.a.) şu tavsiyelerde bulunmuştur:

- *“Yâ Muaz! Sen ehl-i kitap olan bir kavme gidiyorsun. Onları Allâh'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allâh'ın elçisi olduğuma şehâdet etmeye çağır. Eğer onlar buna itaat ederlerse onlara şunu bildir: Allâh onlar üzerinde bir gündüz ve gecede beş namaz farz kılmıştır. Onlar buna da itaat ederlerse, kendilerine şunu bildir ki; Allâh onlar üzerine bir zekât farz kılmıştır. Bu zekât zenginlerden alınır, fakirlere verilir. Onlar buna da itaat ederlerse, seni onların mallarının en iyilerinden sakındırırım. Mazlûmun bedduâsından da korun. Çünkü zulme uğrayanlarla Allâh arasında perde yoktur.”*¹⁹⁴

İbn Abbâs'ın rivâyet ettiğine göre, bir gün Abdü'l-Kays Heyeti Resûlullâh'ın huzuruna gelerek İslâm'ı öğrenmek istediklerini ve öğrenecekleri bu bilgileri memleketlerine döndüklerinde yakınlarına anlatacaklarını açıklamışlardı. Bunun üzerin Resûlullâh (s.a.s.) onlara şu hususları öncelikle tavsiye etti:

¹⁹² Bakara, 2/183;

¹⁹³ Örnek olarak şu âyetlere bkz. **Enfâl**; 9/20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29; **Hucurât**, 49/1, 2, 6-18; **Haşr**, 59/18; **Mümteḥine**, 60/1-13; **Saff**, 61/9-14; **Cumu'a**, 62/9, 10; **Tahrîm**, 66/8.

¹⁹⁴ **Müslim**, İmân, 7.

ise zâid olan rûknüddür. Buna göre îmânda aslolan, kalbin tasdîkidir. Dil ile ikrâr, kişinin insanlar nezdinde de mü'min sayılıp, kendisine dünyevî hukuk olarak İslâm hükümlerinin uygulanması, ölümü durumunda teşhiz ve tekfininin İslâm hükümleri çerçevesinde yerine getirilip, namazının kılınarak müslümanların kabristanlarına defnedilmesi için gereklidir.²⁰⁰ Kelime-i Şehâdet'i söylememesi halinde eğer Müslümanlığını ortaya koyan başka alâmetler var ise –mesela namaz kıldığı, oruç tuttuğu vb. ibâdetlerden bir kısmını bile olsa yaptığı biliniyorsa- yine mü'min addedilir.²⁰¹ Eğer böyle bir alâmet yok ise, insanlar nezdinde mü'min olmasa bile kalbindeki tasdîki ile Allâh katında mü'min olur.²⁰²

1.2.2.3. Îmânın Artıp Eksilmesi

Îmânın artması ve eksilmesi hususundaki tartışmalarının nedeni, îmân kavramına yüklenen lafzî mânâdır. Îmân kavramının anlam çerçevesine dâhil olan ve olmayan unsurlar onun artması ve eksilmesi veya artma ve eksilmeyi kabul etmemesi yönündeki görüşlerinin temelini oluşturmaktadır. Aslında îmân konusundaki tartışma ve ihtilafların temel amacı Allâh nezdinde doğru olan bilgiye ulaşma çabası olmakla birlikte, Üçüncü Halîfe Hz. Osman'ın Hilafeti Dönemi'nde zuhur eden, Hz. Ali Zamanı'nda ve sonraki dönemlerde artarak devam eden siyâsî ihtilafların da etkisi olduğu görülmektedir.²⁰³

Selef âlimleri ile hadîşçiler îmânı, kalbin tasdîki, dilin ikrârı ve dinî rûkûnlerin işlenmesi olarak tarif etmişlerdir.²⁰⁴ Bu tanıma göre amel îmândan bir cüz olarak görüldüğünden, amelin iyi / sâlih oluşuna göre îmân artar; kötü/kabih oluşuna göre de azalır.

Ebû Hanîfe ve arkadaşları, “*Sen bize inanıcı değilsin*”²⁰⁵ âyetindeki “mü'min” kelimesinin “musaddık / tasdîk eden” mânâsına geldiği ve bütün lügatçilerin de bu konuda hemfikir olduklarından hareketle îmânın kalbin tasdîkinden ibaret olduğunu söylemişlerdir. Yani îmân, Allâh'tan getirdiği şeyler hususunda Resûlullâh'ı (s.a.s.) kalben tasdîk etmekten ibarettir; kula düşen vazîfe de budur. Dil ile ikrâr ise sadece dünyevi ahkâmın

²⁰⁰ İbn Ebî'l-İzz, a.g.e., II/117; Kılavuz, a.g.e., s. 23-24.

²⁰¹ İbn Ebî'l-İzz, a.g.e., I/139.

²⁰² Kılavuz, a.g.e., s. 24.

²⁰³ Geniş bilgi için bkz. Gölcük, Ş., “İsimler ve Hükümler Yönünden Îmân ve İslâm Kavramları”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Dergisi*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977, s. 187-188; Koçyiğit, Talat, *Hadîşçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1988, s. 17 vd.; Özpınar, Ömer, *Hadîs Edebiyatı'nın Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, s. 375-377.

²⁰⁴ Bkz. İbn Hacer, Ahmed b. Ali Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi İmâm Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî*, thk. Abdulkadir Şeybe Hamd, Mektebetü Melik Fahd, Riyad, 2001, I/61; İbn Receb, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed Hanbelî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Mahmûd Şa'ban b. Abdu'l-Maksûd ve Heyeti, Mektebetü Ğurabâ el-Eseriyye, Kahire, I/50.

²⁰⁵ Yûsuf, 12/17.

tatbiki açısından gereklidir.²⁰⁶ Ebû Hanîfe ve ashabı ile birlikte Ehl-i Sünnet'ten birçok âlime göre îmân ne artar, ne de eksilir. Îmânda herkes eşit olup, fark ancak işlenen amellerdedir. İmâm Azam bu görüşlerini “*el-Fıkhü'l-Ekber*” ve “*el-Vasiyye*” isimli risâlelerinde şu şekilde ifâde eder: “Îmân ziyâdelik ve noksanlık kabul etmez. Çünkü îmânın artması ancak küfrün azalmasıyla, eksilmesi de küfrün artmasıyla tasavvur olunabilir. Bu, bir şahsın aynı anda hem mü'min hem de kâfir olmasını gerektirir ki, bir şahsın aynı anda mü'min ve kâfir olması nasıl tasavvur edilebilir?” demektedir.²⁰⁷

Îmânın tasdîkten ibaret olduğu kabul edilince, tasdîkin hakîkati tek bir şey olup, artma ve eksilme kabul etmez. Eğer îmân tasdîkten ibaret olmayıp da ibâdetler, tâatler ve güzel ameller îmândan sayılırsa bunların artması ve eksilmesiyle îmân da artar ve eksilir. Zira tâat, tasdîki tamamlayıcıdır. Bu ise îmânın kuvveti demektir.

Buna göre îmânın artma ve eksilmeyi kabul etmesi iki şekilde yorumlanabilir:

a) Îmân, kuvvet ve zayıflık yönünden ziyâde ve noksanlığı kabul eder. Tasdîk, ferah, hüzn, gazap, öfke gibi nefse ait keyfiyetlerdendir. Bu bazen kuvvetli bazen zayıf olur. Eğer böyle olmasaydı, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) îmânı ile ümmetinden herhangi birinin îmânı arasında eşitlik söz konusu olurdu. Hz. İbrahim'in Allâh'tan ölümleri nasıl dirilttiğini göstermesini isteyince Cenâb-ı Hakk'ın kendisine:

- “*Yoksa inanmadın mı?*” sorusu üzerine verdiği cevapta:

-“*Evet, inandım; lâkin kalbimin tatmin olması için*”²⁰⁸ demiştir. Bu şekilde îmânın ziyadeliği, ona daha yüksek bir kuvvet vererek heyecan ve kemâlini artırmaktır.

b) Îmân bir de tafsîl bakımından artma ve eksilmeyi kabul eder. Bu, tasdîkin kemiyet, nicelik ve adet bakımından artması demektir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Allâh katından teblîğ ettiği hükümlerin hepsinin hak olduğuna – şer'î ahkâm teblîğ olunmazdan evvel- icmâlî olarak îmân ettikten sonra, hükümler teblîğ olundukça onlara da tafsîlen ve ayrı ayrı îmân etmek, îmânı ziyadeleştirmek olarak kabul edilir.²⁰⁹

Kur'ân-ı Kerîm'deki; “*Îmânlarını artırdı*”²¹⁰ ve “*Îmânları üstüne îmânlarını artırırlar diye...*”²¹¹ Meâlindeki âyetlerde söz konusu edilen îmânın ziyâdeliği kuvvet anlamında olup, amel ve tâatlerin kalpteki tesirleridir. Amel ve tâatlerin kalbe tesir

²⁰⁶ İbn Ebî'l-İz, a.g.e., II/117.

²⁰⁷ Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye* (İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri), çev. Mustafa Öz, İstanbul, 1981, s. 72; Gölcük, Şerafeddin - Toprak, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya, 2010, s. 126.

²⁰⁸ *Bakara*, 2/260.

²⁰⁹ *Gölcük - Toprak*, a.g.e., s. 127.

²¹⁰ *Tevbe*, 9/24.

²¹¹ *Feth*, 48/4.

etmemesi de îmânın eksilmesi olarak anlaşılır. Hatta günâhlar, îmânın mahalli olan kalbi karartır.

“ Mü'minler, ancak Allâh anıldığında kalpleri ürperen, Allâh'ın âyetleri kendilerine okunduğunda îmânları artan ve Rabb'lerine tevekkül eden kimselerdir.”²¹² Âyetinde öz ve zât itibariyle değişmemekle birlikte amellerle kuvvetlenen îmân; *“Îmân yetmiş küsur şu'bedir. En üstünü Kelime-i Tevhîd'dir. En aşağı derecesi de eziyet veren bir şeyi yoldan uzaklaştırmaktır. Hayâ da îmandan bir şu'bedir.”*²¹³ Hadîsinde îmânın dışarıya akseden yönündeki zenginlik kastedilmektedir.²¹⁴

Îmâm Mâlik b. Enes (179/795), îmânın artmasını kabul ederken eksilmesi konusunda sükût eder. Gerekçesi de, Kur'ân ve hadîslerde îmânın artacağı hakkında nass mevcut iken noksanlaşması hakkında bir şey söylenmemiş olmasıdır. Diğerleri ise îmânın amele göre artıp ve eksileceğini kabul ederler.²¹⁵

Îmânı, kalbin ve benliğin onayladığı ve bağlandığı bir durum olarak kabul ettiğimizde, bu bağlılık ve onayın güçlenmesi ve zayıflaması yönünde bir artış ve eksilmenin olması elbette mümkündür. Münâfık karakterli kimselerde îmânın azaldığını ve onların küfre yaklaştıklarını görmek mümkün olduğu gibi, gerçek mü'minlerde îmânın güçlenmesi ve bağlılığın artması bilinen bir gerçektir. Nitekim Kur'ân'da bunun açık delillerini çokça görebilmekteyiz. **“Herhangi bir sûre indirildiği zaman, münâfıklar arasında ‘bu sûre hanginizin îmânını artırdı?’ diyenler vardır. İşte o sûre îmân edenlerin îmânını artırmıştır ve bunu birbirlerine müjdelerler.”**²¹⁶ **Onlara bazı kimseler, ‘insanlar size karşı birleştiler, onlardan korkun’ demişlerdi de, bu onların îmânını artırmış ve ‘Allâh bize yeter; O, ne güzel vekildir’ demişlerdi.**²¹⁷ **Mü'minler o kimselerdir ki; Allâh anıldığı zaman yürekleri ürperir, kendilerine Allâh'ın âyetleri okunduğu zaman, bu onların îmânlarını artırır...**²¹⁸

Îmân, muhtevâ yönünden yani îmân edilmesi gereken hususlara parça parça inanma gibi bir artış ve azalmayı ise asla kabul etmez. Çünkü doğru îmân, ancak tam teslimiyet ve bütünüyle kabul etmekle gerçekleşir. Kısmî îmân, kısmî küfür demektir. Bir kısmını inkâr da tamamını inkâr gibidir. Îmân edilmesi gereken unsurlar birbirine bağlı bir bütündür. Dolayısıyla ya tam îmân, ya da tam küfür var demektir. Küfrün az veya çok olması küfür

²¹² Enfâl, 8/2.

²¹³ Buhârî, Îmân, 3; Müslim, Îmân 57.

²¹⁴ Bkz. Gölcük - Toprak, a.g.e., s. 128.

²¹⁵ Gölcük, a.g.e., s. 65.

²¹⁶ Tevbe, 9/124.

²¹⁷ Âl-i İmrân, 3/173.

²¹⁸ Enfâl, 8/2.

olmasını değiştirmmez. *“Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp da bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden böyle yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyâmet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar. Çünkü Allâh, yaptıklarınızdan habersiz değildir.”*²¹⁹

1.2.2.4. İmân-Amel Münasebeti

Yukarıda, “İmân” kelimesinin kapsamı hususundaki ihtilafın nedenin, bu kelimeye lafzî yaklaşım farkından kaynaklandığı belirtilmişti. Ehl-i Sünnet’e göre dil ile ikrâr imânın hakîkatine dâhil olmadığı gibi, amel de imânın hakîkatine dâhil olmayıp imândan bir cüz, parça veya kısım değildir. Ancak imân, gaye ve hedefi bakımından mücerret bir itikâttan ibaret, amelî değerden yoksun vicdânî bir iş de değildir. İmân aslında kalpte tahakkuk eden bir tasdîktir ve kalbî bir iştir. Fakat dışa taşması ve görünür hale gelmesi gereken vicdânî bir iştir. Kâmil bir imân, amel olarak insanın davranışlarında kendini göstermelidir.²²⁰

Hadîşçilere ve Selef âlimlerine göre “İmân; kalp ile tasdîk, dil ile ikrâr ve rükünlerle ameldir.”²²¹ Bununla onların kastı, her bakımdan kâmil bir imândır. İmânın kemâle ermesi, olgunlaşması için dinî vecibeleri yerine getirmek, amelde bulunmak gerekir. İmân ve güzel ameller birbirini besler. Biri diğerini takviye edip güçlendirir. Birinin kemâli diğerine bağlıdır.²²²

Amelin imândan cüz olmadığına dair birçok âyet ve hadîs mevcuttur. Öreğın; orucun farz oluşunu bildiren âyette hitap; *“ Ey imân edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç size de farz kılındı...”*²²³ Şeklindeadır. *“İmân edip sâlih amel işleyenler ...”*²²⁴ Âyetinde de amel imândan ayrı zikredilmiştir. Önceki âyette imânı zikrettikten sonra yeni bir amelî hüküm bildirilmiştir. İkincisinde ise imân ve amel birbirine atfedilerek ayrı ayrı zikredilmiştir. Atfın kullanılması her ikisinin de birbirinden farklı oluşunu gösterir. Zira ma’tûf, ma’tûfun ‘aleyhin gayrısı olur.

*“Kim mü'min olduğı halde iyi ameller işlerse, o zulme uğramaktan ve hakkının yenmesinden korkmaz.”*²²⁵ Âyetinde imân amelin şartı yapılmıştır. Eğer imân ile amel

²¹⁹ Bakara, 2/85.

²²⁰ Gölcük - Toprak, a.g.e., s. 131.

²²¹ İbn Ebî'l-İzz, Ali b. Ali b. Muhammed Dimeşkî, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin Türkî - Şu'ayb Arnavût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, II/107.

²²² Gölcük - Toprak, a.g.e., s. 131.

²²³ Bakara, 2/183.

²²⁴ Bakara, 2/277. Aynı meâldeki âyetlerden birkaçı için bkz. Yûnus, 10/9; Hûd, 11/23; Ankebût, 29/7, 9; Lokman, 31/8; Fâtır, 35/7; Fussilet, 41/8; Şûrâ, 42/27.

²²⁵ Tâhâ, 20/112.

aynı şey olsaydı, ayrı ayrı zikredilmezler ve biri diğerinin şartı olmazdı. Çünkü Arapça dil kuralına göre şart ile meşrûat ayrı şeyler olmalıdır.

“Mü'minlerden iki topluluk birbirleriyle savaşırlarsa aralarını bulup barıştırın”²²⁶âyetinde de büyük günâh olan öldürme fiilini işleyenlere “mü'minler” denmektedir. Eğer amel îmandan olsaydı bu kişilere mü'minler denmezdi.²²⁷

Îmâm Azam Ebû Hanîfe şöyle bir açıklamada bulunur: Amel îmandan ayrı bir iştir. Îmân da amelden başkadır. Çoğu zaman mü'minden dinî hüküm olarak amel kalkar; fakat o halde iken kendisinden îmân gitmez; orada îmân yok demek câiz olmaz. Mesela; hayız ve nifâs halinde kadından namaz ve orucu Allâh kaldırmıştır; o halde iken namaz kılamaz, orucu ise sonra kaza eder. Fakat böyle kimselerden “Allâh îmânı kaldırdı” demek sahîh ve câiz olmaz. Çünkü îmânı terk etmek küfürdür. Ayrıca “fakirin zekâtı yoktur” denildiği halde îmânı yoktur denilmez. O halde îmân ve amel ayrı şeylerdir.²²⁸

Mu'tezile ve Havâric gibi Selef âlimleri ve hadîsçiler de ameli îmandan cüz saymışlardır. “Îmân; kalp ile tasdîk, dil ile ikrâr ve organlarla amelin toplamıdır” demişlerdir.²²⁹ Onların bu görüşü ile, amel îmandan cüz değildir diyenlerin görüşü arasında bir zıtlık yoktur. Şöyle ki; Selef âlimleri de amel bulunmazsa îmân gider dememişlerdir. Böylece Ehl-i Sünnet âlimleri arasında amelin îmandan cüz olmadığı konusunda fikir birliği söz konusudur. Selefte göre amel îmânın kemâli için gereklidir. Îmânı olduğu halde günâh işleyen mü'min âsîdir, günâhkârdır ve işlediği günâhı helal saymadıkça îmânı bâkîdir. Yalnız Mu'tezile ile Havâric'e göre dinden çıkar.²³⁰

Îmân-amel ilişkisine dair ileri sürülen deliller farklı görülmekle birlikte, bunların yine de birbiriyle irtibatlı olduklarını söylemek mümkündür. Zira dinin temel hükümlerine îmân edilmesi, hayatın bu hükümlere göre düzenlenmesini gerektirir. Sünnî âlimlerin fikirlerini, ameli gereksiz bulan ve sadece tasdîkten ibaret sayan bir îmân anlayışı olarak görmek doğru olmaz.²³¹

²²⁶ **Hucurât**, 49/9.

²²⁷ Geniş bilgi için bkz. Gölcük - Toprak, **Kelam**, Tekin Kitabevi, Konya, 2010, s. 133.

²²⁸ Ebû Hanîfe, **el-Vasıyye** (Îmâm-ı Azam'ın Beş Eseri), çev. Mustafa Öz, İstanbul, 1981, s. 72.

²²⁹ Bkz. **İbn Hacer**, a.g.e., I/61; **İbn Receb**, a.g.e., I/5; **Gölcük - Toprak**, a.g.e., s. 134.

²³⁰ Geniş bilgi için bkz. **Gölcük - Toprak**, a.g.e., s. 131-134.

²³¹ Sinanoğlu, Mustafa, “Îmân”, **D.İ.A.**, XXII/213.

1.2.2.5. Teblîğ, İrşad ve İkrâh Meselesi

Teblîğ kelimesi fiil kökü olarak ele alındığı zaman ulaşmak, yetişmek, yeterli olmak ve maksada kavuşmak gibi anlamlara gelir.²³² Teblîğ, taşımak, götürmek, ulaştırmak, bildirmek ve eriştirmek demektir. Çoğulu “teblîğat” şeklindedir ki, ilanlar ve bildiriler demektir.²³³ Teblîğ, öncelikle peygamberlerin Allâh’tan aldıkları emir ve hükümleri görevlendirildikleri toplumlara anlatma ve ulaştırma görevinin adıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de ismi geçen hemen bütün peygamberlerin teblîğ görevlerine temas edilmiştir.²³⁴ Nitekim aynı sorumluluğun Hz. Muhammed’e (s.a.s.) de verildiğini belirten şu âyet bunun en güzel örneğidir: **“Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni teblîğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun. Allâh seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allâh, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez.”**²³⁵ Değişik anlam ve maksatlarla kullanılmış olsa bile “teblîğ” lafzı Kur’ân-ı Kerîm’de 61 yerde geçmektedir.²³⁶

Teblîğ vazîfesi bütün peygamberlerin aslî görevi ve zaruri sıfatlarındanıdır.²³⁷ Hz. Peygamber (s.a.s.) de; **“Burada bulunanlarınız, bulunmayanlarınıza teblîğ etsinler. Zira olur ki, hazır olanınız sözümü kendisinden daha anlayışlı bir kimseye teblîğ etmiş olur.”**²³⁸, **“Her kim bir hayra delalet ederse, ona da hayrı işleyenin sevabından bir misli vardır.”**²³⁹ Benzeri birçok hadîslerinde teblîğ görevinin ümmetini de kapsadığını bildirmiştir. **“Sizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk olsun...”**²⁴⁰ âyeti de teblîğ ve davette ümmetin sorumluluğunu açıkça ifâde eder.

Başta Peygamber (s.a.s.) olmak üzere ümmetin tarih boyunca ortaya koydukları teblîğ ve irşat vazîfesinin öncelikli hedefi î mânâna davettir. İlk peygamber Hz. Âdem’den itibaren gönderilen bütün peygamberlerin kavimlerine teblîğ ettikleri ilâhî hükümlerden î mân prensipleri, hiç değişmeden insanlara ilk teblîğ edilen konuların başında yer almıştır. Çünkü î mân ve î mân edilmesi gereken esaslar gönüllere yerleştirilmediği müddetçe, ibâdet, muamelat ve ahlâkî prensipler hiçbir değer ifâde etmezler. Bunun için Allâh’ın elçileri

²³² İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü’l-Arab**, Dâru’l-Lisâni’l-Arab, Beyrut, tsz., I/258; Cübran, Mes‘ûd, **er-Râid**, Dâru’l-İlim, Beyrut, 1967, s. 337.

²³³ **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat**, Komisyon, Türedav, İstanbul, 1981, II/2114.

²³⁴ Bkz. **A’râf**, 7/59, 62, 79, 93.

²³⁵ **Mâide**, 5/67.

²³⁶ Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, **el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Dâru’l-Hadîs, Kahire, 1988, s. 172.

²³⁷ **Karaman**, a.g.e., s. 62.

²³⁸ **Buhârî**, İlim, 10.

²³⁹ **Müslim**, î mân, 38.

²⁴⁰ **Âl-i İmrân**, 3/104.

birinci derecede î mân esaslarının teblîği üzerinde durmuşlardır.²⁴¹ **“Senden önce hiçbir Resûl göndermedik ki ona, ‘benden başka ilâh yoktur; şu halde bana kulluk edin’ diye vahyetmiş olmayalım.”**²⁴² Hz. Muâz’ın (r.a.) Yemen’e vali olarak tayini üzerine O’nu yolcu eden Allâh Elçisi’nin tavsiyesinde, ilk olarak Yemen Halkını tev hîde davet etmesini istediği görülür.²⁴³ Bütün bu emir ve uygulamalar teblîğ ve davetin gerekliliğini, î mâna davetin ise önceliğini ortaya koymaktadır.

İkrâh meselesine gelince; ikrâh, zorlamak, bir kimseyi istemediği ve çirkin gördüğü bir işi yapmaya mecbur tutmaktır. İslâm hukuku terimi olarak; bir kimsenin başkasına yaptığı, ondaki rızâyı kaldıran veya ehliyetini yok etmediği halde, onun ihtiyârını (seçme hürriyeti) bozan yahut da şer’î yükümlülüğü kaldıran korkutma hâlini ifâde eder. Mecelle’nin tarifi şöyledir: “İkrâh; bir kimseyi korkutmak suretiyle rızâsı olmaksızın bir iş işlemek üzere haksız yere zorlamaktır...”²⁴⁴

İslâm’da insana din, inanç ve vicdan özgürlüğü tanınmış; irâdeyi baskı altına almak ve insanı rızâsı olmayan işlere zorlamak yasaklanmıştır. İkna etme, güzel öğüt, toleranslı davranış ve en güzel irşad ve eğitim metodunu bulup uygulamak İslâm’ın amacıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur: **“Ey Peygamber! İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et. Onlarla en uygun şekilde mücadele et. Şüphesiz ki Rabbin, yolundan saparı da, doğru yolda yürüyenleri de çok iyi bilir”**²⁴⁵, **“Dinde zorlama yoktur. Hak yol, bâtil yoldan ayrılmıştır. Kim tâğûtu inkâr edip Allâh’a î mân ederse, muhakkak ki o, kopmayan sağlam bir kulpa sarılmıştır. Allâh, her şeyi çok iyi işiten ve çok iyi bilendir”**²⁴⁶

İkinci âyetin inme sebebiyle ilgili olarak İbn Cerîr et-Taberî (310/922) ve İbn Kesîr (774/1372) şunu anlatırlar: Husaynî el-Ensârî adında Benî Sâlim b. Avf’tan Müslüman bir kişi vardı. Hristiyan olan iki oğlunun Müslüman olmalarını istedi. Fakat onlar bunu kabul etmediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber’e (s.a.s.) başvurdu ve onları î mâna zorlamak istediğini söyledi. Bunun üzerine yukarıdaki âyet nâzil oldu.²⁴⁷

²⁴¹ Karaman, a.g.e., s. 76.

²⁴² Enbiyâ, 21/25.

²⁴³ Bkz. Müslim, İmân, 7.

²⁴⁴ Tarifin orijinal ifâdesi şöyledir: “İkrâh, bir kimseyi ihafe ile rızâsı olmaksızın bir iş işlemek üzere bigayr-ı hakkın icbar etmektir...” Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye), Açıklama ve Kontrol: Ali Himmet Berki, Hikmet Yayınları, İstanbul, tsz., md. 948, s. 187.

²⁴⁵ Nahl, 16/125.

²⁴⁶ Bakara, 2/256.

²⁴⁷ Taberî, Muhammed b. Cerîr, Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân, Mısır, 1968, III/14; İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmâil, Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1996, I/318.

“De ki: Gerçek Rabbindendir. O halde dileyen îmân etsin, dileyen de inkâr etsin.”²⁴⁸, “Ey Muhammed! Eğer Rabbin dileyseydi yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı. Öyle iken onları sen mi zorlayacaksın”²⁴⁹, “Ey Muhammed! İnanmıyorlar diye neredeyse kendini mahvedeceksin. Biz dilesek onlara gökten bir mu’cize indiririz de ona boyun eğip kalırlar”.²⁵⁰, “Resûl’e düşen (vazîfe) ancak duyurmaktır. Allâh açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilir.”²⁵¹

Âyetler, îmâna davetin esas olduğunu ve irâdeye bağlı olarak gerçekleştiğinde değer ifâde ettiğini; ikrâh ve zorlamanın ise asla câiz olmadığını bildirir. Bundan anlaşılıyor ki; Kur’ân’da, “dinde zorlama hükmü” değil, aksine “dinde zorlama yoktur hükmü” yer almaktadır. Bu durumda, kimse İslâm Dini’ne gireceksiniz diye zorlanamaz. Çünkü bu din ve onun getirdiği deliller, hükümler ve emirler son derece açıktır. Allâh onu zorla kimseye vermez. Herkes kendi tercihiyle dinini seçer. Zira dinde ikrâh (zorlama) yoktur. Çünkü dinin hedefi ikrâh etmek değil, aksine onu ikrâhtan korumaktır. Nitekim İslâm Dini ve teblîğinin olduğu yerde ikrâh meşrû değildir. Zorlama ve baskıya dayalı îmân, amel ve niyet geçerli olamaz. İkrâh, bir kimseye hoşlanmadığı bir işi arzusu, hür irâdesi ve teslimiyeti dışında yaptırmaktır. Oysa dinin aslı olan îmânın temeli, insanın kalp ile inanması ve hür yetkisi Allâh’ın dışında kimseye verilmemiştir. O halde insanı îmân, namaz, oruç, hacc ve zekât gibi amelleri işleme konusunda zorlamak mümkün değildir. Ancak teblîğ ve teklîf edilir.²⁵²

Kur’ân-ı Kerîm’de din hürriyetini açıkça gündeme getiren bu âyetler hiç kimseye Müslüman olması için tazyik, zor ve baskı kullanılamayacağını haber vermektedirler. Çünkü kesin delillerle hak bâtıldan, îmân küfürden ve hidâyet dalâletten ayrılarak her şey apaçık bildirilmiştir.²⁵³ O halde Allâh’ın bu belirlemesinden sonra, bir şey ya mutlak iyi olan Allâh’a kendini bağlayıp eyleminde sınırsızca hür olacak; ya da en kötüyü seçmek suretiyle içine düştüğü inkâr ile aklîliğin en alt düzeyine düşme durumunda olacaktır.²⁵⁴

Bütün bu izahlardan anlaşılan şudur: Îmân edip etmeme hususunda insanlar zorlanamaz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da (1942) dinin ancak akıl ve ihtiyâra bağlı

²⁴⁸ **Kehf**, 18/29.

²⁴⁹ **Yûnus**, 10/99.

²⁵⁰ **Şu’arâ**, 26/3, 4.

²⁵¹ **Mâide**, 5/99.

²⁵² Geniş bilgi için bkz. Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur’ân Dili**, Eser Neşriyat, byy. 1979, II/860 vd.

²⁵³ **Karaman, a.g.e.**, 202; Konyalı Mehmed Vehbi Efendi, **Büyük Kur’ân Tefsîri Hülâsatü’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966, I-2/476.

²⁵⁴ Şahin, Hasan, **Mâtürîdî’ye Göre Din**, Kayseri, 1982, s. 39; Ayrıca bkz. Karaman, Fikret, **Sünnet’in Işığında Teblîğ ve Davet**, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2007, s. 201 vd.

olarak değer kazanacağını belirten açıklamasında: “Çünkü din, zevi’l ukûlü hüsn-i ihtiyârlarıyla bizzat hayırlara sevk eden bir vaz-ı İlâhîdir. Bu, Hak Din’in tarifidir. Çünkü bizzat hayra sevk-i hakiki ondadır. Din-i Hakk’ın mahalli akıl sahipleridir. Binâen aleyh cemadat, nebatat, hayvanat, mecnunlar, gayr-ı âkiller, çocuklar, mâtuhlar gibi kâsırîn, tecelliyât-ı diniyyeye mahal değildir. Çünkü akıldan mahrum olanlar sâhib-i ihtiyâr olmadıklarından kendilerinden bir hayır sadır olursa bilâ ihtiyâr olur ki, buna da cebir denilir.

Demek ki dinin şartı, akıl ve ihtiyârdır. Bunlar dinin şartı, diyânetin rûknüdürler. Akıl bulunmayınca dinin taalluk ve teklîfi bulunmayacağı gibi, ihtiyâr bulunmadıkça da dinin sevk-ü tesiri, tabir-i âharla diyânet bulunamaz. Bundan nâşîdir ki, dinde ilim meselesinden başka bir de irâde meselesi vardır. Dindar olmak için dini hem bilmek hem de sevmek lâzımdır” demiştir.²⁵⁵

1.2.2.6. Ahkâmın Uygulanması Bakımından İmân’ın Gerekliliği

Dinin emir ve yasaklarının uygulanması için imânın gerekli olduğunu göstermesi açısından Hz. Muâz (r.a.) Hadîsi dikkat çekicidir. Resûlullâh (s.a.s.) O’na tavsiyesindeki sıralamada önce imânı, eğer kabul edilirse namaz ve diğerlerini teklîf etmesini söylemiştir. “... Onları Allâh’tan başka ilâh olmadığına ve benim Allâh’ın elçisi olduğuma şehâdet etmeye çağır. Eğer onlar buna itaat ederlerse onlara şunu bildir: Allâh onlar üzerinde bir gündüz ve gecede beş namaz farz kılmıştır. Onlar buna da itaat ederlerse, kendilerine şunu bildir ki; Allâh onlar üzerine bir zekât farz kılmıştır. Bu zekât zenginlerden alınır, fakirlere verilir. Onlar buna da itaat ederlerse, seni onların mallarının en iyilerinden sakındırırım. Mazlûmun bedduâsından da korun. Çünkü zulme uğrayanlarla Allâh arasında perde yoktur.”²⁵⁶

Hadîs, dînî vecîbelerle yani ibâdetlerle ilgili sorumluluklardan önce imân etmenin gerekli olduğunu ifâde etmektedir. İmân etmeden ibâdet geçerli değildir. İmân ise irâdeye bağlıdır. İslâm’ın hüküm ve idare açısından iktidar olduğu topraklarda yaşayan gayr-ı müslimlerin iki sıfatı vardır. Bunlar:

- Vatandaş sıfatında olanlar ki, bunlara “zımmî” denilmektedir.
- Yabancı devlet vatandaşı olanlardır. Bunlara da “müste'men” ismi verilir.

²⁵⁵ Yazır, a.g.e., I/83-84.

²⁵⁶ Müslim, İmân, 7.

İkinci gruba dâhil olanlarla yapılan antlaşma şartlarına riâyet edilir. Bu antlaşma tarafları bağlayıcıdır. Ancak devlet başkanının, şartları antlaşmalı olduğu müste'men lehine kolaylaştırma yetkisi vardır; aksini yapamaz.

Vatandaş olan gayr-ı müslimlerin yani zımmîlerin şeref ve haysiyetleri, hayatları, malları ve namusları Müslümanlarınki gibi korunur. Bunun dışında seyahat, toplanma, ibâdet, öğrenme, öğretme ve benzeri haklardan istifâde ederler. Ahvâl-i şahsiyye denen, evlenme, boşanma ve miras gibi konularda kendi özel kanunlarına; kamu düzeni ile ilgili konularda ise devletin mevzuatına tabidirler.²⁵⁷

Anlaşmazlık durumlarında veya isteği halinde İslâm mahkemelerinde yargılanırlar. İslâm mahkemelerinde yargılanmaları durumunda, yargılama İslâm Hukuku'na göre yapılır. “... *Artık aralarında Allâh'ın indirdiği ile hükmet ve sana gelen haktan ayrılıp da onların arzularına uyma...*”²⁵⁸ âyetindeki “*onlar*” dan maksadın Yahûdiler ve Ehl-i Kitap olduğu bildirilmektedir.²⁵⁹ Yüce Allâh Kur'ân'ı, önceki kitapları tasdik edici ve gözetici olarak indirdiğini haber verdikten sonra, Hz. Peygamber'e Ehl-i Kitabın keyfi isteklerine uymamasını, aralarında Allâh'ın indirdiği ile yani Kur'ân'la hükmetmesini emretmiştir.²⁶⁰

Hülâsa; İslâm topraklarında ve hâkimiyetinde yaşayan gayr-ı müslimlerin kendi inançlarını yaşama hakları vardır. İnançlarını yaşarken, içinde bulundukları İslâm toplumunun inanç ve ahlâk değerlerine saygılı olma ve toplum düzenini sağlayan yasalara uyma zorunlulukları vardır.²⁶¹ Dilediklerinde İslâm mahkemelerinde yargılanabilirler. İslâm mahkemelerinde yargılanmaları da İslâm'ın şer'î prensipleri çerçevesinde gerçekleşir.

²⁵⁷ Armağan, Servet, **İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler**, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1992, s. 64-65.

²⁵⁸ **Mâide**, 5/48-50.

²⁵⁹ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil, **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1996, II/79; Karaman, Hayreddin - Çağırıcı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kâfi - Gümüş, Sadreddin, **Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, II/287.

²⁶⁰ **Karaman – Çağırıcı – Dönmez - Gümüş**, a.g.e., II/287.

²⁶¹ Bkz. **Armağan**, a.g.e., 110-111.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERH EDEBİYATINDA İMÂN KONUSUNA BAKIŞ

2.1. İmân Esasları

Hadîsler, İslâm Dini'nin îmân, ibâdet, ahlâk, hukuk ve diğer prensiplerinin teori ve pratiğinin Hz. Peygamber'de (s.a.s.) nasıl vücut bulduğunu ve O'nun tebliğine nasıl yansıdığını belgeleyen temel bilgi kaynağıdır. O'nun tebliğiyle ilgili süreç incelendiğinde üzerinde en fazla durduğu konunun, sağlıklı bir inancın inşası olduğu dikkati çeker. Çünkü doğru bilgiye dayalı temeller üzerine inşa edilmemiş bir îman Allah nezdinde sağlıklı ve geçerli olmaz; ifâ edilen diğer vazîfeler de sonuçsuz kalırlar.

İmân, insanın düşünce, inanç ve eylemlerinin ana kumanda merkezidir. O, sadece âhiretle ilgili hususlarda değil, dünya hayatıyla da ilgili olarak dengli ve faydalı yaşamayı sağlar. İnsanı yaratılış amacına sadık bir kul haline getirir ve onun, erdemli iş ve eylemleri gerçekleştiren faydalı bir insan olmasını sağlar. Bu nedenle îmân, sadece âhiret hayatına ait bir sonuç doğurmaz; dünyayı da yaşanılır kılar.

Kütüb-i Sitte'nin îmân bahsinde garîb kelimeleri ihtiva eden hadîsler araştırmamızın konusunu teşkil etmektedir. İslâm'ın inanç, ibâdet ve ahlâk esaslarının vecîz bir şekilde özetlendiği “Cibrîl Hadîsi” konumuz açısından önemli izahlar içermektedir. Bu nedenle tezimizin bu bölümüne îmân, islâm ve ihsânın tanımı ile birlikte ilk zamanlardan beri tartışma konusu olan “Kader” meselesi ve kıyâmetin kopma vaktinin yaklaştığını gösteren alâmetler hakkında özet bilgi sunan “Cibrîl Hadîsi” ile başlamayı uygun bulduk.

حَدَّثَنِي أَبُو حَئِمَّةٍ، زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ كَهْمَسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ، ح وَحَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ الْعَنْبَرِيُّ،

– وَهَذَا حَدِيثُهُ – حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا كَهْمَسٌ، عَنِ ابْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ، قَالَ: كَانَ أَوَّلَ مَنْ قَالَ فِي الْقَدَرِ بِالْبَصْرَةِ مَعْبُدُ الْجُهَنِيِّ

فَانْطَلَقْتُ أَنَا وَخَمِيدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحِمَيْرِيُّ حَاجِّينَ أَوْ مُعْتَمِرِينَ فَقُلْنَا لَوْ لَقِينَا أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

فَسَأَلْنَاهُ عَمَّا يَقُولُ هَؤُلَاءِ فِي الْقَدَرِ فَوُفَّقَ لَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ دَاخِلًا الْمَسْجِدَ فَكُنْتُ نَقُولُ أَنَا وَصَاحِبِي أَحَدُنَا عَنْ يَمِينِهِ وَالْآخَرُ

عَنْ شِمَالِهِ فَظَنَنْتُ أَنَّ صَاحِبِي سَيَكِلُ الْكَلَامَ إِلَيَّ فَقُلْتُ: أبا عَبْدِ الرَّحْمَنِ إِنَّهُ قَدْ ظَهَرَ قَبْلَنَا نَاسٌ يَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ وَيَتَقَفَّرُونَ الْعِلْمَ – وَذَكَرَ

مِنْ شَأْنِهِمْ – وَأَنَّهُمْ يَزْعُمُونَ أَنَّ لَا قَدَرَ وَأَنَّ الْأَمْرَ أَتَنَفَّ . قَالَ: فَإِذَا لَقِيتَ أُولَئِكَ فَأَخْبِرْهُمْ أَنِّي بَرِيءٌ مِنْهُمْ وَأَنَّهُمْ بُرَاءٌ مِنِّي وَالَّذِي يَخْلِفُ

بِهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ مِثْلُ أَحَدٍ ذَهَبًا فَأَنْفَقَهُ مَا قَبِلَ اللَّهُ مِنْهُ حَتَّى يُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ ثُمَّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قَالَ:

بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا رَجُلٌ شَدِيدُ بَيَاضِ الثِّيَابِ شَدِيدُ سَوَادِ الشَّعْرِ لَا يُرَى عَلَيْهِ أَثَرُ السَّفَرِ وَلَا يَعْرِفُهُ مِنَّا أَحَدٌ حَتَّى جَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَسْنَدَ رُكْبَتَيْهِ إِلَى رُكْبَتَيْهِ وَوَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى فَخِذَيْهِ وَقَالَ يَا مُحَمَّدُ أَخْبِرْنِي عَنِ الْإِسْلَامِ . فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " الْإِسْلَامُ أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَتَقِيمَ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتَحُجَّ الْبَيْتَ إِنْ اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلًا . قَالَ: صَدَقْتَ . قَالَ: فَعَجِبْنَا لَهُ يَسْأَلُهُ وَيُصَدِّقُهُ . قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِيمَانِ . قَالَ: " أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ " . قَالَ: صَدَقْتَ . قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِحْسَانِ . قَالَ: " أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ " . قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ السَّاعَةِ . قَالَ: " مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ " . قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنْ أَمَارَتِهَا . قَالَ: " أَنْ تَلِدَ الْأُمَمَةُ رَجُلًا وَأَنْ تَرَى الْخُفَاةَ الْعُرَاةَ الْعَالَةَ رِعَاءَ الشَّيْءِ يَتَطَاوَلُونَ فِي الْبُنْيَانِ " . قَالَ: ثُمَّ انْطَلَقَ فَلَبِثْتُ مَلِيًّا ثُمَّ قَالَ لِي " يَا عُمَرُ أَتَدْرِي مِنَ السَّائِلِ " . قُلْتُ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ . قَالَ " فَإِنَّهُ جَبْرِيلُ أَتَاكُمْ يُعَلِّمُكُمْ دِينَكُمْ " .

Yahya b. Ya'mer'den rivâyet edilen hadîste O şöyle demiştir: “Kader (in nefyi) hakkında Basra’da ilk konuşan kişi Ma’bed el-Cühenî idi. Ben, Humeyd b. Abdurrahman el-Himyerrî ile birlikte hacca veya umreye gitmek üzere yola çıktık ve:

–“Resûlullâh’ın (s.a.s.) ashâbından birisiyle karşılaşsak da kader hakkında konuşulanları ona sorsak” dedik. (Nihayet) Mescid’e girerken Abdullah b. Ömer b. Hattâb’a (r.a.) tevâfuk ettik. Ben ve arkadaşım, birimiz sağına, birimiz de soluna geçerek O’nu çevreledik. Arkadaşımın sözü bana bırakacağını düşünerek söze ben başladım:

- “Ey Ebû Abdurrahmân! Bizim oralarda Kur’ân’ı okuyan ve ilmi derinlemesine araştıran bazı insanlar (onların durumuyla ilgili bazı şeyler söyledi) zuhur etti. Onlar, ‘kader yoktur; (her bir) iş Allâh’ın ilmi ve takdiri olmadan oluşurlar’ iddiasında bulunuyorlar” dedim. Abdullah b. Ömer şöyle dedi:

- “Bu adamlarla karşılaştığında onlara benim onlardan berî olduğumu, onların da benden berî olduklarını haber ver. Abdullah b. Ömer’in kendisine yemîn ettiği Allâh’a and olsun ki, eğer onlardan birinin Uhud kadar altını olup da onu Allâh yolunda harcasa bile kadere inanmadıkça Allâh ondan bunu kabul etmez.”

Abdullah sözlerine şöyle devam etti: “Bana Babam Ömer b. Hattâb dedi ki: “Bir gün Resûlullâh’ın (s.a.s.) yanında oturuyorduk. Resûlullâh (s.a.s.); “*Sorun bana ne soracaksınız!*” dedi. Heybetinden dolayı kendisine soru sormaktan çekindik. Bir de ne görelim! Yanımıza elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah, yolculuk yapmış izlenimi vermeyen ama bizden hiçbir kimsenin tanımadığı birisi geldi. Resûlullâh’ın (s.a.s.) yanına oturdu. İki dizini O’nun dizlerine dayadı; ellerini de kendi uylukları üzerine koydu ve şöyle dedi:

- “Yâ Muhammed! Bana İslâm’dan haber ver!” Resûlullâh (s.a.s.):
- “İslâm; Allâh’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allâh’ın elçisi olduğuna şâhitlik etmen, namazı hakkını vererek kılman, zekâtı vermen, Ramazan (orucunu) tutman ve eğer gücün yetiyorsa Beyt’i hacetmendir.” dedi.
- “Doğru söyledin!” dedi. Ömer (r.a.):
- “Hem soru sorup hem de tasdik edişine hayret ettik.”
- “Bana îmân hakkında haber ver!” dedi. Resûlullâh (s.a.s.):
- “Îmân; Allâh’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini, âhiret gününü, kaderin hayır ve şerrini tasdik etmendir” buyurdu.
- “Bana, ihsânın ne olduğunu bildir!” dedi. Resûlullâh (s.a.s.):
- “İhsân, kendisini görüyormuşsun gibi Allâh’a kulluk etmendir. Şâyet sen O’nu görmesen de O seni mutlaka görmektedir” buyurdu.
- “Bana kıyâmet saati ile ilgili haber ver!” dedi. Resûlullâh (s.a.s.):
- “Konu hakkında kendisine soru sorulan, sorandan daha bilgili değildir” buyurdu.
- “(Öyleyse) bana alâmetlerinden haber ver!” dedi. Resûlullâh (s.a.s.):
- “Câriyenin hanımefendisini doğurmasını ve ayağı yalın, üstü çıplak fakir sürü çobanlarının bina yükseltme yarışına girdiklerini görmendir” buyurdu. Ömer (r.a.) dedi ki: “Sonra o şahıs ayrılp gitti ve ben uzunca bir süre bekledim kaldım. Sonra Resûlullâh (s.a.s.) bana:
- “Yâ Ömer! Soruyu soranın kim olduğunu biliyor musun?” buyurdu. Ben de:
- “En doğrusunu Allâh ve Elçisi bilir” dedim. Resûlullâh (s.a.s.):
- “O, gerçekten Cibrîldir; size dininizi öğretmek için gelmiştir.” buyurdu.²⁶²

Hadîsin delil getirildiği ana konu “kader” meselesidir. Daha sahâbe döneminde ortaya çıkan ve kaderi inkâr eden bir fikrî akıma karşı Abdullah b. Ömer (r.a.) hemen tepkisini ortaya koyarak, kader konusunun itikâdî bir mesele olduğunu belirtmiş ve bu hususta Resûlullâh’ı (s.a.s.) referans göstermiştir.

Hadîs, İslâm’ın inanç ve ibâdet esasları hakkında öz fakat kapsamlı bilgiler içermesi yönüyle dikkat çekicidir. Hz. Cebrâil’in (a.s.) îmân, islâm ve ihsânın tanımı ile kıyâmetin kopma vakti hakkında sorular sorması ve Resûlullâh’ın bu soruları cevaplaması, en sonunda da ashâbına; “O, size dininizi öğretmek için gelen Cibrîl’dir” buyurması, bütün dikkatleri hadîsin içerdiği bilgilere yöneltmektedir. İslâm’ın bilinmesi zarûrî olan en temel

²⁶² Müslim, Îmân, 1; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Tirmizî, Îmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

konularında ashâbın eğitime bizzat Allâh tarafından Cibrîl'in (a.s.) görevlendirilmesi de oldukça önemlidir.

Yukarıdaki hadîsin değerlendirmesine dair bazı tespitlerde bulunmak gerekmektedir. “Îmân nedir?” sorusuna; “Îmân, Allâh’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, hayrı ve şerri (ile birlikte) kadere inanmandır (tasdîk)”²⁶³ ve “Îmân; Allâh’a, meleklerine, O’na kavuşmaya, peygamberlerine ve son dirilmeye inanmandır”²⁶⁴ şeklinde cevap verilmiştir.

Kurtubî (659/1261), Cibrîl'in (a.s.) îmân ve islâm hakkındaki sualinde kullandığı soru edatından olan ما Cibrîl'in îmân ve islâm'ın hakikatleri ile ilgili sorular sorduğunu, lafzî mânâları ve hükümleri hakkında sormadığını çıkarmıştır. Gerekçe olarak: “Çünkü ما ile ancak hakikat ve mâhiyet hakkında soru sorulur. Nitekim Resûlullâh (s.a.s.) da cevabında buna riâyet etmiş ve îmân ile islâm'ın mâhiyet ve hakikatini açıklamıştır. Şâyet lafzî mânâsı sorulsaydı o zaman bunu açıklardı”²⁶⁵ demiştir. Şârihler, hadîste bildirilen îmân esasları hakkında şu açıklamaları yapmışlardır:

2.1.1. Allâh’a Îmân

Îmân esaslarının birincisi olan Allâh’a îmân, O’nun varlığını tasdîk etmektir. O’nun yokluğu asla câiz değildir. İlim, Kudret, İrade, Kelâm, Semi’, Basar, Hayat gibi cemâl ve kemâl sıfatlarla muttasıf olduğunu kabul etmek; bunların aksi olan ve noksanlık getiren her sıfattan, cisim ve mekânla sınırlı olmak gibi vasıflardan münezze olduğunu benimsemektir. Yine kendisinin bir olduğunu, hiçbir varlığa muhtaç olmadığını fakat bütün varlıkların O’na muhtaç olduklarını; eşsiz ve benzersiz tek olduğunu, bütün mahlûkâtın yaratıcısı ve mülkünde dilediği gibi tasarruf yetkisine sahip olduğunu, dilediği fiili işlediğini, yaratıkları hakkında da dilediği gibi hüküm verdiğini tasdîk etmektir.”²⁶⁶

2.1.2. Allâh’ın Meleklerine Îmân

Melek kelimesinin aslı مَلَك olup، أَلْوَكَة kelimesinin mif‘al veznindedir. Mânâsı

²⁶³ **Müslim**, Îmân, 1; **Ebü Dâvûd**, Sünnet, 16; **Tirmizî**, Îmân, 4; **Nesâî**, Îmân, 5; **İbn Mâce**, Mukaddime, 9.

²⁶⁴ **Buhârî**, Îmân, 37; Tefsîr, Sûre-i Lokman, 2; **Müslim**, Îmân, 5; **İbn Mâce**, Mukaddime, 9; Fiten, 25.

²⁶⁵ Bkz. Kurtubî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Amr b. İbrâhîm, **el-Müfhim Limâ Eşkele Min Telhîsı Kitâbı Müslim**, thk. Ahmed Muhammed Seyyid ve dğ., Dâru İbn Kesîr-Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, Şam - Beyrut, 1996, I/144.

²⁶⁶ Aynî, Bedrüddin, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, **Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî**, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I/447; **Kurtubî**, a.g.e., I/144.

risâlet yani elçiliktir. Melekler ulvî nuranî cisimler olup, Allâh'ın dilediği gibi şekillendirdiği varlıklardır.²⁶⁷ Meleklerle îmânın kitaplar ve peygamberlerden önce zikredilmesi vâkıadaki tertibe riâyet içindir. Çünkü Allâh, melekleri kitaplarla birlikte peygamberlere göndermiştir.²⁶⁸

Meleklerle îmân, onların var olduklarını ve Allâh'ın nitelendirdiği gibi *“lütuf ve ihsâna mazhar olmuş kullar olup, Allâh'tan önce konuşmadıklarını, O'ndan emir alır almaz da hemen bu emirle amel ettiklerini...”*²⁶⁹, *“Allâh'a emrettiği hususlarda asla isyan etmeyip, ne emredilmişse hemen yaptıklarını”*²⁷⁰, *“Hiç bıkmadan usanmadan gece gündüz Allâh'ı tesbih ettiklerini...”*²⁷¹, Allâh ile peygamberleri arasında O'nun elçileri olduklarını ve mahlûkatı hakkında O'nun kendilerine verdiği vazîfeleri ifâ ettiklerini tasdik etmektir.²⁷² Cebrâil, Mîkâil, İsrâfil, Azrâil ve diğer bütün meleklerle îmân vâciptir. İsimleri bilinmese bile hepsine toptan îmân edilmesi gerekir.²⁷³

2.1.3. Kitaplara Îmân

Kitaplar, Allâh'ın kullarına mesaj yüklü mektuplarıdır. Kullarının hayat programlarını bu kitaplarla tanzim eder ve bunlardaki bilgilerle onları sınırlar. Îmânın temel esaslarından olan kitaplara îmân, Allâh tarafından gönderilmiş bütün kitap ve sayfaları içerir. Birine veya birkaçına îmân etmemek hiç birini kabul etmemekle eşdeğerdir ve böyle bir îmân sahîh olmaz. *“Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene îmân etti; mü'minler de îmân ettiler. Her biri Allâh'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine îmân ettiler. Allâh'ın peygamberlerinden hiçbirisi arasında ayırım yapmayız. İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Affına sığındık, dönüş sanadır”* dediler.²⁷⁴ Ve *“Onlar (takva sahipleri) sana indirilene ve senden önce indirilene îmân ederler; âhirete de kesin olarak inanırlar.”*²⁷⁵ Âyetler, bütün peygamberlere ve onlara indirilen kitaplara îmânın vâcip

²⁶⁷ Kirmânî, Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali, *el-Kevâkibu'd-Derârî Şerhu'l-Kirmânî ale'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut, 1981, I/194.

²⁶⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/144.

²⁶⁹ Enbiyâ, 21/26-27.

²⁷⁰ Tahrîm, 66/6.

²⁷¹ Enbiyâ, 21/20.

²⁷² İbn Hacer, Ahmed b. Ali Askânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi İmâm Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el Buhârî*, thk. Abdulkadir Şeybe Hamd, Mektebetü Melik Fahd, Riyad, 2001, I/141; Kurtubî, *a.g.e.*, I/144-145.

²⁷³ Aynî, *a.g.e.*, I/447.

²⁷⁴ Bakara, 2/285.

²⁷⁵ Bakara, 2/4.

olduğunun belgesidirler. Allâh'ın kitaplarına î mân, onların Allâh'ın sözü olduklarına ve içindekilerin hak olduğuna inanmaktır.²⁷⁶

2.1.4. Peygamberlere Î mân

Peygamberler, Allâh'ın mesajları ile kullarının buluşma noktasında bulunan ve Allâh tarafından seçilerek görevlendirilen kullardır. Peygamberler, Allâh'ın kullarına gönderdiği î mân esaslarını, ibâdet prensiplerini, ahlâkî kuralları ve hukûkî düzenlemeleri fiilî olarak önce kendisi uygulayan ve diğer kullara öğreten, elçilik görevi itibariyle Allâh adına sâdik; kul olarak da O'ndan gelenleri musaddık kimselerdir.

Peygamberlere î mân, onların Allâh katından verdikleri haberlerde doğru olduklarını, Allâh'a î mân etmeleri sebebiyle doğruluklarını tasdîk edici mu'cizelerle desteklendiklerini, Allâh'ın elçiliğini tebliğ ettiklerini, mükelleflere Allâh'ın emrettiği şeyleri açıkladıklarını, kendilerine hürmet etmenin vâcip olduğunu ve aralarında ayırım yapmaksızın hepsini tasdîk etmenin gerekliliğini kabul etmektir.²⁷⁷

Hadîste, melekler, kitaplar ve peygamberlere î mân konusunda tafsîlâta girilmeksizin kısa izahlar yapılmıştır. Ancak, ismen zikredilenlere ayrı ayrı î mân etmenin şart olduğu da belirtilmiştir. Hadîste yer alan sıralama şu âyetle uyum içindedir: **“Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene î mân etti; mü'minler de (î mân ettiler). Her biri Allâh'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine î mân ettiler.”**²⁷⁸

2.1.5. Âhiret Günü'ne Î mân

Î mânla ilgili temel esaslardan biri de “Âhiret Günü'ne Î mândır”. Âhiret Günü'ne Î mân ise; kıyâmetin kopacağı günü, öldükten sonra yeniden dirilişi, hesap vermek üzere toplanışı, hesabın görülmesini, Mîzan, Sırat, Cennet, Cehennem ve bu ikisinin Allâh'ın sevap ve ceza yurdu olduklarını, bir de sahîh nasslarla bildirilen diğer hususların gerçekleşeceği mekânlar olduklarını tasdîk etmektir.²⁷⁹ “Âhiret Günü”, ölümden sonraki süreçte kulların karşılaşacağı bütün gerçeklerin tamamını ifâde etmektedir. Sürecin başlangıcı ise yeniden diriliştir.

Ba's; insanların, Hesap, Sırat, Mîzan, Cennet ve Cehennem gibi karşılaşacakları sonuçlar için kabirlerinden dirilip yeniden hayat bulmalarıdır.²⁸⁰ Âhirette kalınacak mekânda istikrâr bulmak için kabirlerden kalkıp dirilmektir. “Âhiret Günü” denilmesinin

²⁷⁶ İbn Hacer, a.g.e., I/144.

²⁷⁷ Aynî, a.g.e., I/447; Kurtubî, a.g.e., I/145.

²⁷⁸ Bakara, 2/285.

²⁷⁹ Kurtubî, a.g.e., I/145.

²⁸⁰ Bkz. Kirmânî, a.g.e., I/194-195.

sebebi, dünya günlerinin veya sınırlı zamanların sonu olmasından dolayıdır. Buna îmân etmekten maksat ise, o günde meydana gelecek Hesap, Mizan, Cennet ve Cehennem gibi şeyleri tasdik etmektir.²⁸¹

“Allâh’a kavuşmaya îmân”²⁸²; ölüme, ölümden sonra yeniden dirilmeye ve âhirette Allâh’ın görüleceğine inanmaktır. Hattâbî (388/998); “Allâh’a kavuşmaktan maksat O’nu görmektir” demiştir. Burada kastedilen, bunun bizâtihi gerçek olduğuna inanmaktır. Hadîs, Ehl-i Sünnet’in âhirette Allâh’ı görmeyi ispat konusunda güçlü delillerindendir. Çünkü Allâh’ı görmeye inanmak îmânın şartlarından sayılmıştır.²⁸³

Konuyla ilgili bazı hadîslerde²⁸⁴ Allâh’a kavuşmaya ve öldükten sonra dirilmeye îmân beraber zikredilmiştir. Bundan muradın ne olduğu âlimler arasında tartışma konusudur. Bazılarına göre Allâh’a kavuşmak âhirete göçmekle olur. Dirilmek ise ondan sonradır ve kıyâmette olacaktır. Diğer bazılarına göre Allâh’a kavuşmak dirildikten sonra hesap verirken olacaktır.²⁸⁵ “Karşılaşmaktan maksat O’nu görmektir” diyenler de olmuştur.²⁸⁶ Ancak Nevevî’ye (676/1277) göre kavuşmaktan murat Allâh’ı görmek değildir. Çünkü hiç bir kimse Allâh’ı göreceğini kesin olarak kestiremez. O’nu görmek mü’minlere mahsustur; insan ise son nefeste îmânını kurtarıp kurtaramayacağını bilemez.²⁸⁷

2.1.6. Kadere Îmân

“Kader” masdar bir kelime olup, dâl (د) harfi şeddesiz fetha ile كَدَر şeklinde okunduğu gibi sükûn haliyle كَدْر şeklinde de okunabilir. Lügate; miktar, meblâğ, ta’zim, kuvvet, kudret ve bir şeyi kısmak; كَدَّر şeklinde şeddeli geldiğinde ise miktarını bilmek, belirlemek, takdir etmek, tayin etmek anlamlarına gelir.²⁸⁸

Kadere Îmân, “Kaderin hayır ve şerrine îmân etmendir.”²⁸⁹, “Kaderin tamamına îmân etmendir.”²⁹⁰ meâlindeki hadîslerle birlikte “Sizi ve yaptıklarınızı yaratan

²⁸¹ İbn Hacer, a.g.e., I/144.

²⁸² Müslim, Îmân, 7.

²⁸³ İbn Hacer, a.g.e., I/141; Kirmânî, a.g.e., I/194.

²⁸⁴ Bkz. Müslim, Îmân, 5, 7.

²⁸⁵ Nevevî, a.g.e., II/116.

²⁸⁶ Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebû Bekir, ed-Dîbâc ‘Alâ Sahîhi Müslim İbni’l-Haccâc, thk. Ebû İshâk Huveynî, Dâru Affân, S. Arabistan, 1996, I/9.

²⁸⁷ Nevevî, a.g.e., II/116.

²⁸⁸ Kurtubî, a.g.e., I/132.

²⁸⁹ Müslim, Îmân, 1; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Tirmizî, Îmân, 4; Nesâî, Îmân, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

²⁹⁰ Müslim, Îmân, 7.

*Allâh'tır.*²⁹¹, “*Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık*”²⁹², ... vb. âyetler ile “Allâh neyi dilerse o mutlaka olur; neyi de dilemezse o asla olmaz” şeklinde selefin sistematize ve üzerinde icmâ’ ettiği hususların tamamını tasdik etmektedir.²⁹³

İbn Hacer (852/1448) ve Aynî (855/1451), Râgıb el-İsfahânî’den şunu naklederler: “Kader, varlığı ilimle bilinen ve kudret ile gerçekleşen şeydir. Allâh’ın ilim, irâde ve emrine muvafık olarak zamanı geldiğinde, belirtilen mekânda ve evsafa eşyanın meydana geleceğinin Allâh tarafından bilinmesidir.” Bazı ulemâ kazânın, Allâh’ın ezelde küllî irâdesiyle eşya hakkındaki genel hükmünü; kaderin de bu genel hükmün her eşya hakkında ayrı ayrı, özel, cüz’î ve tafsîlî olanını ifâde ettiğini belirtirler.²⁹⁴

İmâm Nevevî (676/1277) kaderi, “Allâh’ın, eşyayı henüz yaratamadan önce onu takdir etmesi ve eşyanın, O’nun katında ma’lûm olan vakitte ve ma’lûm olan özellikleriyle gerçekleşeceğini önceden bilmesidir” diye tanımlamıştır.²⁹⁵ Kurtubî (656/1258) de kaderi, “eşyanın miktarını, durumunu, oluşum şeklini ve zamanını henüz icat edilmeden önce Allâh’ın bilmesi, sonra da zamanı geldiğinde bilgisine muvafık şekil ve miktarda var etmesidir” diye tarif etmiştir. Devamında: “ulvî olsun süflî olsun, âlemde yarattığı hiç bir şey O’nun bilgisinden hariç değildir; bu Selef’in de görüşüdür” demiştir.²⁹⁶ Anlaşılan şudur: Kader, Allâh’ın eşyayı yaratmadan önce eşya hakkındaki ma’lûmatıdır.²⁹⁷ Buna göre, Kaderiyye’nin; “Allâh eşyayı yaratmadan önce onun hakkında bilgisi yoktur” iddiası temelsizdir.

Kazâ, yaratmak demektir. *فَقَضَاهُمْ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ* “*Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı.*”²⁹⁸ Âyetteki *قَضَى* fiili *خَلَقَ* mânâsındadır.²⁹⁹ Kazâ, kaderde var olan şeyin bizzat meydana gelmesi olarak da kabul edilmiştir. Kader, İlim ve İrâde sıfatlarına; kazâ ise Tekvîn Sıfatı’na bağlı olduğundan kazâ ve kadere inanmak, Allâh’a zâtî ve sıfatlarıyla birlikte îmânın zarûrî bir sonucudur.³⁰⁰

²⁹¹ *Sâffât*, 37/97.

²⁹² *Kamer*, 54/49.

²⁹³ *Kurtubî, a.g.e.*, I/145.

²⁹⁴ Geniş bilgi için bkz. *İbn Hacer, a.g.e.*, XI/486; *Aynî, a.g.e.*, XIII/223.

²⁹⁵ *Nevevî, a.g.e.*, II/103.

²⁹⁶ *Kurtubî, a.g.e.*, I/132.

²⁹⁷ Geniş bilgi için bkz. *Kurtubî, a.g.e.*, I/132-136.

²⁹⁸ *Fussilet*, 41/12.

²⁹⁹ Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, thk. Mervân Muhammed Şettâr, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, IV/132.

³⁰⁰ *Nevevî, a.g.e.*, II/103.

İbn Sem‘ânî, kader meselesinin Kitap ve Sünnet’te anlatıldığından başka bilinemeyeceğini ve bu konuda aklın yetersiz kaldığını söyler.³⁰¹ Kazâ ve kaderin mâhiyetini hakkıyla anlamak insan kudretinin üstündedir. Fakat Müslümanlar yine de bu nazik meseleyi tartışmaktan geri kalmamışlardır. Neticede aralarında ihtilâflar zuhur etmiş ve birtakım fırkalar meydana gelmiştir. Cebriyye Fırkası, her şeyi kaderin bir dayatması görüp ifrata düşerken, Kaderiyye Fırkası onun yokluğunu savunarak tefrite düşmüştür.

Kaderiyye Fırkası, eşya ve kulların fiilleri hakkında Allâh’ın önceden bir bilgi ve takdîrinin olmadığını; O’nun ilminin ancak kulların fiillerinden ve eşyanın oluşumundan sonra oluştuğunu savunur. Çünkü onlara göre önceden bilmesi lüzumsuzdur ve abestir. Ancak bu, Allâh hakkında muhal olan bir iddiadır.³⁰² Ma’bed el-Cühenî; “vücuda gelecek şeyler evvelce mukadder olmaz. Allâh, olacak şeyleri önceden bilmez. O, yalnızca olanları bilir. İnsan, doğduktan sonra saîd veya şakî olur” demiştir.³⁰³ Gerçekte ise hayır ve şerrin yaratıcısı Allâh, işleyeni ve iktisap edeni kullardır.³⁰⁴

Ehl-i Sünnet’e göre kader ve kazâ haktır. Bunun mânâsı şudur: Allâh, mevcûdâtı ezelde takdîr ve tahdîd etmiştir. Mevcûdât, vakti geldiğinde bu programa uygun bir şekilde vücut bulurlar.³⁰⁵

Kaderiyye Fırkası yeni görüşünde, kulların bütün fiillerinde mutlak irâde ve güce sahip olduklarını fakat Allâh’ın kulların bu fiillerinde güç ve irâde sâhibi olmadığını savunur olmuşlardır. Onların bu iddialarının bâtil, işlerinin de bid‘at olduğu diğer ulemâ tarafından aklî ve sem‘î delillerle açıklanmıştır.³⁰⁶

Şâfi‘î’nin (204/820) şu sözleri bunlar aleyhine bir delildir: “Kadere inanmayan kişi Allâh’ın her şeyi bildiğini kabul ediyorsa çelişkiye düşer. Bu kişiye şöyle denir: “Allâh’ın bildiğinden farklı bir şeyin meydana gelmesi mümkün müdür?” Şâyet “hayır” diye cevap verirse, Ehl-i Sünnet’in görüşünü kabul etmiş olur. Şâyet aksini söylerse, Allâh’ın bilgisizliğini ileri sürmüş olur. Allâh ise bundan münezzehtir.”³⁰⁷

İbn Ömer’in (r.a.), “onlarla karşılaşırsan benim onlardan berî, onların da benden berî olduklarını onlara haber ver! Şâyet onlardan birinin Uhud kadar altını olsa ve onu Allâh yolunda harcamış olsa, kadere inanmadığı sürece ondan bu harcamasını Allâh kabul etmez” demesi, onları tekfîr ettiğini gösterir. Çünkü onlar dinen bilinmesi zarûrî olan şeyi

³⁰¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, XI/486.

³⁰² Kurtubî, *a.g.e.*, I/132.

³⁰³ Bkz. Müslim, İmân, 1; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

³⁰⁴ Geniş bilgi için bkz. Nevevî, *a.g.e.*, II/109-110; Kurtubî, *a.g.e.*, I/132, 133.

³⁰⁵ Nevevî, *a.g.e.*, II/109.

³⁰⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, I/132-133.

³⁰⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/145.

inkâr etmişlerdir. Amellerinin kabul edilmemesi küfürlerine delildir.³⁰⁸ Nitekim Allâh, harcamalarını kabul etmediği kimseler için; *“harcamalarının kabul edilmesini engelleyen, onların Allâh ve Resûlü’nü inkâr etmeleri, namaza ancak üşenerek gelmeleri ve istemeyerek harcamalarından başka bir şey değildir”* buyurmuştur.³⁰⁹

Kaderiyye, *“kader diye bir şey yoktur; işler aniden gelişir”* iddialarında kullandıkları أَتَى tabiriyle eşya hakkında Allâh’ın önceden ilmi ve takdirinin olmadığını kastetmişlerdir. Onlara göre insanın fiilleri ancak kendi ilmi ve dilemesine bağlıdır.³¹⁰ “Ünûf” tabiri bir şeyin evveli ve ilk olarak göze görünen kısmıdır.³¹¹ Onlar “ünûf” tabiriyle Allâh’ın ilminin olayların arkasından geldiğini ve ilim sıfatının ezeli olmadığını kastetmişlerdir. Allâh hakkında böyle bir yaklaşım ise câiz değildir. İmân esasları hakkında hiçbir şüphe ve tereddüt göstermeden, duraksamadan kuvvetli bir tasdîk ile imân etmenin gerekli olduğunda Selef ve fetva sâhibi halef icmâ’ etmişlerdir.³¹²

Amr İbn Salâh (643/1245), “îmânın aslı kalbin tasdikidir. İslâm’ın aslı da zâhirî amelleri gerçekleştirmek ve boyun eğmektir. İmân, İslâm olarak tefsîr edilen işlerin ve tâatlerin tamamını içerir. Çünkü İslâm kapsamına giren bütün fiiller îmânın semeresidir. İslâm da îmânın aslı olan bâtinî tasdîki ve diğer tâatleri içerir. Böylece bunlar hem birleşirler hem de birbirinden ayrı olurlar” demektedir.³¹³

Hadîse göre “mü'min” adı, zikredilen îmân esaslarının hepsini tasdîk eden kişi için kullanılır. Oysa fakihler yalnızca Allâh ve Resûlü’ne inanan kişiye mü'min adını vermektedirler. Gerçekte bu ikisi arasında bir çelişki yoktur. Çünkü Allâh’ın Peygamberi’ne inanmak demek; O’nun varlığına ve Allâh katından getirdiği şeylerin doğru olduğuna inanmak demektir. Dolayısıyla yukarıda zikredilenlerin tümü bu şekilde Peygamber’e inanma kavramına dâhil olur.³¹⁴

Sonuç olarak kadere îmân, İslâm inancının temel esaslarındandır ve inkârı küfürdür. Konu, insanların salt akıllarıyla çözebilecekleri bir mesele değildir. Kanaatimizce Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ashâbını kader hakkındaki tartışmalardan yasaklaması³¹⁵, kader

³⁰⁸ Bkz. *Kâdî İyâz*, a.g.e., I/202; *Nevevî*, a.g.e., II/111; *Kurtubî*, a.g.e., I/136.

³⁰⁹ *Tevbe*, 9/54; *Kurtubî*, a.g.e., I/132.

³¹⁰ *Kâdî İyâz*, a.g.e., I/198; *Kurtubî*, a.g.e., I/135-136.

³¹¹ *Kurtubî*, a.g.e., I/135-136; *Nevevî*, a.g.e., II/111.

³¹² Geniş bilgi için bkz. *Kurtubî*, a.g.e., I/144-146.

³¹³ Kirmânî, Şemsüddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali, *el-Kevâkibu'd-Derârî Şerhu'l-Kirmânî ale'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut, 1981, I/196.

³¹⁴ İbn Hacer, Ahmed b. Ali Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi İmâm Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî*, thk. Abdulkadir Şeybe Hamd, Mektebetü Melik Fahd, Riyad, 2001, I/145.

³¹⁵ Bkz. *Tirmizî*, Kader, 1.

konusunun çok hassas bir mesele olmasından ve mücerret aklın onun hakikatini kavramakta yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır.

2.2. İmânın Görülen Kısmı Ameller

İmân, bulunduğu yüreği ve onun sâhibini nuruyla müspet yönde değiştirir. O, gönüllere hapsedilmeyi ve gizli kalmayı kabul etmeyen mânevî bir cevherdir. İnsanın yaşam tarzını düzenler; Rabbi'ne sıkı sıkıya bağlılığını temîn eder ve O'nun diğer yaratıklarına karşı da sorumluluklarını ifâ etmeyi öğretir. Bu sorumlulukların ifâsı Rabb'e karşı ibâdet, kullara karşı ihsân ve iyilik tarzında kendini gösterir.

2.2.1. İbâdet, Kulun Rabbi'ne Karşı Sorumluluğudur

İslâm ulemâsı ibâdeti, “kalbî bir ma’rifetle Allâh’ın birliğini ikrâr etmek, tam bir saygı ve bağlılıkla O’na itaatte bulunmak” şeklinde tanımlamışlardır.³¹⁶ Hadîsteki “*Hiçbir şeyi O’na ortak koşmadan Allâh’a ibâdet etmen, farz olan namazı kılman, farz olan zekâtı vermen ve Ramazan orucunu tutmandır*”³¹⁷ şeklindeki atıflı sıralama da bunu göstermektedir. Hadîs âlimlerinin imân ve ameli aynı mânâda değerlendirmeleri dikkate alınırsa ibâdet, içinde şirk olmayan imân demektir.

Nevevî’ye (676/1277) göre, namaz, zekât ve orucun ibâdet lafzı üzerine atfedilmesi, bunları İslâm’ın tarifine almak içindir. Çünkü namaz, zekât, oruç ve emsâli henüz ibâdete dâhil değillerdi. İbadet olarak yalnız bu üçünün zikredilmesi, İslâm’ın erkânı ve en büyük sembolleri oldukları içindir. Diğer ibâdetler bunlara mülhaktırlar ve bütün dînî vazîfeler de ibâdetin kapsamına dâhildirler. Namaz, zekât ve orucun ibâdet üzerine atfedilmeleri onların şeref ve meziyetlerini tembih olup, husûsun umûma atfı kabilindendir.

Namazın ikâmesi; onda devamlı olmak ve hakkını vererek kılmaktır. İkâme, dikmek, doğrultmak demektir. Namazı dikmek veya doğrultmak ise, onu ta’dil ve erkânına riâyet ederek kılmakla olur. Namaz hakkında kullanılan “Mektûbe” ile zekât hakkında kullanılan “Mefrûza” kelimelerinin mânâsı ortak olup, ikisi de “farz kılınmış, uhdesine sorumluluk olarak yazılmış” demektir. Aynı lafzın peşpeşe tekrarı hoş karşılanmadığı için müterâdifî kullanılmıştır.³¹⁸ Hadîsin sonundaki; “*O, size dininizi öğretmek üzere gelen*

³¹⁶ Bkz. **Kirmânî**, *a.g.e.*, I/195; **Nevevî**, *a.g.e.*, II/116.

³¹⁷ **Buhârî**, İmân, 37; Tefsîr, Tefsîru Sûre-i Lokmân, 2; **Müslim**, İmân, 5; **İbn Mâce**, Mukaddime, 9.

³¹⁸ **Nevevî**, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şerefüddîn, **el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc**, thk. Halîl Me'mûn Şihâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, II/116.

Cibrîl'dir” kaydı ise, yukarıda tarifleri yapılan î mân, islâm ve ihsânın hepsine birden “Din” denildiğini göstermektedir.³¹⁹

Kâdî İyâz (544/1149), “bu hadîs î mânâna ait akdi, organlara ait amelleri, ihlâs ve samimiyete ait derin incelikleri, ibâdetin açık ve gizli bütün çeşitlerini, şer’î ilimlerin bütün şu’belerini ve kulluk görevlerinin tamamını kapsamaktadır” demiştir.³²⁰

Yukarıda geçtiği üzere Kurtubî (659/1261), î mân ve islâm hakkında “Cibrîl’in (a.s.) kullandığı soru edatından (ما), O’nun sorusunun î mân ve islâm’ın hakîkatıyla ilgili olup, lafzî mânâları ve hükmü hakkında olmadığını gösterir. Çünkü (ما) ile ancak hakikat ve mâhiyet hakkında soru sorulur. Nitekim Resûlullâh (s.a.s.) da cevabında buna riâyet etmiş ve î mân ile islâm’ın mâhiyet ve hakikatini açıklamıştır. Şâyet lafzî mânâsı sorulsaydı, o zaman bunu açıklardı”³²¹ demiştir.

2.2.2. İbadette Samimiyet İhsândır

Kâdî İyâz (544/1149) ihsânı; “ameli ihlâsla yapmak, açık ve gizli bütün hallerde Allâh’ın murâkabesinde olduğunu idrak etmektir”, diye tanımlar.³²² Kirmânî (786/1384) ve Kurtubî (659/1261) de, “ihsân, lügatte başkasına iyilik ve ikram, bir de işini iyi yapmak olmak üzere iki kısımdır”³²³, diye tarif etmişler ve hadîste ikinci anlamın kastedildiğini belirtmişlerdir. Çünkü kulluğu en güzel şekliyle yapmak, Allâh’ın hukûkuna riâyet edip onu korumak, tam bir saygı ve teslimiyetle başlatıp, sonuna kadar aynı seviyede muhafaza etmek demektir ki; buna ihsân denir.³²⁴

Hadîste Resûlullâh’ın (s.a.s.); “*Sanki kendisini görüyormuşsun gibi Allâh’a ibâdet etmendir*” diye tanımladığı “ihsân” lafzının vasıflandırdığı ibâdet; kişiye iç ve dış huzuru sağlayan, saygı ve bağlılığın her çeşidini içinde toplayan tam bir kulluk eylemidir. Bu özellikte mükemmel denebilecek bir ibâdet ise, ancak Allâh’ı görür bir rûh haliyle veya Allâh’ın kendisini sürekli murakabe ettiği duygusunu taşıyarak yapılan kullukla mümkün olur.³²⁵ Ebû Bekir Muhammed b. Arabî (543/1148), “İhsâna muhâlefet, kubhu ihtiyâr etmektir. İhsân ise her yönüyle en iyi olana yönelmektir” demiştir.³²⁶ Suyûtî (911/1505)

³¹⁹ Nevevî, a.g.e., II/114.

³²⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Kâdî İyâz, a.g.e., I/204-205; Suyûtî, a.g.e., I/6.

³²¹ Kurtubî, a.g.e., I/144.

³²² Kâdî İyâz, a.g.e., I/203

³²³ Kirmânî, a.g.e., I/196; Kurtubî, a.g.e., I/143.

³²⁴ Kurtubî, a.g.e., I/143.

³²⁵ Nevevî, a.g.e., II/112.

³²⁶ Bkz. İbnü’l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed, Ârızâtü’l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhi’t-Tirmizî, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, tsz., X/77.

ihsânla ilgili olarak Resûlullâh'ın (s.a.s.); *“Allâh'ı görüyormuşsun gibi O'na kulluk etmendir. Şâyet sen O'nu görmesen de O mutlaka seni görmektedir”* tanımlamasındaki vecîz ifâdesi, O'nun az bir sözle çok geniş mânâları toplayan “cevâmî‘u'l-keîm” özelliğini ortaya koyar” demiştir.

İhsân ile ilgili Resûlullâh'ın (s.a.s.): *“Sanki Allâh'ı görüyormuşsun gibi O'na kulluk etmendir. Şâyet sen O'nu görmesen de O seni mutlaka görmektedir”* buyurması, kulun Rabbi'ne karşı tam bir samimiyetle bağlanması gerektiğini ifâde etmesi açısından dikkat çekicidir. Kişinin Rabbi'ni görüyormuş gibi hareket etmesi, şâyet bunu başaramazsa Rabbi'nin kendisini mutlaka murâkabe ettiğini bilerek davranması, onun îmândaki salâbetiyle doğru orantılı olsa gerektir. *“O ki, (gece namaza) kalktığın zaman seni görüyor. Secde edenlerin arasında dolaşmanı da görüyor.”*³²⁷ *“Ne zaman sen bir işte bulunsan, ne zaman Kur'ân'dan bir şey okusan ve siz ne zaman bir iş yaparsanız, o işe daldığınız zaman biz mutlaka üstünüzde şâhidizdir”*³²⁸ âyetleri bu murâkabenin yakınlığını gösterir. Rabbi huzurunda derin bir saygı, O'na gönülden bir bağlılık, iç huzuru ve coşkusu ile rûh ve cesedini saran bir ibâdete nâil olmak kulun en büyük arzusudur.³²⁹

İhsânı gerçekleştiren kullar için, *“Güzel davranışlara daha güzel bir karşılık, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir toz (kara leke) bulaşır ne de bir horluk (gelir). İşte onlar Cennet ehli dirler. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”*³³⁰ *“Yoksa iyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?”*³³¹ âyetlerinde müjdeler verilmiştir. Kurtubî (659/1261); “Kur'ân'da ihsânın tekrarlanması, karşılığında sevap terettüp ettiğindendir. Cibrîl'in (a.s.) ihsân hakkında soru sorması ve Allâh Resûlü'nün (s.a.s.) de bu soruyu cevaplaması, mü'minlerin ihsânı gerçekleştirip sevabına kavuşmaları içindir”, demiştir.³³²

2.3. Kıyâmetin Kopma Vakti ve Bazı Alâmetleri

Kıyâmetin kopacağına inanan insanların en çok merak ettiği konuların başında onun ne zaman kopacağı ve bu kopuşun nasıl gerçekleşeceği gelir. Bu nedenle insanların meraklarını bilen Cibrîl (a.s.), Hz. Peygamber'e (s.a.s.) konu hakkında soru sorarak ashâbın bilgilenmelerini sağlamıştır.

³²⁷ **Şuarâ**, 26/218, 219.

³²⁸ **Yûnus**, 10/61.

³²⁹ **Suyûtî**, a.g.e., I/6.

³³⁰ **Yûnus**, 10/61.

³³⁰ **Suyûtî**, **ed-Dîbâc**, I/6.

³³¹ **Rahmân**, 55/60.

³³² Geniş bilgi için bkz. **Kurtubî**, a.g.e., I/143-144.

2.3.1. Kıyâmetin Kopma Vaktini Allâh'tan Başka Kimse Bilemez

Kıyâmetin bilgisi Allâh'tan başka kimsenin bilmediği beş şey içindedir. Kurtubî (656/1258) şunları demiştir: Hadîste belirtilen beş husus hakkında hiç kimse bilgi sâhibi olamaz. Hz. Peygamber; *“Beş şey hakkında Allâh'tan başka kimsenin bilgisi yoktur”*³³³ dedikten sonra bunları, *“Gaybın anahtarları O'nun katındadır. Onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir. O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.”*³³⁴ âyetiyle tefsîr etmiştir.³³⁵ *“O, bütün görülmeyeni bilir. Sırlarına kimseyi muttâlî kılma. Ancak, (bildirmeyi) dilediği peygamber bunun dışındadır...”*³³⁶ Kim bu konuların herhangi birinde bilgi sâhibi olduğunu iddia ederse bu iddiasında yalancı olur. Fakat bir peygamberden, kesin bilgiye (vahye) dayalı olarak almak müstesnadır.³³⁷

Resûlullâh (s.a.s.) Kıyâmet'in kopma vaktini bilmeseydi de, onun bir takım alâmetlerinin / ön belirtilerinin olduğunu bildirmiş ve onlardan bir kısmını açıklamıştır.

2.3.2. Kıyâmetin Bazı Alâmetleri

Hadîslerde geçen “emârât”, tekili “emâre” ve “eşrât”, tekili “şarat” lafızları, “alâmetler, ön belirtiler” demektir. “Şarat” için küçük alâmet mânâsı da verilmiştir.³³⁸

Birinci hadîsimiz kıyâmetin bazı alâmetlerini açıklamıştır. Bunlar özellikle de İslâm Toplumu'nun genel yapısını ve ahlâkını bozan, şer olarak da bulaşıcı özelliğe sahip olan sosyal ve siyasî içerikli alâmetlerdir. Hadîs, sanki ailenin meşrûiyet sınırları içerisinde tutulmasına özen gösterilmesini, sağlıklı bir nesil için hür ve iffetli hanımlarla evlenmenin tercih edilmesi gerekliliğini; eğitimsiz, sorumsuz ve kaba insanların da idareci olarak görevlendirilmesinin, insanlığın kıyâmetine ve inkırâzına sebebiyet vereceğini bildirmektedir.

“Saat”, sınırı ve miktarı belli olmayan zaman dilimi demektir. Şeriat örfünde ise kıyâmet günü hakkında kullanılır.³³⁹ “^{ساعة} / Eme”, kendisinden çocuk beklenen câriyedir.³⁴⁰

³³³ Buhârî, İmân, 38; Tefsîru Sûre-i Lokmân, 2; Müslim, İmân, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Fiten, 25.

³³⁴ En'âm, 6/59.

³³⁵ Kurtubî, a.g.e., I/155-156; İbn Hacer, a.g.e., I/147.

³³⁶ Cin, 72/26-27.

³³⁷ Kurtubî, a.g.e., I/156.

³³⁸ Bkz. Nevevî, a.g.e., II/113, 117.

³³⁹ Kurtubî, a.g.e., I/147.

³⁴⁰ Nevevî, a.g.e., II/118; Kurtubî, a.g.e., I/148.

Efendisine sürûr vermesi veya gizlilik özelliği olan cinsî mübâşerete delâleti nedeniyle cariyelere serârî de denmiştir.³⁴¹ Hadîste kıyâmet alâmetlerinden şu ikisi zikredilmiştir:

2.3.2.1. Cariye Kendi Sâhibini / Sâhibesini Doğuracak

Hadîslerde geçen رَبَّهَا / رَّبِّهَا tabirleri; efendisi / hanımefendisi, sâhibi / sâhibesi mânâlarındadır. رَبَّهَا lafzındaki رَّبُّ ise rabb, mâlik, efendi ve koca demektir.³⁴² **“Eğer kocalar barışmak isterlerse onları tekrar almaya başkasından daha çok hak sâhibidirler.”**³⁴³ **“Bu da benim ihtiyâr kocamdır”**³⁴⁴ âyetlerinde kök olarak رَّبُّ lafzı geçmektedir ve “koca” mânâsındadır.³⁴⁵

Câriyenin efendisini / hanımefendisini veya kocasını doğurması ile ilgili hususlar daha çok ictihâdî ve yoruma dayalı tahminler ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bunlardan bir kısmı şu şekildedir:

- a) Küfür memleketlerinin fethinden dolayı esir kadınların çoğalacağı haber verilmekte ve bunların efendilerine doğuracakları hür çocukların yine kendilerine efendi olacakları;
- b) Ümmü veled³⁴⁶ câriyelerin çok satılması neticesinde elden ele dolaşırken günün birinde bilmeden kendi oğlu tarafından satın alınacağı,³⁴⁷ bu nedenle Cumhûr’un icmâ’ ile ümmü veledlerin hem hâmile iken hem de doğurduktan sonra satışının haram oluşunda birleştikleri³⁴⁸;
- c) Diğer bir yaklaşım ise, anneye itaatsizliğin çoğalacağıdır. Bu sebeple evlâdın annesine karşı sanki câriyesini aşağılayıp azarladığı muamele ile davranacağı³⁴⁹;

³⁴¹ Nevevî, a.g.e., II/118.

³⁴² Nevevî, a.g.e., II/113; Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebû Bekr, ed-Dîbâc ‘Alâ Sahîhi Müslim İbni’l-Haccâc, thk. Ebû İshâk Huveynî, Dâru Affân, S. Arabistan, 1996, I/6.

³⁴³ Bakara, 2/228.

³⁴⁴ Hûd, 11/72.

³⁴⁵ Bkz. Nesefî, Abdullah b. Ahmed, Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl, thk. Mervân Muhammed Şe’âr, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 1996, I/180; İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmâil, Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1996, I/278.

³⁴⁶ **Ümmü Veled:** Kelime anlamı bakımından “çocuk annesi” demek olan ümmü veled, bir fıkıh kavramı olarak efendisinden çocuk doğuran câriyeyi ifâde etmektedir. Ümmü veled, cariyeye tanınan bir statü olup, bundan sonra satılması ve başkasına temlik edilmesi câiz değildir ve efendisinin ölümünden sonra hürriyetine kavuşur. Paçacı, İbrahim, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, “Ümmü Veled”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Kalkan Matbaası, Ankara 2005, s. 673.

³⁴⁷ Yorumlar için bkz. Kâdî İyâz, a.g.e., I/205-206; Kurtubî, a.g.e., I/148; Nevevî, a.g.e., II/113.

³⁴⁸ Kurtubî, a.g.e., I/148; Nevevî, a.g.e., II/113.

³⁴⁹ Kurtubî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Amr b. İbrâhîm, el-Müfhim Limâ Eşkele Min Telhîsı Kitâbı Müslim, thk. Ahmed Muhammed Seyyid ve dğ., Dâru İbn Kesîr-Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, Şam - Beyrut, 1996, I/148; Nevevî, a.g.e., II/113. Hadîste, “efendisini doğuran kadını görmek de kıyâmetin alâmetlerindendir” kaydı bu şekildeki yoruma kapı aralayıcı niteliktedir. Bkz. Müslim, İmân, 7.

d) Câriyelerin hükümdar olacak çocukları doğuracakları ve daha sonra bu hükümdarların yönetimi altındaki diğer vatandaşlar gibi onların reâyâsından olacakları; ...vb. yorumlar getirilmiştir.³⁵⁰

Ancak bu yorumların tamamı veya bir kısmı, “kastedilen kesin mânâ budur” demek için yeterli olmadığı gibi mesele hakkında daha başka yorumların yapılmasına da mânî değildirler. Bu değerlendirmelerin tamamı yorumsal yaklaşımdan ibaret olup, kesin hüküm veya delil olma özelliği taşımazlar.

2.3.2.2. Fakir Çobanlar Bina Yükseltme Yarışına Girecekler

أَلْعِيْلُ ayakkabısı olmayan, أَلْعُرَاةُ ise üstü çıplak kimsedir. عَارٍ / عُزْبَانٌ üzerinde giyeceği olmayan kimse demektir. أَلْعَائِلُ , أَلْعَالَةُ kelimesinin çoğulu olup, fakir kimseler kastedilir. أَلْعَائِلُ fakirlik demektir.³⁵¹ Hadîste geçen رَعَاءُ / رُعَاةُ vasfını taşıyan kimseler ise, çölde veya kırsalda yoksulluk çekerek yaşayan kültür seviyesi düşük insanlardır. Bunların ne sözleri ne de dine ait işleri bilgiye dayanmaz. **“Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple akletmezler.”**³⁵² âyeti sanki bunları tanımlar.³⁵³

“Bu ifâde, bedevî hayatı yaşayan kültürsüz insanların şehirlileri para ve iktidarda geride bırakarak onları yöneteceklerinden, paraları ile dünyanın düzenini sağlama çabasına gireceklerinden ve dini yıkıp bilgiyi önemsiz göreceкlerinden kinâyedir”³⁵⁴, denmiştir. Hadîste, adâletin bozulup zorbalık ve sömürü düzeninin ikâmesi ile yeryüzünün yaşanmaz bir hale geleceğinin haberi verilmiştir. Bu da kıyâmet alâmetlerindendir.

Aynı hadîste geçen أَلْبُهْمُ koyun ve keçinin dişi ve erkek yavrularının ortak adıdır. Kelâmdan yoksun olanlar için de kullanılır. Hattâbî’ye göre أَلْبُهْمُ , أَلْبُهْمُ kelimesinin çoğulu olup, bilinmeyen müphem şey demektir.³⁵⁵ Kurtubî; “bu kelime, çobanların renklerinin siyah olduğunu ifâde eder. Çünkü genel olarak onların rengi siyah olur” der. Ayrıca O, bu çobanların deve sâhibi değil de koyun veya keçi sâhibi olduklarını belirtir. İddiasını da devesi olanların zengin ve gururlu kimseler; koyun ve keçi sahiplerinin ise fakir kişiler

³⁵⁰ Suyûtî, a.g.e., I/6.

³⁵¹ Kurtubî, a.g.e., I/149; Nevevî, a.g.e., II/114; Suyûtî, a.g.e., I/6.

³⁵² Bakara, 2/171.

³⁵³ Nevevî, a.g.e., II/ 118-119; Kurtubî, a.g.e., I/149.

³⁵⁴ Nevevî, a.g.e., II/ 118-119; Kurtubî, a.g.e., I/149.

³⁵⁵ Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şerefüddîn, el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc, thk. Halîl Me'mûn Şihâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, II/117-118.

olduklarıyla gerekçelendirir.³⁵⁶ Ancak bu yaklaşım kesin bilgi özelliği taşımaz ve genellenemez kanaatindeyiz.

Hadîs, toplumdaki yoksul veya “sonradan görmeler” diye tabir edilebilecek kimselerin zenginleşerek bina yükseltme yarışına gireceklerini, önceleri fakir ve muhtaç yaşayan insanların servet ve sefâ yarıştıracaklarını haber vermektedir. Verilen haber genel kurallar çerçevesinde toplumların dünyalık lehinde koşup mânên yozlaşacaklarını ve bu durumun onların inkırâzını hazırlayacağını anlatmaktadır. Bir de sosyal hayata alışmamış, toplumun ortak değerlerini bilmeyen, hukuk kurallarına adapte olamamış ehliyetsiz ve kültürsüz insanların devlet idaresine getirilmelerinin sakıncalı olduğu hatırlatılmaktadır.

Kurtubî (659/1261); “Biz bu hadîsten î mân ve islâm lafızlarının lûgat ve terim olarak birbirinden farklı iki kelime olduklarını öğrendik. Esas olan da farklı isimlerin farklı mânâlara delâlet etmesidir. Yani her bir ismin ifâde ettiği mânâ, diğer bir ismin ifâde ettiği mânâdan bir takım farklılıklar gösterir. Fakat şu kadar var ki; dinî terim açısından bu iki kelime aslî mânâlarının çerçevesini taşımış ve birbiri yerine de kullanılır olmuştur. Î mân, İslâm’ın hakikatini de ifâde edecek şekilde kullanılmıştır. Nitekim Resûlullâh’ın (s.a.s.), Abdü’l-Kays Heyeti’nin î mânla ilgili sorusuna verdiği cevap³⁵⁷ ve “Î mân yetmiş küsur bâbdır. En aşağı mertebesi yolda ezâ veren şeyi gidermek; en yüksek mertebesi de ‘Lâ ilâhe illallâh’ sözüdür”³⁵⁸ hadîsleri bunu göstermektedir. İslâm kavramı da hem İslâm hem de î mân için ortak mânâda kullanılmıştır. “Şüphesiz Allâh katında geçerli din İslâm’dır.”³⁵⁹ âyeti bu karşılıklı mânâ tedâhülüne delildir” demiştir.³⁶⁰

2.4. Î mânla İlişkili Görülen Bazı Meseleler

İmâm Buhârî *Kitâbü’l-Î mân*’ın hemen başında “Î mân söz ve ameldir, artar ve eksilir” dedikten sonra bu tezini destekleyen âyetlere yer verir. Devamında; “Allâh için sevmek ve Allâh için buğzetmek de î mândandır” ifâdesini kullanır.

Akabinde İbn Mes’ûd’un (r.a.) “yakîn, î mânın tamamıdır”; İbn Ömer’in (r.a.) de “Kul, göğsünü tırmalayan / kalbini huzursuz eden şeyleri terk etmeden takvânın hakikatine

³⁵⁶ Geniş açıklama için bkz. Kurtubî, a.g.e., I/149, 150.

³⁵⁷ Bkz. Buhârî, Î mân, 40; İlim, 25; Zekât, 1; Farzu’l-Humus, 2; Menâkıb, 5; Meğâzî, 69; Edeb, 98; Ahbâru’l-Âhâd, 5; Tevhîd, 56; Müslim, Î mân, 23.

³⁵⁸ Buhârî, Î mân, 3; Müslim, Î mân, 57; Ebû Dâvûd, Sünnet, 14; Tirmizî, Î mân, 6; İbn Mâce, Sünnet, 9. Hadîsi Ebû Hüreyre (r.a.) rivâyet etmiştir. Hadîsin Buhârî ve Müslim rivâyetlerinde “şu’be”, Tirmizî ve İbn Mâce rivâyetlerinde “bâb” ifadesi yer alırken Ebû Dâvûd rivâyetinde ne olduğu belirtilmemiştir.

³⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/19.

³⁶⁰ Kurtubî, a.g.e., 140.

ulaşamaz” dediklerini belirtir³⁶¹ ve *“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik; Allâh’a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere îmân eden kimsenin iyiliğidir. (Allâh’ın rızâsını umarak) yakınlarla yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar bu vasfı taşıyanlardır. Muttakîler de ancak onlardır”*³⁶² meâlindeki âyeti, îmânın söz ve fiilleri kapsadığını, artmayı ve eksilmeyi kabul ettiğini ispat için delil getirir.³⁶³ Konu ile ilgili olarak, şerhlerde aşağıdaki başlıklar altında birtakım izahlar yapılmıştır.

2.4.1. Îmân ve Hidâyet

*“Biz de onların hidâyetini artırdık”*³⁶⁴, *“Allâh doğru yolda olanların hidâyetini artırır”*³⁶⁵ ve *“Doğru yolu bulanlara gelince; Allâh onların hidâyetini artırır ve sakınmalarını sağlar.”*³⁶⁶ Buhârî’nin, îmânın artma ve eksilmeyi kabul edişine delil getirdiği âyetlerdeki³⁶⁷ hidâyet, itaatle ilgili işlerdir. Nitekim *“ğayba îmân etmek, namazı hakkını vererek kılmak, rızık olarak verilen şeylerden infâk etmek, hem Hz. Muhammed’e (s.a.s.) indirilene hem de O’ndan önce indirilenlere îmân etmek ve âhirete tam bir yakîn ile inanmak”* vasıflarını taşıyanlara; *“İşte onlar Rabblerinden gelen bir hidâyet üzeredirler...”*³⁶⁸ âyetinde adı geçen hidâyetin îmân ile birlikte ibâdetleri yerine getirmeye verilen ortak bir isim olduğu belirtilmiştir. Buradan hareketle, itaat ve ibâdeti fazla olanın hidâyeti fazla; itaat ve ibâdeti az olanın hidâyeti az olacaktır.³⁶⁹

2.4.2. Îmân ve Yakîn

İbn Mes‘ûd’un (r.a.); “Yakîn, îmânın tamamıdır”³⁷⁰ sözü, “Îmân yalnızca tasdîkten ibarettir” görüşünde olanlarca dayanak gösterilse de gerçekte O, îmânın asıl kökünün yakîn olduğunu belirtmek istemiştir. Kalpte yakîn olunca, organların tümü sâlih ameller işlemek

³⁶¹ Bkz. Buhârî, Îmân, 1.

³⁶² Bakara, 2/177.

³⁶³ Buhârî, Îmân, 3.

³⁶⁴ Kehf, 18/13.

³⁶⁵ Meryem, 19/76.

³⁶⁶ Muhammed, 47/17.

³⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. Buhârî, Îmân, 1.

³⁶⁸ Bakara, 2/5.

³⁶⁹ İbn Receb, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed Hanbelî, Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî, thk. Mahmûd b. Şa’bân b. Abdulmaksûd ve dğ., Mektebetü’l-Ğurabâ, Kâhire, 1996, I/9.

³⁷⁰ Buhârî, Îmân, 1.

suretiyle Allâh'a kavuşmayı arzular. Nitekim Süfyân-ı Sevrî; "Eğer yakîn, gerektiği gibi bir kalbe yerleşirse, o kimse Cennet'e kavuşma iştîyakından ve Cehennem korkusundan adeta uçar", demiştir.³⁷¹

Aynî'ye göre "yakîn, araştırmalar neticesinde ulaşılan delillere bağlı olarak kalpte hâsıl olan bir ilimdir; tamamen nefsi bir keyfiyettir ve bâtinî idrakler cümlesindendir."³⁷² İbn Receb'e göre, yakînin oluşabilmesi için tasdîkin kuvvetli olması, şek ve şüphenin zeval bulması ve kalbin tatmin olması gerekir. Eğer kalpte Allâh, melekleri, kitapları, peygamberleri ve âhiret günü hakkında tam bir yakîn gerçekleşirse, diğer bütün organlar sâlih amellere yönelirler ve Allâh'a kavuşmaya iştîyak duyarlar.³⁷³

Hasan el Basrî de, "Cennet ancak yakîn ile talep edilebilir; Cehennem'den ancak yakîn ile kaçılır; farzlar ancak yakîn ile edâ edilir; Hakk uğruna ancak yakîn ile sabredilebilir" demiştir.³⁷⁴

2.4.3. İmân ve Takvâ

Abdullah İbn Ömer'in (r.a.), "Kişi, gönlünü tırmalayan şeyi terk etmedikçe gerçek takvâyâ ulaşamaz"³⁷⁵ sözündeki takvâdan kasıt; nefsi şirkten ve kötü amellerden korumak, sâlih amellere devam etmektir.³⁷⁶ Kirmânî, "Bundan anlaşılmaktadır ki, bazı mü'minler imânın hakîkatine ulaşmışlar, bazıları da ulaşamamışlardır. Bazı rivâyetlerde takvânın imân yerine kullanılması da gösterir ki imân, artmayı ve azalmayı kabul eder", demiştir.³⁷⁷

"Takvânın hakîkati; kişinin fiil ya da terk hususundaki emirlere riâyet ederek, kendisini cezaya müstahak olmaktan korumasıdır. Takvâ Kur'ân'da imân³⁷⁸, tövbe³⁷⁹, tâat³⁸⁰, günâhları terk etmek³⁸¹, ihlâs³⁸² mânâlarında kullanılmıştır. Aslı masdar olarak الْوَقَايَة dir.³⁸³ Buhârî'nin takvâ konusunu bu bâbda işleminin nedeni; takvâyâ ait hasletlerin

³⁷¹ Bkz. İbn Hacer, a.g.e., I/63; İbn Receb, a.g.e., I/15.

³⁷² Aynî, a.g.e., I/193.

³⁷³ İbn Receb, a.g.e., I/15.

³⁷⁴ İbn Receb, a.g.e., I/15.

³⁷⁵ Buhârî, İmân, 1.

³⁷⁶ Kirmânî, a.g.e., I/75; İbn Hacer, a.g.e., I/64.

³⁷⁷ Kirmânî, a.g.e., I/75.

³⁷⁸ Feth, 48/26. "Onların takvâyı tutmalarını sağladı." Burada takvâdan kasıt tevhiiddir.

³⁷⁹ A'râf, 9/96. "Eğer (peygamberlerin gönderildiği) o ülkelerin halkları imân edip (günâhlardan) sakınsalardı..." Yani tövbe etselerdi...

³⁸⁰ Nahl, 16/2. "Benden başka tanrı olmadığına dair (kullarımı) uyarın ve benden korkun."

³⁸¹ Bakara, 2/189. "Evlere kapılarından girin ve Allâh'a karşı gelmekten sakının."

³⁸² Hacc, 22/32. "Şüphesiz o, kalplerin takvâsındandır / ihlâsındandır."

³⁸³ Aynî, a.g.e., I/194.

îmâna ait hasletlerle aynı olmasındandır.”³⁸⁴ “ حاك sözünün mânâsı tereddüt³⁸⁵, kalbe düşen ve orada kök salan, sıkıntı veren ve kişiye günâh işleme korkusu veren şeydir.”³⁸⁶ İbn Ebi’-d-Dünyâ, *Kitâbü’t-Takvâ* adlı eserinde Ebû’d-Derdâ’dan (r.a.) şunu rivâyet etmiştir: “Takvâ, harama düşme korkusu nedeniyle helâl görülen şeyi bile terk ederek Allâh’tan sakınmakla tamamlanır.”³⁸⁷

2.4.4. Îmân ve İyilik

*“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kim-
senin yaptığıdır ki, Alla’’a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır,
(Allâh’ın rızâsını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara,
dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı
zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte
doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Muttakîler ancak onlardır.”*³⁸⁸ *Mü’minler
gerçekten kurtuluşa ermişlerdir*”³⁸⁹

Abdürrezzâk ve diğerlerinin Mücâhid’den sahîh bir senedle rivâyet ettikleri hadîste, Ebû Zerr (r.a.), Hz. Peygamber’e (s.a.s.) îmân hakkında soru sormuş, Hz. Peygamber de (s.a.s.) yukarıdaki âyeti okumuştur. Buhârî ise bu âyetleri amelin îmândan oluşuna delil getirmiştir.³⁹⁰

Âyetin sonunun *“Muttakîler ancak onlardır”* şeklinde gelmesi, takvâ sahiplerinin öncelikle şirkten korunup tevhîdi benimsediklerini, akabinde de sayılan diğer vasıfları şahsiyetlerinde topladıklarını belirtir. Bu da îmânın gerçek göstergesidir.

Âyet ve hadîsin ortak noktası şudur: Ameller, tasdikle birlikte îmânın kapsamına dâhil oldukları gibi, âyette sözü edilen “birr” kapsamına da dâhildirler.³⁹¹

Yukarıda îmân ile ilişkilendirilen hususlar özellikle Buhârî’nin ısrarla savunduğu îmân ve amel kavramlarının aynı mânâyâ geldiği yönündeki tezini pekiştirmek için Kitâbü’l-Îmân’da üzerinde ısrarla durduğu konulardır.

³⁸⁴ İbn Receb, *a.g.e.*, I/16-17.

³⁸⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/64.

³⁸⁶ Kirmânî, Şemsüddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali, *el-Kevâkibu’d-Derârî Şerhu’l-Kirmânî ‘ale’l-Buhârî*, Dâru İhyâi’t-Türâs, Beyrut, 1981, I/75.

³⁸⁷ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, I/64; İbn Receb, *a.g.e.*, I/16.

³⁸⁸ Bakara, 2/177.

³⁸⁹ Mü’minûn, 23/1.

³⁹⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/66; Aynî, Bedrüddin, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I/203.

³⁹¹ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, I/66.

2.4.5. Îmân ve Hayâ

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ وَهُوَ يَعْطُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "دَعُهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ".

Sâlim b. Abdullah babasından rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) Ensâr'dan bir kişinin yanından geçiyordu. O sırada bu kişi, kardeşine utangaçlığı sebebiyle öğüt veriyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona şöyle buyurdu:

- "Onu bırak! Çünkü hayâ îmândandır."³⁹²

"Va'z", nasîhat, kötü sonuçları hatırlatma, uyarma, kalbi yumuşatıcı ve hayra sevk edici konuşmalardır.³⁹³ Hadîste sözü edilen kişi çok utangaçtı. Onun bu hali, haklarını almasına engel oluyordu. Kardeşi bu yüzden onu kınıyordu. Hz. Peygamber ona; "onu bırak!" yani "bu yüce huyu üzerine onu terk et!" buyurdu. Müslim Şârihi Teymî (535/1141)'ye göre hayâ, bir şeyi utanarak terk etmektir. İnsanın, şeriatın nehyettiği şeyleri utanma hissiyle terk etmesi hayâsı gereğidir. Hayâ, terk etmenin bizzat kendisi değil; terk etmeye sebep olan duygudur.³⁹⁴ İnsanların çirkin saydıkları bir suçu işleyen kimse, muttali olduğunda tıkanıp korkuya kapılması hayâdır.³⁹⁵ Lügat âlimlerine göre istihyâ, hayattan alınmıştır. Utanmak anlamına gelen hayâ, hissin kuvvet ve letâfetindendir. Hayâ, çirkin ve ayıp sayılan fiilden dolayı insanın utanıp renginin değişmesine sebep olan ve bu olumsuz hallere düşmekten alıkoyan bir huydur. İbn Salâh'a göre hayâ, kötü eylemlerden ve hukuk nezdinde kusur sayılan şeylerden men eder.³⁹⁶

Şer'î istilahta hayâ, kişiyi suçtan alıkoyan ve hak sâhibini kusurlu davranmaktan engelleyen bir huydur.³⁹⁷ Bu sebeple, "Hayânın tamamı hayırdır"³⁹⁸ buyrulmuştur.

Hadîste geçen hayâ hakkındaki nasîhatinden murat, "Niçin utanıyorsun?" diye kardeşini azarlaması ve çokça utanmanın iyi bir şey olmadığını söylemesidir. Resûlullâh (s.a.s.) bunu görünce hemen müdahale etmiş ve "Bırak onu! Zira hayâ îmândandır"³⁹⁹ buyurmuştur.

³⁹² Buhârî, Îmân, 16; Edeb, 77; Müslim, Îmân, 59.

³⁹³ Kirmânî, Şemsüddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali, el-Kevâkibu'd-Derârî Şerhu'l-Kirmânî ale'l-Buhârî, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut, 1981, I/120; Aynî, a.g.e., I/281.

³⁹⁴ Bkz. Kirmânî, a.g.e., I/121.

³⁹⁵ Kurtubî, a.g.e., I/217-218.

³⁹⁶ Nevevî, a.g.e., II/196.

³⁹⁷ Kirmânî, a.g.e., I/83; Aynî, a.g.e., I/209.

³⁹⁸ Buhârî, Edeb, 77; Müslim, Îmân, 61.

³⁹⁹ Buhârî, Îmân, 16; Edeb, 77; Müslim, Îmân, 59; Ebû Dâvûd, Edeb, 6; Tirmizî, Îmân, 7; İbn Mâce, Sünnet, 9; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II/56, 147.

Hadîste geçen “*hayâ imândandır*” ifâdesine göre hayâsı olmayan kişinin kâfir, hayâsı eksik olanın da imânının eksik olması gerekir. Gerçek ise öyle değildir. Hadîsin ifâde etmek istediği imân, kâmil imândır.⁴⁰⁰ Resûlullâh’ın (s.a.s.) “*Hayâ imândan bir şu’bedir*”⁴⁰¹ sözü ise, “hayâ imânın eseridir” demektir.⁴⁰²

Hayâ, Allâh’ın nimetlerinin çepeçevre kuşattığı akıl sâhibi kişinin bu nimetleri O’na isyan yolunda kullanmamasıdır. “Senin üzerindeki kudreti miktarınca Allâh’tan kork; sana olan yakınlığı miktarınca da O’ndan hayâ et!” sözü selefte aittir.⁴⁰³

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، قَالَ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ .

رضى الله عنه . عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ " الْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً، وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ . "

Ebû Hüreyre’den (r.a.) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Îmân altmış küsur şu’bedir. Hayâ da imândan bir şu’bedir.*”⁴⁰⁴ O, başka bir hadîste: “*imân, yetmiş küsur şu’bedir. Hayâ da imândan bir şu’bedir.*”⁴⁰⁵

Müslim’deki diğer rivâyetlerde de; “*Îmân yetmiş küsur yahut altmış küsur şu’bedir. Bunların en yüksek mertebesi ‘lâ ilâhe illallâh’ demektir. En aşağı mertebesi ise, yoldan eziyet verecek şeyleri gidermektir. Hayâ’ da imândan bir şu’bedir.*”⁴⁰⁶ “*Hayâ imândandır*”⁴⁰⁷; “*Hayâ ancak hayır getirir*”⁴⁰⁸; “*Hayânın hepsi hayırdır*”⁴⁰⁹ buyurmuştur.

Kurtubî (656/1258), “hadîslerde geçtiği üzere imândan kasıt amellerdir. Çünkü imân, ‘lâ ilâhe illallâh’ sözünü söylemekle yoldaki zararlı cisimleri izâle etmenin arasında sayısı yetmiş küsura ulaşan ve hepsi ameli ifâde eden eylemlerin toplamı olarak tanımlanmıştır. Amellerin imân lafzıyla ifâdesi mecâzendir. Çünkü bu ameller çoğunlukla imâna bağlı olarak gerçekleşirler” demiştir.⁴¹⁰

⁴⁰⁰ Bkz. **Kirmânî**, a.g.e., I/121.

⁴⁰¹ **Buhârî**, İmân, 3; **Müslim**, İmân, 57; **Ebû Dâvûd**, Sünnet, 14; **Tirmizî**, İmân, 7; **İbn Mâce**, Sünnet, 9; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/414, 445.

⁴⁰² **İbn Hacer**, a.g.e., I/94.

⁴⁰³ **İbn Hacer**, a.g.e., I/94.

⁴⁰⁴ **Buhârî**, İmân, 3; **Müslim**, İmân, 57; **Ebû Dâvûd**, Sünnet, 14; **Tirmizî**, İmân, 7; **İbn Mâce**, Sünnet, 9; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/414, 445.

⁴⁰⁵ **Buhârî**, İmân, 3; **Müslim**, İmân, 57; **Ebû Dâvûd**, Sünnet, 14; **Tirmizî**, İmân, 7; **İbn Mâce**, Sünnet, 9; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II/414, 445.

⁴⁰⁶ **Buhârî**, İmân 4; **Müslim**, İmân, 58; **Ebû Dâvûd**, Sünnet, 13; **Tirmizî**, İmân, 6; Nesâî, İmân, 16; **İbn Mâce**, Mukaddime, 9.

⁴⁰⁷ **Müslim**, İmân, 59; **Tirmizî**, İmân, 7; **İbn Mâce**, Mukaddime, 9.

⁴⁰⁸ **Buhârî**, Edeb, 77; **Müslim**, İmân, 60.

⁴⁰⁹ **Müslim**, İmân, 61; **Ebû Dâvûd**, Edeb, 6.

⁴¹⁰ Kurtubî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Amr b. İbrâhîm, **el-Müfhim Limâ Eşkele Min Telhîsı Kitâbı Müslim**, thk. Ahmed Muhammed Seyyid ve dğ., Dâru İbn Kesîr-Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, Şam - Beyrut, 1996, I/216.

Hadîsimizde geçen بضع kelimesi müzekker ve müennes olarak aynı mânâyâ gelir.

Küsur olarak tercüme edilmiş ve bir ila on arasındaki rakamları ifâde eden müphem sayılardan olduğu belirtilmiştir. Birden dokuza kadar, ikiden ona kadar, üçten ona kadar⁴¹¹, dörtten ona kadar ve daha başka üzerinde ittifâk olmayan rakamlarla da açıklanmaya çalışılmıştır. Yedi rakamını⁴¹² veya sayılardan bir bölümü ifâde ettiği⁴¹³, on iki ile yirmi arasındaki rakamlar için de kullanıldığı söylenmiştir.⁴¹⁴

“Şu’be”, lügatte parça ve grup mânâsındadır. Ağacın dalları için de bu kelime kullanılır. Hadîste kast edilen mânâ ise, onun îmâna ait hasletlerden bir haslet olmasıdır. Bu durumda, “Îmân altmış küsur veya yetmiş küsur hasletten oluşur” anlamı verilmiş olur.⁴¹⁵

Kurtubî; “hadîs-i şeriflerdeki îmândan kasıt amellerdir. Îmâna ait hasletlerin yetmiş küsur olarak kesinliği vardır. Ancak bunların toplu halde bilinmesi kolay değildir. Müteahhiründen bazı âlimler bu hasletler üzerine birtakım rakamlar telaffuz etmişler ve kesin olarak buna inanmış olsalar da bu sıhhatli bir yol değildir ve delil teşkil etmez.

Doğrusu, Hattâbî ve diğer bazı âlimlere ait olan şu görüştür: Îmânın şu’belerini bilmek, Allâh ve Resûlü’nün ilmine hastır ve O’nun şeriatında tafsîlî olarak mevcuttur. Bu tafsîlî bilgi özel birtakım şahıslara münhasır değildir. Bir de bunları tafsîlî olarak bilmemek bize zarar vermez. Ne ile emredildiysek onu yapmakla mükellefiz ve başka şeylerden mes’ul değiliz” demiştir.⁴¹⁶

Kirmânî, îmânın şu’beleriyle ilgili “*altmış küsur veya yetmiş küsur*” ifâdelerinden hareketle, muhtemelen birincide henüz îmânın şu’beleri tamamlanmamış, ikincisinde -tebliğ süreci ve vahyin inişi devam ettiğinden- çoğalmış olabileceği ihtimalini söyler.⁴¹⁷ İbn Salâh kesinlik ifâde etmesi sebebiyle altmış küsur lafzının tercih edilmesi gerektiğini belirtirken⁴¹⁸ Hattâbî (388/998), îmânın şu’be sayılarının, kişilerin ilim derecelerine göre artabileceğini söyler ve şöyle der: Resûlullâh’ın (s.a.s.) davetinde önce kelime-i şehâdet vardır. Farzlar emredilinceye kadar insanlar mü'min idiler. Farzlar nâzil oldukça bu yeni

⁴¹¹ Kirmânî, a.g.e., I/82; Aynî, a.g.e., I/208; Kurtubî, a.g.e., I/216.

⁴¹² Bkz. İbn Hacer, a.g.e., I/67.

⁴¹³ Aynî, a.g.e., I/209.

⁴¹⁴ Nevevî, a.g.e., II/195.

⁴¹⁵ İbn Battâl, a.g.e., I/61; Kirmânî, a.g.e., I/82; İbn Hacer, a.g.e., I/67; Aynî, a.g.e., I/209; Kurtubî, a.g.e., I/217.

⁴¹⁶ Kurtubî, a.g.e., I/217; Aynî de aynı görüştedir. Bkz. Umde, I/211.

⁴¹⁷ Bkz. Kirmânî, a.g.e., I/82-83.

⁴¹⁸ Aynî, a.g.e., I/207.

hükümlerle birlikte îmânın şu'beleri de artış göstermiştir.⁴¹⁹

Kâdî İyâz (544/1149) da; “Îmânın lûgat mânâsı tasdîk etmektir. Şer’î tanım kalp ile tasdîk, dil ile ikrârdır. Dinin görülen kısmı amellerdir. Nitekim Kelime-i Tevhîd’i söylemek de, yolda insanlara rahatsızlık veren şeyi oradan uzaklaştırmak da îmânın şu'belereindir. Bu, îmânın amellerle kemâl bulduğunu gösterir. Çünkü îmânı yansıtan fiiller ne kadar çık ise, îmân da o kadar güçlü olur. Îmânın şu'beleri içinde Tevhîd’in konumu zirvedir. En aşağı mertebedeki şu'besi, müslümanların geçtiği yolda onlara ezâ veren şeyleri bertaraf etmektir. Bu ikisi arasındakilerin tamamını tafsilatıyla bilmek gerekmez” demiştir.⁴²⁰

Hayânın îmânın şu'belereinden olmasının nedeni; sâhibini dinin koyduğu yasakların her türlüünden alıkoyup, hayrın bütün çeşitlerini işlemeye sevk etmesidir.⁴²¹ Hayânın hakîkati, insanı çirkinliklerden alıkoyar ve haksızlığa düşmekten men eder.⁴²² Hakkı söylemek ya da yapmaktan alıkoyan şeye hayâ denmez. Çünkü böyle bir durum şeriata uygun değildir.⁴²³

Hayâ yaratılıştan gelebildiği gibi sonradan da edinilebilir. Îmân olarak nitelenen hayâ sonradan kazanılandır. Çünkü insan bununla mükelleftir. Doğuştan gelen hayâ kendi çabası ve kesbi ile olmadığı gibi, bundan sorumlu da değildir. Fakat bu çeşit hayâ müktesep olanlara olumlu etki eder.⁴²⁴ Çünkü “*hayânın her türlüü hayırdır*”⁴²⁵ ve “*hayâ hayırdan başka bir şey getirmez*.”⁴²⁶

Doğuştan gelen hayâ Allâh’ın bir lûtfu olarak insanı çirkin ve suç olan fiillerden engeller; faydalı ve dinen iyi olduğu kabul edilen fiillere sevk eder. Kulun kesbi olan hayâ da Allâh’ın huzurunda hesap vereceği gerçeğinden hareketle onu ihsân mertebesine ulaştırır. Bu kimse daima Allâh’ın gözetiminde ve yakınlığında yaşadığının bilinciyle hareket eder. Bu şekildeki bir hayâ îmânın en üstün özelliğidir.⁴²⁷ Çünkü Hayânın en üst mertebesi Allâh’tan hayâ etmektir. Bunun gereği ise Allâh’ın, kulunu yasakladığı şeylerde görmemesidir. Bu da ancak ma’rifet ve murakabe anlayışına bağlıdır. “... *Allâh’a, sanki O’nu görüyormuşçasına kulluk etmendir. Şâyet sen O’nu görmesen de O, seni mutlaka*

⁴¹⁹ Geniş açıklamalar için bkz. **Kirmânî**, a.g.e., I/83.

⁴²⁰ Bkz. Kâdî İyâz, Ebu’l-Fadl İyâz b. Mûsâ, **İkmâlu’l-Mu’lim bi Fevâidi Müslim**, thk. Yahyâ İsmâil, Dâru’l-Vefâ, Mansûra, 1998, I/272; **Nevevî**, a.g.e., II/195.

⁴²¹ **Kirmânî**, a.g.e., I/83.

⁴²² **Aynî**, a.g.e., I/213-214.

⁴²³ **Kirmânî**, a.g.e., I/84; **İbn Hacer**, a.g.e., I/68; **Aynî**, a.g.e., I/213.

⁴²⁴ **Kurtubî**, a.g.e., I/218.

⁴²⁵ **Buhârî**, Edeb, 77; **Müslim**, Îmân, 61.

⁴²⁶ **Müslim**, Îmân, 60; **Ebû Davûd**, Edeb, 6.

⁴²⁷ **İbn Receb**, a.g.e., I/102-103.

görmektedir...”⁴²⁸

Hadîste îmânın şu'belerinden sadece hayânın zikredilmesi, onun îmânın diğer şu'belerini yapmaya sevk eden ve yasakları işlemeye engel olan bir etken olmasına bağlanmıştır. Çünkü hayâ sâhibi kişi dünya ve âhirette rezil olmaktan korkarak Allâh'ın emirlerini tutar, yasaklarından da sakınır.⁴²⁹

Nebî (s.a.s.) îmâna ait şu'belerin en yüksek ve aşağı mertebelerini; “*En yüksek mertebesi 'lâ ilâhe illAllâh' kelimesi, en aşağı mertebesi de ezâ veren şeyi yoldan kaldırmak*”⁴³⁰ olarak açıklamıştır. Îmânın en yüksek mertebesi, her mükellefin üzerine vazîfe olan ve diğer bütün şu'belerin ancak kendisinden sonra geçerli olduğu Tevhîd'dir. En aşağı mertebesi de Müslümanların zararına sebep olan şeyleri def etmektir. Bu ikisi arasında kalan diğer şu'beleri ayrı ayrı bilmesek de tamamına îmân etmemiz gerekir. Nitekim meleklerin tamamını bizzat isimleriyle ayrı ayrı bilmesek de hepsine îmân ediyoruz.”⁴³¹

Bazı âlimler, buradaki sayısal ifâdenin; “*Şâyet sen onlar için yetmiş kere istiğfarda da bulunsan Allâh onları asla bağışlamayacak*”⁴³² âyetinde olduğu gibi çokluğu ifâde etmek için kullanıldığını söylenmişlerdir. Tîbî'ye göre mânâ teksîrdir. O, “*بضع*” kelimesindeki müphemlikten de anlaşılacağı üzere îmânın şu'belerinin sayıca çok oluşuna nihâyet yoktur. Şâyet sınırı belirtilmek istenseydi müphem bir lafızla ifâde edilmezdi” demiştir. Çünkü Araplar yetmiş rakamını ekseriyetle çokluğa mübâlâğa olsun diye kullanırlar. Yetmiş yedi sayısının da kemâli ifâde ettiğini söylerler.⁴³³

Buhârî Şârihi Aynî (855/1451), hadîslerdeki rakamlarla ifâde edilen îmânın şu'belerini tespit etmek için ortaya konan izah ve yaklaşımlarda sadra şifâ verenini görmediğini belirtmiş ve özet olarak şöyle demiştir: “Îmânın aslı kalp ile tasdîk, dil ile ikrârdır. Lâkin îmân-ı kâmil; kalp ile tasdîk, dil ile ikrâr ve uzuvlar ile amelin toplamıdır.”⁴³⁴

Bize göre, îmâna ait hasletlerin sayısının altmış küsur veya yetmiş küsur gibi rakamsal olarak tespiti amaç değildir. Amaç, îmânın kapsam alanını çevreleyen unsurların

⁴²⁸ Müslim, Sahîh, Îmân, 1, 5, 7.

⁴²⁹ İbn Battâl, a.g.e., I/61; İbn Hacer, Ahmed b. Ali Askalânî, Fethu'l-Bârî bi Şerhi İmâm Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, thk. Abdulkadir Şeybe Hamd, Mektebetu Melik Fahd, Riyad, 2001, I/67, 68; Aynî, a.g.e., I/214.

⁴³⁰ Müslim, Îmân, 58.

⁴³¹ Aynî, a.g.e., I/212; Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şerefüddîn, el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc, thk. Halîl Me'mûn Şihâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, II/196.

⁴³² Tevbe, 9/80.

⁴³³ Bkz. Aynî, a.g.e., I/210.

⁴³⁴ Aynî, a.g.e., I/210.

başlangıç ve nihâyetini belirlemektir. Bunlar; bir tarafta “*lâ ilâhe illAllâh*” yani teorik îmânın en önemli unsuru olan Allâh’a îmân ile O’ndan başka hiçbir varlığa ibâdet etmemeyi ikrâr etmektir; diğeri de insanlara eziyet ve zarar veren şeyleri kaldırıp atmaktır. Diğer bütün ara unsurlar bu iki çerçevenin içerisinde yer alırlar. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu ara unsurlardan birisini hadîsimizde zikretmiş ve “*Hayâ da îmandan bir şudur*” buyurmuştur.

Hadîs kitaplarında îmânla ilgili bölümleri incelediğimizde konuyu etraflı bir şekilde işleyen yüzlerce hadîsle karşılaşırız. Bütün bu hadîsler Hz. Peygamber’in (s.a.s.) dünyasında teorik îmânla birlikte bu teorik îmâna bağlı bir de pratik îmân görürüz. Pratik îmân kişiyi, hem ferdî hayatında hem de sosyal hayat içerisindeki tüm fiillerinde inancının bütün kurallarını sergilemeye sevk etmektedir.

Hz. Peygamber’e (s.a.s.) gelen vahiyde îmân, teori ve pratikleri ile bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Eğer îmân, sadece teorik yönüyle vicdana mahkûm edilirse, o kişinin Allâh ile olan irtibatı kopar. Yine îmân sadece sosyal hayattaki birtakım iyiliklerle tarif edilirse bu da yanlış ve eksik bir tanım olur. Îmân, bir bütün olarak Allâh’ın varlığını kabul ederek yaşamak ve O’nun kendisiyle, insanlarla ve tabiatla ilişkilerini düzenleyen bütün emir ve yasaklarına uymaktır.

Netice itibarıyla îmân, dil ile kalp arasında biten bir akit değil; bütün varlıkları yorumlayan temel bir disiplindir. Bu disiplinin mihveri ise Allâh inancıdır. Allâh inancı ile başlayıp âhiret inancı ile tamamlanan “âmentü” dünyasında insanın varlığı anlam kazanır. İnsan yaratılışın, yaşayışın ve ölümün anlamını bu îmânla bulur.

2.4.6. Muhaddislere Göre Îmânda Artma ve Eksilme

Buhârî, *Îmân Kitabı* 33. Bâb’ın başlığını “Îmânın Artması ve Eksilmesine Dâir Bâb” olarak belirlemiş ve “*Biz onların hidâyetini artırdık*”⁴³⁵, “*... Ve îmân edenlerin îmânını artırsın...*”⁴³⁶, “*... Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim...*”⁴³⁷, meâlindeki âyetleri delil getirmiştir. Peşinden “eğer kemâle ait bir şey terk edilirse o îmân eksik kalır” sözüyle îmânın artma ve eksilme özelliği olduğu vurgusunu yinelemiştir.⁴³⁸ O, kendilerinden hadîs yazdığı bütün hocalarının “îmân söz ve ameldir; artar ve eksilir” görüşünü savunduklarını belirttiği şu ifâdesi oldukça dikkat çekicidir: “1080 kişiden hadîs

⁴³⁵ Kehf, 18/13.

⁴³⁶ Müddessir, 74/31.

⁴³⁷ Mâide, 5/3.

⁴³⁸ Bkz. Buhârî, Îmân, 33.

yazdım. Bunların hepsi de sâhib-i hadîs idi ve yine hepsi ‘îmân söz ve ameldir; artar ve eksilir’ inancındaydılar.”⁴³⁹

Buhârî, **“Biz onların hidâyetini artırdık”**⁴⁴⁰ meâlindeki âyette geçen hidâyeti îmân olarak yorumlamıştır. Buhârî ile aynı görüşü paylaşan İbn Receb de, “hidâyet, kalpteki Allâh’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve diğer îmân edilmesi gerekenlerin tamamını şâmil olan îmândır. Diğer taraftan artma ister kalpteki Allâh korkusunu ve muhabbetini, ümidi, kazasına rızâ ve tevekkülü ifâde eden kalbin ameli olsun; ister namaz, oruç, sadaka, hacc, cihad, zikir, iyiliği emir ve kötülükten sakındırma gibi organların eylemi olsun, bunların tamamı selef ve hadîs âlimleri tarafından îmânın tanımı kapsamında değerlendirilmiştir” diyerek bu konuda selefin ve hadîşçilerin ortak görüş sâhibi olduklarını belirtmiştir.⁴⁴¹

İbn Abbâs’tan (r.a.) gelen bir rivâyette O şöyle demiştir: “Allâh, Nebî’sini önce *“lâ ilâhe illallâh”* ile gönderdi. Mü’minler bunu tasdîk edince namazı ekledi; namazı tasdîk edince orucu, orucu tasdîk edince haccı, haccı tasdîk edince de cihâdı ekledi. Nihâyet onların dinini kemâle erdirdi ve **“Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve size olan nimetimi tamamladım...”**⁴⁴² Buyurdu. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) farz olarak yaptığı tek hacc, Vedâ Haccı idi. Bu haccı yaptıklarında İslâm’ın erkânı tamamlanmış ve din kemâle ermiştir. Esasen bu hükümler tamamlanmadan önce din eksik değildi. Henüz daha hükümler indirilmeden önce, bu hükümlerle belirlenen vâciplerin terk edilmesi insanların dinini eksiltmiyordu. Ancak dinî hükümler nâzil olduktan sonra bu emir ve yasakların terk edilmesi durumunda eksiklik söz konusu olur”⁴⁴³ demiştir. Bu eksiklik de dinin zatında değil; terk eden kişinin dindarlığında olur.

Aşağıda gelen hadîs, îmânın artması ve eksilmesine delâlet edip etmemesi açısından şârihler arasında tartışma konusu olmuş ve şerh kitaplarında farklı izahlara kapı aralamıştır.

حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ، قَالَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَفِي قَلْبِهِ وَزُنْ شَعِيرَةٍ مِنْ خَيْرٍ، وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا

⁴³⁹ Zehebî, Şemsüddin, Muhammed b. Ahmed, **Siyeru A’lâmu’n-Nubelâ**, thk. Şu‘ayb Arnavût - Kâmil Harât, Beyrut, 1982, XII/395.

⁴⁴⁰ **Kehf**, 18/13.

⁴⁴¹ Geniş bilgi için bkz. **İbn Receb**, a.g.e., I/168.

⁴⁴² **Mâide**, 5/3.

⁴⁴³ **İbn Receb**, a.g.e., I/169-170.

إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَفِي قَلْبِهِ وَزُنْ ذَرَّةٌ مِنْ خَيْرٍ". قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ قَالَ أَبَانُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " مِنْ إِيْمَانٍ ".
مَكَانَ " مِنْ خَيْرٍ " .

H. Enes'ten (r.a.) rivâyet edildiğine göre H. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Kalbinde arpa danesi ağırlığınca iyilik bulunup da ‘lâ ilâhe illAllâh’* diyen kimse sonunda Cehennem ateşinden çıkar. Kalbinde buğday ağırlığınca iyilik olup da ‘lâ ilâhe illAllâh’ diyen kişi eninde sonunda Cehennem ateşinden çıkar. Kalbinde bir zerre ağırlığınca hayır bulunan kimse ‘lâ ilâhe illAllâh’ derse sonunda Cehennem ateşinden çıkar.”⁴⁴⁴ Katâde’nin Enes’ten yaptığı diğer rivâyette “hayır” yerine “îmân” sözcüğü yer almaktadır.⁴⁴⁵

İbn Battâl (449/1057), hadîste belirtilen îmânın miktarına ait ifâdeleri kişinin ilim ve cehaletiyle tefsîr etmiştir. İlmi az olanın îmânı zerre, biraz daha çok ilme sahip olan kişinin îmânı buğday, daha çok ilme sahip olanın îmânı da arpa miktarıyla açıklanmış olabilir. Fakat îmân kalpte hâsıl olan bir tasdîk olarak görülürse bu durumda kişilerin îmânı azlık ve çokluk ayrımını kabul etmez. Ancak ilim ve araştırmaya dayalı olarak artması câizdir.⁴⁴⁶ Şüphe yok ki kul, dinî vazîfelerini sürekli işlemeye devam etmesi durumunda onun îmânı artmış, devamlılıkta gösterdiği kusurlar nedeniyle de eksik kalmıştır. Hadîsi rivâyet eden Buhârî ve bir grup muhaddis ise îmânın zât itibariyle artıp eksildiği görüşündedirler.

Aynî bu görüşü kabul etmemiş ve “îmânın artması veya eksilmesi onun sıfatıyla ilgilidir; zatıyla ilgili değildir” demiş ve devamında şu açıklamayı yapmıştır: “Âyet, îmânın artmasına ve eksilmesine delâlet etmemektedir. Kemâlinden bahsettiği din, şeriatın emir ve yasaklarıdır. Hiç bir kimse “bu âyet nâzil olmadan önce din eksikti de bu âyet nâzil olunca tamam oldu” diyemez. Fakat şeriat ahkâmı, nübüvvet süresince bir bir nazil oldu ve bu âyetle birlikte tamamlandı. Nitekim kemâle eren tevhdî değil, amele ait ahkâmdır. Amellerin îmâna ait bir cüz olması düşünülemez. Çünkü böyle düşünülmesi durumunda bu âyet nâzil olmadan önce îmân noksan olurdu. Fakat bu âyetin nazil olmasıyla amelî şer’î hükümler tamamlanmıştır.”⁴⁴⁷ Buna göre kastedilen artma bizzat şer’î amelî hükümlerde cereyan eder; bizzat îmânın kendisinde değil.

⁴⁴⁴ Buhârî İmân, 34; Rikâk 51; Tevhid, 19, 24, 35; Müslim, İmân, 193.

⁴⁴⁵ Buhârî, İmân, 34; Tefsîr, Tefsîru Sûre-i Bakara, 1; Rikâk, 51; Tevhid, 19, 24, 35; Müslim, İmân, 193.

⁴⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. İbn Battâl, a.g.e., 2002, I/103; İbn Hacer, a.g.e., I/127;.

⁴⁴⁷ Geniş bilgi bkz. Aynî, Bedrüddin, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I/403-405.

Hadîste geçen zerre, gözle görülebilen en küçük cisim yahut da güneş ışığında havada uçuşan küçük toz parçacıklarıdır. İbn Abbâs’a (r.a.) göre zerre, avucun toprağa temas ettirilip kaldırıldığında yere düşen küçük parçacıklardır.⁴⁴⁸

Yine Aynî, “Buhârî, hadîste ifâde edilen buğday tanesinin zerreden, arpa tanesinin de buğday tanesinden hacimce daha büyük olduğundan hareketle îmânın azlık ve çokluk kabul edeceğine hükmetmiştir. Buradan hareketle “*lâ ilâhe illAllâh*” diyen farklı kimseler eşit îmâna sahip olamazlar. Ama bana göre hadîste geçen “hayr” kelimesi îmânın semerelerini ifâde eder. Îmânın semereleri olan ameller azlık ve çokluk açısından farklılık gösterebilirler.

“*Lâ ilâhe illAllâh*” sözünü söylemek, dünyevî ahkâmın icrâsı için gereklidir. İnsanlar tafsîlî tasdîkte birbirinden farklı olsalar da mutlak tasdîkte birdirler. Hz. İbrahim’in (a.s.) “...*kalbim yatışsın diye...*”⁴⁴⁹ sözünden, O’nun kendi amellerine ek olarak birtakım delillerle de gönlündeki sekîneti artırmayı istediği anlaşılır. Çünkü kalbin yatışmasında en etkili şey, delillerin bir bir ortaya çıkmasıdır. Yoksa O’nun îmânı sadece gördükleriyle sınırlı değildir. Ya da daha önce îmânının olmadığı hükmüne asla varılamaz”⁴⁵⁰ demiştir.

Nevevî (676/1277) de, araştırma ve delillerin vuzuha kavuşması arttıkça îmânın artacağını belirtmiş ve “Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) îmânının diğer insanların îmânından daha kuvvetli olacağı şüphesizdir. Her insan tecrübesiyle de bilir ki îmân, durumdan duruma farklılık gösterir. Hatta insan bazen îmân, ihlâs ve tevekkül bakımından zirveye çıkar. Deliller ortaya çıktıkça ve sayıca çoğaldıkça tasdîk ve ma’rifet artmış olur”⁴⁵¹ demiştir. İbn Hacer de artmayı kabul eden şeyin zarûrî olarak azalmayı kabul edeceğini benimser.⁴⁵²

Bu izahlardan sonra şunlar söylenebilir: Îmân edilen şeylerin bizzat sayısında olan değişkenlik îmânı iptal eder ve kişiyi küfre götürür. Îmânın tanımına ait unsurların sayısı aynı olmakla birlikte fiil ve terk hususunda kişiden kişiye değişkenlik söz konusu olabilir. Bunun sebebi, îmâna ait delillerin tetkik ve tespitinin kişiden kişiye farklılık göstermesine bağlı yakîn farklılığıdır. Yakîndeki farklılık, kişilerin amellerinin birbirinden farklı olmasına sebeptir. Çünkü îmân edilen hususlar hakkındaki delillerin araştırılıp tespit

⁴⁴⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, I/129; Aynî, *a.g.e.*, I/406.

⁴⁴⁹ Bakara, 2/260.

⁴⁵⁰ Aynî, *a.g.e.*, I/408.

⁴⁵¹ Bkz. Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şerefüddîn, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, thk. Halîl Me'mûn Şihâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, II/105; İbn Hacer, *a.g.e.*, I/61.

⁴⁵² Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, I/62.

edilmesi yakînin artması demektir. Böyle bir mü'minin îmânının pratiği, yani amelleri de güçlü olur. Delilleri tetkik etmeden elde edilen îmânın amellere yansımaları da zayıf olur.

2.5. İslâm'ın Temel Esasları

Hiz. Peygamber (s.a.s.) İslâm'ın en temel unsurlarını beş olarak belirtmiştir.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، قَالَ أَخْبَرَنَا حَنْظَلَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ عِكْرِمَةَ بْنِ خَالِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : " بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةٍ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَالْحَجُّ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ "

İbn Ömer'den (r.a.) Allâh Resûlü'nün (s.a.s.) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: *"İslâm beş şey üzerine binâ edilmiştir: Allâh'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allâh'ın elçisi olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmaktır."*⁴⁵³

İbn Ömer'in (r.a.) başka bir rivâyetinde Peygamber (s.a.s.): *"İslâm, Allâh'ın birlenmesi, namazın kılınması, zekâtın verilmesi, Ramazan Orucu'nun tutulması ve hacc olmak üzere beş şey üzerine binâ edilmiştir."*, buyurdu. Bir adam:

- "Hacc ve Ramazan Orucu mu?" diye sordu. Resûlullâh (s.a.s.):

- "Hayır; Ramazan orucu ve hacc", buyurdular. O, şöyle demiştir: "Ben, Resûlullâh'ın (s.a.s.) böyle söylediğini işittim."⁴⁵⁴

2.5.1. Kelime-i Şehâdet ve Kelime-i Tevhîd

Kelime-i Şehâdet ve Kelime-i Tevhîd, kişinin İslâm olmasının ilk şartı olarak görülmüştür. Farklı hadîslerde bazen Kelime-i Şehâdet'in bazen de Kelime-i Tevhîd'in zikredilmesi bu ikisinin mânâ itibarıyla aynı şeyi ifâde etmelerindendir. Bir farkla ki; Kelime-i Şehâdet Yahûdîlerin *"Üzeyir Allâh'ın oğludur"*⁴⁵⁵, Hristiyanların da *"İsâ Allâh'ın oğludur"*⁴⁵⁶ iddialarında düştükleri büyük hatanın bir benzerine mü'minlerin düşmemesi için uyarıda bulunmaktadır. *"Her kim, 'Ben, Allâh'tan başka ilâh olmadığına, O'nun bir ve şerîksiz olduğuna; Muhammed'in (s.a.s.) de O'nun kulu ve peygamberi olduğuna; İsâ'nın Allâh'ın kulu, kadın kulunun oğlu ve Meryem'e ilkâ ettiği kelimesi ve Allâh'tan bir rûh olduğuna; Cennet'in hakk, Cehennem'in de hakk olduğuna şehâdet*

⁴⁵³ **Buhari**, İmân 2; Tefsîr, 30; **Müslim**, İmân, 21, 22.

⁴⁵⁴ **Müslim**, İmân, 19. İslâm'ın Temel Esasları için ayrıca bkz. **Müslim**, İmân, 1; **Ebû Dâvûd**, Sünnet, 16; **Tirmizî**, İmân, 4; **Nesâî**, İmân, 14; **İbn Mâce**, Mukaddime, 9.

⁴⁵⁵ **Tevbe**, 7/30.

⁴⁵⁶ **Mâide**, 5/17; **Tevbe**, 9/30.

ederim' derse, Allâh onu sekiz kapısından hangisini dilerse o kapıdan Cennet'e koyar."⁴⁵⁷ meâlindeki hadîs bu uyarıya dikkatimizi çekmiştir.

Bir başka hadîste, "Allâh'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allâh'ın elçisi olduğuna şâhitlik edinceye, namaz kılincaya ve zekât verinceye kadar insanlarla savaştırmakla emrolundum..."⁴⁵⁸, buyuran Resûlullâh (s.a.s.), İslâm'ın kula yüklediği amelî sorumlulukların en başına Kelime-i Tevhîd'i yerleştirmiştir.

Bu ve benzeri hadîsler, Kelime-i Şehâdet ve Kelime-i Tevhîd'in aynı ortak fonksiyona sahip olduklarını gösterir. Hangisi söylenirse, diğerinin ifâde ettiği mânâ da gerçekleşmiş olur.

2.5.2. Namazı İkâme Etmek

Lügatte salât, ta'zim ve duâdır.⁴⁵⁹ Salât, içinde Allâh'a saygı barındıran duâ ve yakarıştır. Namaza salât denmesi, onda Rabb Teâlâ'ya saygı ile yakarışın birlikte olması sebebiyledir. Nitekim "... *Ve onlar için duâ et..!*"⁴⁶⁰ meâlindeki âyette salât, duâ anlamındadır. Salât, sağ ve sol iki tarafı hareket ettirmek, bir şeyi inceltip düzeltmek, ateşe sokmak veya yaslamak, yaptığı işte devamlı ve istikrârlı olmak anlamlarına da gelir. Dinî terim olarak; erkân-ı ma'lûme ve ef'âl-i mahsûsadır ki, bu erkân ve fiillerin içinde salâtın lügat mânâları da mevcuttur.⁴⁶¹ Namaz hakkında ikâme lafzının kullanılması, onun bütün şartlarını ve rükünlerini taşıyan bir vasıfla ifâ edilmesinden kinâyedir.⁴⁶²

2.5.3. Zekât Vermek

Zekât; lügatte temizlik, büyüyüp gelişme, artma, lâyük olma, bolluk içinde yaşama ve övgü anlamlarına gelir.⁴⁶³ Terim olarak zekât, Müslümanın, üzerinden sene geçen nisap miktarı malının bir kısmını Hâşimî olmayan bir fakire vermesidir. Zekâtın terim

⁴⁵⁷ **Buhârî**, Ehâdisü'l-Enbiyâ, 47; **Müslim**, İmân, 46. Benzer mânâlar için bkz. **Müslim**, İmân, 1; **Ebû Dâvûd**, Sünnet, 16; **Tirmizî**, İmân, 4; **Nesâî**, İmân, 14; **İbn Mâce**, Mukaddime, nr. 9.

⁴⁵⁸ **Buhârî**, İmân, 17; Zekât, 2; İstîtabetü'l-Mürteddîn, 3; **Müslim**, İmân, 32-36; **Tirmizî**, Tefsîru'l-Kur'ân, 88; **Nesâî**, Cihâd, 1; Tahrîmu'd-Dem, 1.

⁴⁵⁹ **Aynî**, a.g.e., I/198; Kurtubî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Amr b. İbrâhîm, **el-Müfhim Limâ Eşkele Min Telhîsî Kitâbî Müslim**, thk. Ahmed Muhammed Seyyid ve dğ., Dâru İbn Kesîr- Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Şam-Beyrut, 1996, I/141.

⁴⁶⁰ **Tevbe**, 9/103.

⁴⁶¹ **Aynî**, a.g.e., I/198;

⁴⁶² **Aynî**, a.g.e., I/200.

⁴⁶³ **Aynî**, a.g.e., I/198;

anlamında, lügat anlamını da gözeten bir mânâ vardır. Çünkü zekâtı verilen mal mânen artar ve bereketlenir;⁴⁶⁴ kendini ve sâhibini borçtan temizler.⁴⁶⁵

2.5.4. Haccetmek

Hacc; lügatte, bir şeye kasten yönelişi ifâde eder. Şer'î tanımı ise, özel bir vakitte özel bir mekânı özel olarak niyetine alıp ona yönelmektir. Niyete alınan bu mekân ise, Allâh'ın Evi Kâbe'dir. Tekrar tekrar ziyaret ve tavaf etmek veya her yıl ziyaret etmek gibi mânâları da kapsamaktadır. Nitekim her yıl Beytullah'ı haccetmek amacıyla O'na gelen mü'minler vardır.⁴⁶⁶

2.5.5. Oruç Tutmak

Savm; lügatte mutlak mânâda kendini tutmak demektir. Yemekten kesilmek, yememek, susmak, rüzgârın sakinleşmesi, hareketten kendini alıkoymak, bey'at etmek gibi anlamlara gelir. Dinî terim olarak ise, niyetli olmak şartıyla günün gündüz vaktinde yiyip içmekten ve cimâ etmekten kendini tutmaktır.⁴⁶⁷

İbn Receb'e (795/1393) göre Buhârî (256/870), îmân ve İslâm'ı aynı mânâyâ gelen farklı lafızlar olarak değerlendirmiştir. Hadîste İslâm bir bina olarak, zikredilen hususlar da onun sütunları olarak tarif edilmiştir. İslâm'ı ayakta tutan sütunları temsil eden esaslardan birisi terk edildiğinde İslâm binasının dolayısıyla îmânın zayıflayacağı, tamamının terkinde de bütün sütunları yıkılan bina gibi îmânın ayakta kalmasının mümkün olmayacağı muhakkaktır.

Hadîşçilerin çoğunluğu, namazı terk eden kişinin kâfir olacağına hükmetmişlerdir. Zahirîlere göre ibâdetlerden herhangi birini terk eden kişi Müslümanlığını kaybeder. Şafî'ye göre namazı terk eden kişi had cezasına çarptırılır; fakat kâfir olmaz. Ahmed b. Hanbel'in bir görüşüne ve Mâlikîlerden bazı âlimlere göre namazı terk eden kişi kâfir olur.⁴⁶⁸

Aynî ise bu görüşleri kabul etmez. Ona göre, Resûlullâh'ın (s.a.s.); “*Namazı kasten terk eden kimse kâfir olmuştur.*”⁴⁶⁹, hadîsi ya namazı terk etmekten sakındırmak için tehdittir; ya “eğer namazı terk etmeyi helâl sayarsa” şeklinde anlaşılmalıdır ya da “Allâh'ın

⁴⁶⁴ Aynî, a.g.e., I/198; Kurtubî, a.g.e., I/141.

⁴⁶⁵ Aynî, a.g.e., I/198.

⁴⁶⁶ Aynî, a.g.e., I/198-199; Kurtubî, a.g.e., I/142.

⁴⁶⁷ Aynî, a.g.e., I/198-199; Kurtubî, a.g.e., I/142.

⁴⁶⁸ Bkz. İbn Receb, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed Hanbelî, **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Mahmûd b. Şa'bân b. Abdumaksûd ve dğ., Mektebetü'l-Ğurabâ, Kâhire, 1996, I/22-23.

⁴⁶⁹ Benzer mânâlar için bkz. **Tirmizî**, İmân, 9; **Nesâî**, Salât, 8.

nimetlerine karşı küfranda bulunmuştur” şeklinde te’vîl edilmesi gerekir. Ancak bu ibâdetler, herkesin bizzat ifâ etmesi gereken aynî farzlardır.⁴⁷⁰

İbn Receb, Kelime-i Şehâdet’in iki unsurundan birini veya her ikisini, namazdan veya oruçtan herhangi birini terk eden kişinin kâfir olacağı ve kanının helal olacağı, malı olmasına rağmen haccı ve zekâtı terk edenin de kâfir olmakla birlikte, kanının helâl olmayacağı yönünde İbn Abbâs’ın (r.a.) görüşü olduğunu belirtmektedir.⁴⁷¹ O, sonuç olarak şunu ifâde etmektedir: Katli gerektiren küfür, İslâm Toplumu’ndan çıkararak küfür; katli gerektirmeyen küfür ise, İslâm Toplumu’ndan çıkarmayan küfürdür.⁴⁷²

Müellif Buhârî (256/870), îmân konusuyla ilgili diğer birçok hadîste olduğu gibi bu hadîsi de îmânın söz ve amel oluşuna, artma ve eksilmeyi kabul edişine delil getirmiştir. Özellikle de îmânın artacağını ifâde eden âyetlerden hareketle, “îmân ziyadeliği kabul etmezse, noksan kalmıştır”, görüşündedir. Hz. Yâkub’un çocuklarının “*Yûsuf’u kurt yemiş*”⁴⁷³ iddiaları ile birlikte “*Fakat biz doğru söyleyenler olsak da sen bize inanmazsın*”⁴⁷⁴ sözlerini, îmânın tasdîk anlamında olduğuna ve tasdîkin Allâh’a ibâdetle artıp kemâle erdiğine, isyanlarla da eksildiğine delil getirmiştir.⁴⁷⁵ Nitekim Ömer b. Abdül’l-Azîz; “Şüphesiz îmânın farzları, şartları, sınırları ve Sünnetleri vardır. Kim bunları tamamlarsa îmânını kemâle erdirmiş; kim de tamamlamamışsa kemâle erdirmemiştir” demiştir.⁴⁷⁶

İbn Battâl (449/1057), “sâlih ameller ne zaman eksik olursa îmânın kemâli de noksan olur; sâlih ameller arttıkça da îmânın kemâli artar. Îmân hakkında orta yol budur. Eğer îmân Allâh’ı ve Peygamberleri tasdîk olarak kabul edilirse o zaman noksanlık kabul etmez. Bu sebeple İmâm Mâlik (179/795), îmânın noksanlık kabul etmesi ile ilgili konuda susmayı tercih etmiştir. Çünkü tasdîk noksanlık kabul etmez. Zira tasdîk eksik olursa orada îmânın isminden bile bahsedilemez. Sadece tasdîk eden kimse eğer bu tasdîkinden hemen sonra vefat etmişse onun tasdîki tamdır. Tasdîkten sonra amel işlemeye zamanı varken onu terk etmişse onun tasdîki noksandır; sadece söz ile tamam olmamıştır” demektedir.⁴⁷⁷

⁴⁷⁰ Aynî, a.g.e., I/200.

⁴⁷¹ İbn Receb, a.g.e., I/24. İbn Receb, Hadîsi Ebû Ya’lâ’nın Müsnedi’nden rivâyet etmiştir. Hadîs için bkz. Ebû Ya’lâ, *Müsned*, 4/236.

⁴⁷² İbn Receb, a.g.e., I/25.

⁴⁷³ Yûsuf, 12/17.

⁴⁷⁴ Yûsuf, 12/17.

⁴⁷⁵ İbn Battâl, Ebu’l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Yâsîr b. İbrâhîm, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 2002, I/56.

⁴⁷⁶ Buhârî, İmân, 1.

⁴⁷⁷ İbn Battâl, a.g.e., I/57-58.

Taberî'ye göre tasdik; kalp, dil ve organlarla gerçekleşir. Kulun övgüye ve mü'minlere dost olmaya lâyık olabilmesi için bu üç organ ile tasdikın gerçekleşmesi gerekir. Buna göre, ikrâr etse bile ma'rifet olmadan yaptığı amel ile kişi mü'min olamaz. Ma'rifet ve amel olsa fakat Rabbi'nin birliği hususunda bildiklerini inkâr etse yine mü'min olamaz. Şâyet Allâh ve peygamberlerini kabul ettiğini diliyle ikrâr etse fakat farzları işlemese yine kesinlikle mü'min olamaz. **“Şüphesiz mü'minler, Allâh anıldığında kalpleri ürperen, O'nun âyetleri kendisine okunduğunda îmânları artan ve Rablerine tevekkül eden kimselerdir. Onlar namazı hakkını vererek kulan ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infâk eden kimselerdir. İşte gerçek mü'minler bunlardır.”**⁴⁷⁸ Allâh bu âyette, gerçek mü'minlerin sayılan bu sıfatları taşıyan kimseler olduklarını, yoksa sözüyle söylese de emredildiği şeyleri zâyî eden kimselerin gerçek mü'min olmadıklarını bildirir.

Taberî (310/922), *“Duanız îmânınızdır”*⁴⁷⁹ sözünün İbn Abbâs'a (r.a.) ait olduğunu belirtmiştir. İbn Abbâs (r.a.); **“De ki: Eğer duânız olmasa Rabbim size ne diye değer versin!”**⁴⁸⁰ âyetindeki **“eğer duânız olmasa”** kısmını **“eğer îmânınız olmasa”** şeklinde tefsîr etmiştir. Buna göre Allâh'ın kâfirlere değer vermediği açıktır. Şâyet mü'minlerin îmânı olmasaydı Allâh onlara da değer vermezdi. Diğer bir görüşe göre bu âyetteki “duâ” sözcüğü “itaat” anlamındadır.⁴⁸¹ Fakat dilciler duâ kelimesini, nidâ etmek ve sığınmak olarak tefsîr ederler.⁴⁸² Aynî (855/1451), Sîbeveyh'in; “duâ istiğâsedir yani çağrısına Allâh'ın icâbet etmesini istemektir” dediğini belirtir.⁴⁸³

Duâ lügatte talep etmek demektir. Duâ eden kimse talep ettiği şeyin gerçekleşmesini ister. Kul Allâh'a duâ ederken ya ‘Allâhım beni bağışla, Allâhım bana merhamet et!’ gibi ihlâslı yakarışlar ile yalvarır ya da taleplerinin meydana gelmesine vesile olan sebepleri gerçekleştirir.⁴⁸⁴

Selefin, îmânı tasdik, ikrâr ve amel olarak nitelendirmeleri ve onun artma ve eksilmeyi kabul ettiği görüşlerine karşılık, kelâmcılar onun artma ve eksilmeyi kabul etmediği görüşünü benimsemişlerdir. Onlara göre îmân atma ve eksilmeyi kabul ederse o zaman kişi şüphede ve küfürde olmuştur. Îmândan maksat tasdik ise, bunda artma ve

⁴⁷⁸ **Enfâl**, 8/2-4.

⁴⁷⁹ Bkz. **Buhârî**, Îmân, 2. Buhârî bâb başlığını **“Duânız îmânınızdır”** olarak koymuş, **“De ki: Eğer duânız olmasa Rabbim size ne diye değer versin”** (**Furkân**, 25/77) âyetindeki duânın lügat olarak îmân mânâsına geldiğini ve İbn Abbâs'ın da bu mânâyı kastettiğini belirtmiştir.

⁴⁸⁰ **Furkân**, 25/77.

⁴⁸¹ Bkz. İbn Hacer Ahmed b. Ali Askalânî, **Fethu'l-Bârî bi Şerhi İmâm Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî**, thk. Abdulkadir Şeybe Hamd, Mektebetü Melik Fahd, Riyad, 2001, I/64.

⁴⁸² **Aynî**, a.g.e., I/196.

⁴⁸³ **Aynî**, a.g.e., I/196.

⁴⁸⁴ **İbn Receb**, a.g.e., I/20.

eksilme olmaz. Fakat şer'î îmânda, o îmânın meyveleri hükmündeki ameller vasıtasıyla artma ve eksilme olabilir. Doğru olan şudur: Tasdîkin kendisi de araştırma ve delilerin tezahürü nispetinde artar ve eksilir. Onun içindir ki Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) tasdîki ile herhangi bir mü'minin tasdîki aynı seviyede olamaz.

Ehl-i Sünnet hadîşçiler, fakihler ve kelâmcılar, ehl-i kıble olan kimselerin mü'min sayılabilmeleri ve Cehennem'de ebedî olarak kalmamaları için kalpleriyle tasdîk edip, dilleriyle de şehâdet getirmeleri gerektiğinde, diliyle ikrâra gücü yetmeyen kimselerin ikrârdan muaf olduklarında ittifâk etmişlerdir. Kalben itikad ettiği halde diliyle ikrâr etmeyen kişi de Allâh katında mü'mindir.⁴⁸⁵

Müteahhir ulemâya göre îmân, Resûlullâh'ın (s.a.s.) Allâh'tan getirdiği zarûrât-ı dîniyeyi tasdîk etmektir. Hanefîler tasdîk ve ikrâr, Kerrâmiye sadece ikrâr, bazı Mu'tezile mensupları sadece amel; Selef de kalp ile tasdîk dil ile ikrâr ve organlarla amel olduğu görüşündedirler. Selefte göre îmânın kemâli için tasdîk, ikrâr ve amelin birlikte bulunması şattır.⁴⁸⁶

*“İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir...”*⁴⁸⁷ Müslim Şârihi Teymî (535/1141), zâhirde İslâm'ın bu esaslara bağlı olduğu ifâde edilse de gerçekte bunlar İslâm'a bina edilmiştirler. Çünkü şehâdeti söylememiş bir kimse hadîste ifâde edilen dört ibâdetle mükellef olmaz. Kelime-i Şehâdeti söylediği anda kendisinin Müslüman olduğunu kabul eder; sonra bu hükümlerden bir tanesini bile inkâr etse o zaman da onun Müslümanlığının geçersiz olduğuna hükmederiz. Nebî (s.a.s.), İslâm'ın bu ibâdetler olmadan tamam olmayacağını ve ancak bunlar ile birlikte İslâm denebileceğini anlatmak için İslâm'ın bu esaslara mebnî olduğunu belirtmiştir” demektedir.⁴⁸⁸ Buradan hareketle hadîs, İslâm'ın bu ibâdetlerle kemâle erebileceğini ve tamam olacağını bildirir.

2.6. Hadîslerde Kâmil Müslüman Tanımı

İslâm'ın Dini'nin organlara yansıyan fiilî kısmı, kişinin Müslümanlığı hakkında önemli göstergeler içerir. Buna âyet ve hadîslerden yeterince delil bulmak mümkündür. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) îmân bahsinde geçen ve örnek Müslüman modelini sunduğu bazı hadîsleri bu başlık altında musannıflarca ele alınmış, şârihlerce de yorumlanmıştır. Bu

⁴⁸⁵ Kirmânî, a.g.e., I/76.

⁴⁸⁶ Kirmânî, a.g.e., I/77.

⁴⁸⁷ Buhârî, İmân 2; Tefsîr, 30; Müslim, İmân, 21; Benzer rivâyetler için bkz. Müslim, İmân, 19, 20, 22.

⁴⁸⁸ Aynî, a.g.e., I/201.

sahadaki hadîslerin toplamı çok büyük bir yekûn teşkil edeceğinden tezimizin amacı gereği, içinde garib lafızların geçtiği bazı hadîslerle yetinilmiştir.

2.6.1. Kâmil Müslüman, Şerrinden Müslümanların Emîn Olduğu Kimsedir

حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ، قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي السَّقَرِ، وَإِسْمَاعِيلَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ " الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ " .

Abdullah b. Amr'dan (r.a.) Resûlullâh'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur: “Gerçek Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden güvende olduğu kimsedir. Muhâcir ise, Allâh'ın yasakladığı şey(leri) terk eden kimsedir.”⁴⁸⁹

Ebû Mûsâ'dan gelen bir rivâyette O şöyle demiştir: “Yâ Resûlullâh! Hangi İslâm daha fazîletlidir? Dedim. Resûlullâh (s.a.s), “Müslümanların, elinden ve dilinden emîn olduğu kimsedir” buyurdular.⁴⁹⁰ Abdullah b. Amr b. Âs'tan (r.a.) gelen rivâyete “Hangi Müslüman daha hayırlıdır?” diye sorulmuş, cevap yine aynı olmuştur.⁴⁹¹

Aynî (855/1451) “Hangi İslâm daha fazîletlidir?” sorusu ile ilgili olarak şöyle bir yaklaşımda bulunur: “Hz. Peygamber’e (s.a.s.) doğrudan doğruya fazîlet barındıran sıfatlar soruldu. Fakat O, bu sıfatları bizzat şahsında taşıyan kimse üzerinden cevap verdi. Bu, “Sana neyi infâk edeceklerini soruyorlar. De ki her neyi infâk ederseniz ana-babalar ve akrabalar içindir...”⁴⁹² âyetinde harcanacak şey sorulduğu halde, Allâh'ın harcamanın yapılacağı kimseleri belirterek cevap vermesine benzer. Ancak hadîs, “Hangi Müslüman daha fazîletlidir?” şeklinde anlaşılırsa bir yoruma gerek olmaksızın Hz. Peygamber'in verdiği cevap soruya uygun düşmüş olur. İslâm'ın adı söylenip, O'na ait özelliklerin kastedilmesi de söz konusu olabilir.”⁴⁹³

Kâdî İyâz (544/1149) da Müslümanların aralarında tesis edilmesi gereken güven ve emniyet için şu değerlendirmeleri yapmaktadır: “Ülfet dinin farzlarından biridir. Şeriatın erkânı ve Müslümanların toplumsal hayatının nizamıdır. Bunun için tanıyıp tanımadığı herkese selâm vermek, amelleri sadece Allâh için yapmak, yapmacık tavırlara düşmeden tevâzû gösterip, bu ümmetin şîârı olan selâmı yaymak gereklidir.”⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ Buhârî, İmân, 4, 5; Rikâk, 26; Müslim, İmân, 64, 66; Ebû Dâvûd, Cihad, 2; Nesâî, İmân, 12; Ahmed b. Hanbel; Müsned, II/187, 191.

⁴⁹⁰ Buhârî, İmân, 5; Müslim, İmân, 66; Tirmizî, İmân, 12; Nesâî, İmân, 11.

⁴⁹¹ Bkz. Müslim, İmân, 64.

⁴⁹² Bakara, 2/215.

⁴⁹³ Aynî, a.g.e., I/223.

⁴⁹⁴ Nevevî, a.g.e., II/201.

حدثنا يحيى بن أيوب وقتيبة بن سعيد وعلي بن حجر، جميعاً عن إسماعيل قال: أخبرني العلاء عن أبيه، عن أبي هريرة؛ أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ".

Ebû Hüreyre'den (r.a.) Resûlullâh'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: *"Şerrinden komşusunun emîn olmadığı kimse Cennet'e giremez."*⁴⁹⁵

Hadîste "şer" olarak tercüme edilen kelime (بَوَائِقُ) bevâik, Bâika'nın (بَائِقَةٌ) çoğuludur. Bâika; şer, bela, helâk edici şey ve ansızın başa gelen sıkıntı demektir.⁴⁹⁶ Bir kimsenin şerrinden korkulması o kimse için günâhtır. Nevevî *"Cennet'e giremez"* ifâdesinin şu iki şekilde yorumlanabileceğini belirtmiştir:

1- Komşuya eziyet eden kimsenin cezası doğrudan doğruya Cennet'e girememektir. Artık onun işi Allâh'a kalmıştır. Ya cezası kadar Cehennem'de azap ettikten sonra ya da doğrudan affederek ceza vermeden Cennet'ine koyar.

2- Cennet'e girememek, komşuya eziyet etmenin haram olduğunu bildiği halde onu helâl sayanlar içindir. Bu kimseler kâfir olduklarından Cennet'e asla giremezler.⁴⁹⁷

Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullâh (s.a.s.): *"Her kim Allâh'a ve âhiret gününe îmân ediyorsa komşusuna eziyet etmesin! Her kim Allâh'a ve âhiret gününe îmân ediyorsa misafirine ikramda bulunsun! Her kim Allâh'a ve âhiret gününe îmân ediyorsa ya hayır söylesin ya da sussun!"*⁴⁹⁸, buyurdular.

Aynî'nin (855/1451) beyanına göre eziyet etmek günâh olmakla beraber insanı dinden çıkarmaz fakat îmânın kemâlini giderir.⁴⁹⁹ Hadîslerde îmânın bazı şu'belerinin olduğu bildirilmiş⁵⁰⁰, burada da bu şu'belerden ikisi konu edilmiştir:

- 1- *"Müslümanın elinden ve dilinden diğer müslümanların selâmette olması",*
- 2- *"Gerçek muhâcirin Allâh'ın yasaklarını terk eden kişi olduğu".*⁵⁰¹

Hadîsteki المُسْلِم kelimesinin başında gelen Lâm-ı Ta'rîf (ال) mânâyâ kemâl vasfını katmak içindir.⁵⁰² Araplar, bir şeyin ismini söylediklerinde onun kemâlini kastederler. Hadîs, Resûlullâh'ın "cevâmi'u'l-kelîm" oluşunun ve burada belirtilen hasletleri taşıyan

⁴⁹⁵ Müslim, Îmân, 73.

⁴⁹⁶ Nevevî, a.g.e., II/207.

⁴⁹⁷ Nevevî, a.g.e., II/207.

⁴⁹⁸ Buhârî, Edeb, 31; Müslim, Îmân, 75.

⁴⁹⁹ Bkz. Aynî, a.g.e., I/127.

⁵⁰⁰ Bkz. Buhârî, Îmân, 3; Müslim, Îmân, 57; Ebû Dâvûd, Sünnet, 14; Tirmizî, Îmân, 7; İbn Mâce, Sünnet, 9; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/414, 445.

⁵⁰¹ Aynî, a.g.e., I/214.

⁵⁰² İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, thk. Yâsîr b. İbrâhîm, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 2002, I/62; İbn Hacer, a.g.e., I/69; Aynî, a.g.e., I/217; Nevevî, a.g.e., II/201.

kimselerin kâmil Müslüman olduklarının belgesi niteliğindedir.⁵⁰³

Hadîste tarifi yapılan Müslüman hakkında şârihlerin yaklaşımları şöyledir: Hattâbî (388/998); “Övgüye lâyık Müslüman, hadîste sayılan vasıfları taşıyan kimsedir. İslâm akdini gerçekleştiren kimselerin kendisinden selâmet bulmadığı kimse Müslüman olamaz ve İslâm Milleti’nin dışında kalır. En fazîletli Müslüman, Allâh’ın haklarını yerine getiren, Müslümanların haklarına saygılı olan ve onların namuslarından uzak duran kişi, gerçek muhâcir ise; vatanından hicretle Allâh’ın haramlarından sakınmayı birleştirebilen kimsedir. Araplar, bir şeyin ispatında o şeyin kemâlini ifâde eden lafızları kullanırlar. Buna göre hadîste kastedilen Müslüman, kâmil Müslümandır.”, der.⁵⁰⁴

Diğer bazıları da şu görüşleri paylaşırlar: “Elinden ve dilinden insanların sâlim olmadıkları kimsenin kâmil Müslüman olması mümkün değildir. Hâlbuki kâmil Müslüman olmak vâciptir. Çünkü Müslümanların birbirine elleriyle ve dilleriyle zarar vermemeleri onlar üzerine vaciptir; aksi haramdır. Hz. Peygamber (s.a.s.), Vedâ Haccı’nda ashâbına kanlarının, mallarının, namuslarının birbirine haram olduğunu bildirmiş ve “*Müslümanın kim olduğunu size haber vereyim!*” dedikten sonra, “*Müslüman, diğer müslümanların elinden ve dilinden sâlim olduğu; mü'min de, malları ve canları hususunda diğer mü'minlerin kendisine karşı emniyette olduklarını hissettikleri kimsedir*”⁵⁰⁵ buyurmuştur.⁵⁰⁶ Aynî’ye göre *المُسْلِمُونَ* kelimesinden çoğul erkekler anlaşılrsa da, erkek ve kadın bütün Müslümanlar anlamın kapsamına dâhildirler.⁵⁰⁷

2.6.2. Gerçek Muhâcir, Allâh’ın Yasaklarını Terk Eden Kişidir

Hadîste ifâdesini bulan hicret; şerri terk edip ondan uzaklaşmak, hayra ulaşmak ve Allâh’ın muhabbetine ermek için O’na rağbet göstermektir. Hicret, Kitap ve Sünnet’te mutlak olarak İslâm’ı öğrenmek ve yaşamak için şirk beldesini terk edip İslâm beldesine yerleşmektir. İslâm yurdunda yaşamak için şirk diyarından ayrılmayı da kapsar. Bu yönüyle hicret, Allâh’ın yasaklarından rızâsına kaçıştır. Yoksa günâhlarda ısrar edip,

⁵⁰³ Bkz. Aynî, a.g.e., I/217.

⁵⁰⁴ Aynî, a.g.e., I/217.

⁵⁰⁵ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II/187, 191; **Buhârî**, İmân, 4, 5; Rikâk, 26; **Müslim**, İmân, 64, 66; **Ebû Dâvûd**, Cihad, 2; **Nesâî**, İmân, 12.

⁵⁰⁶ İbn Receb, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed Hanbelî, **Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî**, thk. Mahmûd b. Şa’bân b. Abdulkaksûd ve dğ., Mektebetü’l-Ğurabâ, Kâhire, 1996, I/38.

⁵⁰⁷ Aynî, a.g.e., I/217.

sadece şirk beldesini terk etmekle kâmil mânâda hicret gerçekleşmez. Kâmil mânâda hicret ise, Allâh'ın yasaklarını terk etmektir.⁵⁰⁸

Buna göre hicret bâtinî ve zâhirî olmak üzere iki türdür. Bâtinî hicret, nefsin ve şeytanın teşvik ettiği kötülükleri terk etmektir. Zâhirî hicret ise dinini fitnelerden korumaktır. Hadîs, dinin emir ve yasaklarına uymadıkça yalnızca ülkelerini terk etmenin yeterli olmayacağını hatırlatmaktadır.⁵⁰⁹

Hadîs, Allâh'ın yasaklarını terk etmeyi hicret olarak tanıtmakta ve haramlardan sakınmayı büyük bir fedakârlık olarak kabul etmektedir.⁵¹⁰ Bu da hicretin manevî kaygılar içermesi gerektiğini ortaya koyar: “(Gerçek) muhâcir, Allâh'ın yasaklarından hicret edendir” ifâdesi, çok büyük mânâların bir tek cümle ile anlatımını ortaya koymaktadır. Bu özellik, Allâh'ın Resûlü'ne bir lütfu olan cevâmî‘u’l-kelîm vasfından kaynaklanır.

Resûlullâh'ın muhâcir tanımlaması, hicretin kuru bir yolculuk ve yer değişikliği olmadığını ifâde eder. Muhâcir, kelime formu itibariyle bir iş üzerinde karşılıklı mücadele ortaya koyma anlamını taşıyan mufâ‘ale fiili kalıbındandır. Buna göre muhâcir, Allâh'ın yasaklarından yakasını kurtarmak için özel çaba sarf eden kişi demektir. Hadîs, yurdunu, yuvasını terk etmek zorunda kalan kimsenin duygusal ve fiziksel birçok engel ve zorluklarla mücadele etmesi gerektiği gibi, günâhları terk etmek için de benzer mücadeleleri ortaya koyması gerektiğini bildirmektedir.

2.6.3. Hayırlı Mü'min, Aç Doyurur ve Herkese Selâm Verir

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي الْحَيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو . رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا . أَنَّ رَجُلًا، سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيْ الْإِسْلَامَ خَيْرٌ ؟ قَالَ : " تُطْعِمُ الطَّعَامَ ، وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ " .

Abdullah b. Amr'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.s.) “Hangi İslâm(î amel) daha hayırlıdır?” diye sordu. Peygamber (s.a.s.) şöyle cevap verdi: “Yemek yedirmen, tanıdığın ve tanımadığın herkese selâm vermendir.”⁵¹¹

Hadîsin Buhârî'deki konu başlığı “Yemek Yedirmek İslâm'dandır”⁵¹² şeklindedir. Bununla İslâm'ın hasletleri kastedilmiştir. Hadîste yemek ikramında bulunmak ve selâm

⁵⁰⁸ İbn Hacer, a.g.e., I/71; İbn Receb, a.g.e., I/39.

⁵⁰⁹ İbn Battâl, a.g.e., I/63; Kirmânî, a.g.e., I/89; İbn Hacer, Ahmed b. Ali Askalânî, Fethu'l-Bârî bi Şerhi İmâm Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, thk. Abdulkadir Şeybe Hamd, Mektebetü Melik Fahd, Riyad, 2001, I/71; Aynî, a.g.e., I/217.

⁵¹⁰ Aynî, a.g.e., I/217.

⁵¹¹ Buhârî, İmân, 6; İsti'zân, 58; Müslim, İmân, 63; Ebû Dâvûd, Edeb, 130,131; Nesâî, İmân, 18; İbn Mâce, Et'ime, 1.

⁵¹² Bkz. Buhârî, İmân, 6.

vermek suretiyle insanların gönlünü fethetme tavsiye edilmiştir. Zira gönülleri fethetme ve muhabbeti perçinleme hususunda bunlardan daha etkili bir yöntem yoktur. Allâh yemek yedirenleri methetmiş ve “*Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetîme ve esîre yedirirler*”⁵¹³ buyurmuştur. Onların mükâfatını da; “*Allâh onları o günün şerrinden esirger; yüzlerine parlaklık ve gönüllerine sevinç verir. Sabretmelerine karşılık onlara Cennet’i ve Cennet’teki ipekleri lütfeder*”⁵¹⁴ şeklinde açıklamıştır.⁵¹⁵

En fazîletli amelin ne olduğu sorusuna Hz. Peygamber ayrı zaman ve mekânlarda farklı cevaplar vermiştir. Bir önceki hadîste “...hangisi daha fazîletlidir?”⁵¹⁶; bu hadîste ise “...hangisi daha hayırlıdır?”⁵¹⁷, soruları lafzen farklı olsalar da kastedilen mânâ aynıdır. Birincide elin ve dilin ezâdan men edilmesine mukabil ikincide el ile ikramda bulunma ve dil ile selâm verme hususunda yapılan irşad, olmaması gerekenden olması gerekene bir yönlendirmedir. Ayrıca yemek ikram etmenin mâlî, selâm vermenin de bedenî sorumlulukları özetleyen iki üstün ahlâkî erdem olduklarına da dikkat çekilmiştir.⁵¹⁸

Müslim Şârihi Nevevî (676/1277), Resûlullâh’ın (s.a.s.) benzer ya da aynı ifâdelerle gelen sorulara farklı zaman ve mekânlarda ayrı cevaplar vermesi, soru sorulan zaman ve ortamda bulunan insanların ihtiyaçlarının farklı olmasına bağlar ve bir örnek verir. “Meselâ; birinde selâmı yaymak ve yemek yedirmek, başka bir zaman da müslümanlara ezâ vermekten sakınmak daha öncelikli bir ihtiyaç olmuştur.”⁵¹⁹ Kâdî İyâz (544/1149) da şu açıklamayı yapar: “Soru soran kişi için en faydalı cevap ne ise Resûlullâh (s.a.s.) onu tercih etmektedir. Meselâ; kibirli olan ve insanlarla iletişime girmeyen bir kimseyi gördüğünde, ona selâm vermenin ve ikramda bulunmanın lüzumunu, eli ve diliyle insanları inciten kimseye ise elinden ve dilinden müslümanların selâmette olmasının gerekliliğini bildirmiştir.”⁵²⁰

Hadîslerdeki “efdal” lafzı sevap çokluğunu, “hayr” kelimesi ise zararın zıddı olan faydayı ifâde eder. “Hayr”, mânen şerrin mukabilidir. Aslında her ikisi de fazîlet ve faydaya ait mânâları içermektedirler. Ancak, birincisinin kemiyet; ikincisinin ise keyfiyet

⁵¹³ İnsân, 76/8.

⁵¹⁴ İnsân, 76/11, 12.

⁵¹⁵ İbn Battâl, a.g.e., I/64.

⁵¹⁶ Buhârî, İmân, 5; Müslim, İmân, 65, 66; Tirmizî, İmân, 12; Zühd, 52; Nesâî, İmân, 11.

⁵¹⁷ Buhârî, İmân, 6; Müslim, İmân, 63, 64; Nesâî, İmân, 12.

⁵¹⁸ Kirmânî, a.g.e., I/93.

⁵¹⁹ Nevevî, a.g.e., II/200.

⁵²⁰ Bkz. Kâdî İyâz, a.g.e., I/277.

hakkında kullanıldığı belirtilmiştir.⁵²¹

“*Tanıdığın ve tanımadığın herkese selâm vermindir*” cevabı, “kibri terk edip tevâzûya sarıl!” şeklinde bir teşvik olup⁵²², “İslâm’ın şîârını yüceltmek ve O’nun te’sîs ettiği kardeşliği gözetmek için tanımadığın kişiye de selâm ver!”⁵²³ demektir. Çünkü selâm, hiç kimsenin husûsî malı olmadığı gibi, aradaki düşmanlık bile onu vermeye mânî olamaz.⁵²⁴

Diğer taraftan selâm, müslümanlara karşı şefkatli ve mütevâzı olmayı, onların kalpleriyle sözlerini birleştirmeyi ve birbirini sevmelerini teşvik eder. Bu sebeple ayırım yapmadan mü’minlerin arasında selâmın yaygınlaştırılması istenmiştir. Çünkü hepsi kardeşirler ve bu kardeşliği korumada tamamının eşit sorumlulukları vardır.⁵²⁵

“*Tanıdığın ve tanımadığın herkese*” ifâdesi genel kapsamlı olduğundan “kâfirler de buna dâhil midir?” sorusu akla gelebilir. Ancak, selâmın yalnızca Müslümanlara verileceği hususunda icmâ vardır.⁵²⁶ “*Yahûdî ve Hristiyanlarla karşılaştığınızda selâmda önce davranmayın. Onlardan herhangi birisiyle yolda karşılaşırsanız, onu yolun en dar yerine mecbur edin*”⁵²⁷ hadîsinden hareketle kâfirlere selâmda önce davranılmaz.⁵²⁸ Bir kimseye selâm verilip verilmemesi konusunda şüpheye düşülürse, asıl olan o kimsenin durumu ortaya çıkıncaya kadar hadîsin genel ifâdesinin esas alınmasıdır.⁵²⁹

Kâdî İyâz (544/1149), Nevevî (676/1277) ve İbn Receb (795/1393), “*Müslüman, elinden ve dilinde diğer Müslümanların selâmet bulduğu kimsedir*”⁵³⁰ hadisinde, İslâm’ın kemâlinin hedeflendiğini söylerler.⁵³¹ İbn Receb’e göre yemek yedirmek ve herkese selâm vermek vâcib değil; yediren ve selâm veren için bir fazîlettir ve ihsândır. Elinden ve dilinden Müslümanların sâlim olması onların hakkıdır. Hak olan şeyi gerçekleştirmek ise fazîlettir.⁵³² Bu vasıfları taşıyan Müslüman da kâmil Müslümandır. Kâmil Müslüman, ne sözlü ne de fiilî olarak hiçbir Müslümana ezâ etmez. Böyle vecîz bir üslup, Resûlullâh’ın

⁵²¹ Bkz. **Kirmânî**, *a.g.e.*, I/92; Aynî, Bedrüddin, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, **Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî**, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I/224.

⁵²² İbn Battâl, Ebu’l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik, **Şerhu Sahîhi’l-Buhârî**, thk. Yâsir b. İbrâhîm, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 2002, I/64.

⁵²³ **Kirmânî**, *a.g.e.*, I/93; **İbn Hacer**, *a.g.e.*, I/74. Benzer açıklamalar için bkz. **Kâdî İyâz**, *a.g.e.*, I/276.

⁵²⁴ **Kirmânî**, *a.g.e.*, I/93.

⁵²⁵ Bkz. **Aynî**, *a.g.e.*, I/226-227.

⁵²⁶ **Kirmânî**, *a.g.e.*, I/93.

⁵²⁷ **Müslim**, Selâm, 13; **Ebû Dâvûd**, Edeb, 137; **Tirmizî**, İsti’zân, 12; **İbn Mâce**, Edeb, 13.

⁵²⁸ **Aynî**, *a.g.e.*, I/227.

⁵²⁹ **İbn Hacer**, *a.g.e.*, I/74; **Aynî**, *a.g.e.*, I/227.

⁵³⁰ **Müslim**, İmân, 65.

⁵³¹ Geniş bilgi için bkz. **Kâdî İyâz**, *a.g.e.*, I/277; **Nevevî**, *a.g.e.*, II/201; **İbn Receb**, *a.g.e.*, I/42.

⁵³² İbn Receb, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed Hanbelî, **Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî**, thk. Mahmûd b. Şa’bân b. Abdulkasûd ve dğ., Mektebetü’l-Ğurabâ, Kâhire, 1996, I/42.

(s.a.s.) “cevâmî‘u’l-kelîm” oluşunun bir göstergesidir.⁵³³

Hadîsler, îmânın sadece tasdik ve ikrâr etmekle yeterli olmayacağını; aksine bu tasdikin, mü'minin bütün hal ve eylemlerine damgasını vurması gerektiğini ifâde etmesi açısından önemlidir. Îmânın semeresiz ve pasif bir olgu olmadığı ve kâmil bir îmân için çalışmanın lüzumu dikkat çekici bir üslup ile ifâde edilmiştir.

2.7. Îmâna Ait Bazı Hasletler

Îmâna ait hasletler, mü'minin sıfatlarına yansıdığı ölçüde ona değer katar ve onu kıymetli kılar. Îmânın öngördüğü güzelliklerin ve şu'belerin insan tarafından yaşanır olması, ona tarifi mümkün olmayan yüksek manevî tatları da yaşatır. Konuya ilişkin olarak hadîsler oldukça geniş ma'lûmat sunmaktadırlar. Ancak araştırmamızın çerçevesi dışına çıkmamak için konuya açıklık getiren ve ğarîb lafızlar içeren birkaç hadîs ile iktifâ ettik.

2.7.1. Îmânın Lezzetini Tattıran Hasletler

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ، قَالَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولَهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا، وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ، وَأَنْ يَكْرَهُ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُغْدَفَ فِي النَّارِ ."

Enes'ten (r.a.) rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Üç şey kimde bulunursa îmânın lezzetini bulur:

1. Allâh ve Resûlü'nü başka her şeyden çok sevmek,
2. Sevdiği kişiyi yalnızca Allâh için sevmek,
3. İnkârcılığa dönmeyi, ateşe atılmak kadar kötü görmek.”⁵³⁴

Enes'in (r.a.) Müslim'deki rivâyetinde; “*inkârcılığa dönmeyi ateşe atılmak kadar kötü görmek*” yerine; “*Allâh bir kimseyi küfürden kurtardıktan sonra, o kimsenin tekrar küfre dönmekten, ateşe atılmaktan tiksindiği gibi tiksimesidir*”⁵³⁵, diğerinde ise; “*Allâh bir kimseyi küfürden kurtardıktan sonra, ateşe atılması kendisine küfre dönmekten daha makbul olmasıdır*” kayıtları vardır.⁵³⁶ Hadîsin diğer bazı rivâyetlerinde “*küfre dönmekten*”

⁵³³ Bkz. Kâdî İyâz, a.g.e., I/277.

⁵³⁴ Buhârî, Îmân, 9, 14; Edeb, 42; İkrâh, 2; Müslim, Îmân, 67; Tirmizî, Îmân, 10.

⁵³⁵ Buhârî, Îmân, 9; Müslim, Îmân, 67; Tirmizî, Îmân, 7.

⁵³⁶ Buhârî, Îmân, 14; Edeb, 42; Müslim, Îmân, 68; İbn Mâce, Fiten, 23; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III/103, 184, 230.

ibaresi yerine “*Yahûdî veya Hristiyan olmaya dönmekten...*” ifâdesi yer almıştır.⁵³⁷ Enes b. Mâlik tarîkıyla Nesâî’nin rivâyetlerinde ise, “*Kimde şu üç haslet var ise îmânın lezzetini ve tadını almış demektir. Bunlar; ..., Allâh için sevmek ve Allâh için nefret etmek; büyük bir ateş yakılıp içine düşmek kendisine Allâh’a herhangi bir şeyi şerîk koşmasından daha sevimli olmak*”⁵³⁸ ve “*...Allâh kendisini kurtardıktan sonra küfre dönmektense ateşe atılmayı daha sevimli görmektir*”⁵³⁹ kayıtları vardır. Bunların tamamı aynı şeyi ifâde etmektedir ve aralarında herhangi bir münâfât yoktur. Hadîste, hidâyete erip tevhîdi kazandıktan sonra bunu kaybetmekten sakındırmak amaçlanmıştır. Tevhîdi kazandıktan sonra kaybetmek ister küfre dönmek, ister şirk koşmak, ister Yahûdî veya Hristiyan olmakla gerçekleşsin, sonuç itibariyle Cehennem’e götüren küfrü iktisap etmek demektir.

Hadîste geçen الحلاوة lafzı, التمر kelimesinin zıddı olup, birincisi damak lezzetini; ikincisi ise yine damakta hissedilen acıyı ifâde eder.⁵⁴⁰ Teymî (535/1141) îmânın lezzetinden maksadın onun güzelliği olduğunu belirtir. O, halâvet lafzının ağızda güzel tat bırakan şeyler için kullanıldığı gibi göz ve diğer organların hoşlandığı şeyler için de kullanıldığını söyler. Genel kanaate göre tat alma duygusu sağlıklı olan kimse beden en sağlıklı; tat alma duygusu sağlıklı olmayan kimse de beden en hasta kişidir. Buna kıyasen îmânın tadına varan kimse mânen sağlıklıdır; aksi durumda ise mânen hastadır.

Beydâvî, hadiste ifâdesini bulan, “Allâh ve Resûlü’ne muhabbet”in aklî muhabbet olduğunu belirtir. Ona göre aklî muhabbet, nefsin hoşuna gelmese de aklın tercih ettiği muhabbettir. Nitekim doktorun reçeteye yazdığı ilaçların birçoğu hastanın hoşuna gelmez. Fakat içindeki devâ özellikleri nedeniyle, akıl duyguya galip gelir ve bu ilacı kullanır. Şârî muhabbeti, hissî duyu organlarının en belirgin olanıyla tarif etmiştir. Bundan, îmânın kemâlinin kastedildiği anlaşılır ve hadîste belirtilen üç vasıf îmânın kemâlini gösterir. Kişi düşündüğünde bilir ki, nimetin gerçek sâhibi bizzat Allâh’tır. O’nu engelleyebilen olmadığı gibi nimetin gerçek sebebi de O’ndan başkası değildir. Resûl (s.a.s.) de ancak O’nun muradını beyan eder. Bu sebeple bütün benliğiyle Allâh’a yönelerek, O’nu ve O’nun sevdiklerinin hepsini sever. Bundan da tarifsiz bir lezzet alır.⁵⁴¹

⁵³⁷ **Buhârî**, Îmân, 14; **Edeb**, 42; **Müslim**, Îmân, 68; **İbn Mâce**, Fiten, 23; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III/103, 184, 230.

⁵³⁸ **Nesâî**, Îmân 2.

⁵³⁹ **Nesâî**, Îmân, 3.

⁵⁴⁰ Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir Abdülkâdir, **Muhtâru’s-Sihâh**, thk. Muhammed Hüsnî Abdurrahmân, Ramazan Abdulmuttalib, Endelüs el-Cedîde, Mısır, 2009, “h.l.v.”, s. 101, 353; **Aynî**, a.g.e., I/240.

⁵⁴¹ Bkz. Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekir - Sindî, Muhammed Hayât b. İbrâhîm, **Sünenü’n-Nesâî bi Şerhi Hâfız Celâleddîn es-Suyûtî ve Hâşiyetü’l-İmâm es-Sindî**, thk. Mektebetü Tahkîki’t-Türâs el-İslâmî, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, tsz., IV/469.

Ulemâ, “Îmânın lezzetini almak; Allâh’ı râzı ve Resûlü’nü memnûn etmek için ibâdetin her çeşidinden hoşlanarak onlar uğruna bütün meşakkatlere katlanmak, onları diğer dünyevî maksatların ve bitip tükenmeyen uhrevî nimetlerin tamamından üstün tutmaktır” derler.⁵⁴²

Kâdî İyâz’a göre “muhabbet, kişinin sevdiğine meyli demektir. Bu meyil insanlara ve diğer varlıklara karşı beşerî haz türünden olsa da Allâh için uygun düşmez. Allâh’a ve O’nun adına gerçekleşen muhabbet ile küfre dönmekten hoşlanmamak ancak îmândaki yakîni kuvvetli kimselere müyesserdir. Böyle bir kalbin de Rabb’in rızâsıyla örtüşmesi, O’nunla huzur ve inşirah bulması, sevdiklerini sevmesi, hoşlanmadıklarından da hoşlanmaması gerekir.⁵⁴³ Kulun Allâh’ı sevmesi, O’na itaatte istikâmet üzere olması ve her konuda O’nun emir ve yasaklarına sarılıp gereğini yerine getirmesidir.”⁵⁴⁴

Kurtubî’ye (656/1258) göre “îmânın lezzetini almak demek, mü’minin îmânında tahkîke ulaşması ve kalbinin tatmin olmasıdır. Bu kişinin göğsü inşirah bulur, Allâh ve Resûlü’nün ma’rifetine erer, mü’minleri ve îmânı sever, itaatten hoşlanır, isyan ve çirkin fiillerden rahatsız olur, Allâh’ın kendisi hakkındaki nimetlerini anar ve bununla mutluluk duyar. Ancak bu halin mevcudiyeti ve devamlılığı kişiden kişiye değişir.”⁵⁴⁵

Resûl’e muhabbet; O’nun getirdiği şeriatın gereklerini yerine getirmek, sınırlarını korumak ve O’na mensûbiyeti olan herkesi sevmektir. Bu muhabbetlerin tamamı Allâh’a muhabbetin eseridir ve O’nu sevmenin kapsamına dâhildir. Başlangıcı Allâh olan muhabbet mü’minlerin arasında ülfet oluşturur; iyilik ve takvâda yardımlaşmayı netice verir. Mü’minler arasında Allâh için oluşan sevginin, onların din ve dünyaya ait işlerinin tamamını kapsayacak şekilde tahakkuk etmesi vâciptir. İmâm Mâlik (179/795) ve diğer bazı âlimlerin görüşü de budur.⁵⁴⁶

İşte bu üç haslet -ki bunlar muhabbet, ülfet ve takvâda yardımlaşmadır- îmâna ait en üstün hasletlerdendir. Her kimde bulunursa onun îmânı kâmeldir ve îmânın lezzeti o kimseyi sarar. Bedenin gıdası ve lezzeti ağız yoluyla alındığı gibi, kalbin gıdası ve lezzeti de îmân yoluyla alınır. Bedenen sağlıklı kimseler ağız yoluyla gıdaların lezzetini tattığı

⁵⁴² Bkz. İbn Battâl, Ebu’l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Yâsîr b. İbrâhîm, Mektebetu’r-Rüşd, Riyad, 2002, I/67; *Aynî*, a.g.e., I/240; *Nevevî*, a.g.e., II/203.

⁵⁴³ *Nevevî*, a.g.e., II/203; Kurtubî, Ebu’l-Abbâs b. Amr b. İbrâhîm, *el-Müfhim Limâ Eşkele Min Tehîsi Kitâbı Müslim*, thk. Muhyiddîn Edîb Musto ve dğ., Şam, 1996, I/213-214; I/278; *Kâdî İyâz*, a.g.e., I/278; *Kâdî İyâz*, a.g.e., I/278.

⁵⁴⁴ Kâdî İyâz, Ebu’l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim bi Fevâidi Müslim*, thk. Yahyâ İsmâîl, Dâru’l-Vefâ, Mansûra, 1998, I/278.

⁵⁴⁵ *Kurtubî*, a.g.e., I/210.

⁵⁴⁶ *Kâdî İyâz*, a.g.e., I/279.

gibi, mânen sağlıklı olanlar da îmân ve itaatin lezzetini tadalarlar. Kişi, saptırıcı heveslerden ve yakıcı şehvetlerden kendini arındırdığı zaman îmânın lezzetini bulur; bunun aksi de onun helâkı olur.⁵⁴⁷

Kulun Yaratan’a muhabbetinin ölçüsü; O’nun kurallarına uyması, Nebî’nin (s.a.s.) emir ve yasaklarına sıkı sıkıya sarılması ve asla isyan etmemesidir. **“De ki; eğer Allâh’ı seviyorsanız bana uyun ki Allâh da sizi sevsin...”**⁵⁴⁸ âyeti bunun delilidir.

Şârihler Allâh’a muhabbeti, kalbin Allâh ile uyumlu olup, O’nun sevdiklerini sevmesi, hoşlanmadıklarından da hoşlanmaması olarak tanımlamışlardır.⁵⁴⁹ Nitekim Mahmut Varrâk şöyle demiştir:

“Allâh’a isyan ediyor, fakat O’nu sevdiğini söylüyorsun.

Ömrüme and olsun ki bu anlayış yeni türemiştir.

Eğer muhabbetinde sâdık isen O’na itaat et.

Çünkü seven, sevdiğine itaat eder.”⁵⁵⁰

Kişinin sevdiklerini Allâh için sevmesi, tamamen O’na olan muhabbetinin sonucudur. Allâh ve Resûlü kime her şeyden daha çok sevimli ise, onların sevdiklerini sevmek de sevimli hale gelir. Bütün fiilleri de Allâh ve Resûlü’nü râzı etmek için gerçekleşir.⁵⁵¹

“Küfre dönmeyi ateşe atılmak kadar çirkin görmeye” gelince; îmân kalbe iyice kök salar ve insan onun lezzetini tadarsa, o lezzetin devamını her şeyden üstün tutar. Bu durumda aldığı lezzetten ayrılmak kendisine ateşe atılmaktan daha ağır gelir. **“...Fakat Allâh size îmânı sevdirmiş ve onu gönlünüze sindirmiştir. Küfrü, fıskı, isyânı da size çirkin göstermiştir...”**⁵⁵² Meâli verilen âyet de bunu bildirir.⁵⁵³

Halâvet aslında yiyecekler için kullanılır. Îmân ise yiyecek değildir. Îmân, tatlı olması ve kalbin kendisine meyletmesi ortak yönünden hareketle bala benzetilmiştir. Burada benzeyen / müşebbeh zikredilmiş; benzetilen / müşebbeh bih zikredilmemiş fakat onun vasf-ı lâzımı olan lezzeti benzeyene yani îmâna izâfe edilmiştir. Buna “istiâre bi’l-kinâye” denir.⁵⁵⁴

⁵⁴⁷ **İbn Receb**, a.g.e., I/50.

⁵⁴⁸ **Âl-i İmrân**; 3/31.

⁵⁴⁹ Bkz. **İbn Battâl**, a.g.e., I/67; Aynî, Bedrüddin, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, **Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî**, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I/242.

⁵⁵⁰ **İbn Battâl**, a.g.e., I/67.

⁵⁵¹ Bkz. **İbn Receb**, a.g.e., 1996, I/56.

⁵⁵² **Hucurât**, 49/7.

⁵⁵³ Bkz. **İbn Receb**, a.g.e., I/56.

⁵⁵⁴ **Kirmânî**, a.g.e., I/101; Bkz. **Aynî**, a.g.e., I/242-243.

Aynî (855/1451), “Allâh’ı ve peygamberini her şeyden çok sevmek îmânın bizzat kendisidir. Yoksa îmân edilmiş olunmaz. Allâh’tan başka diğer varlıkları O’nun için sevmek ve küfre dönmekten hoşlanmamak ise gönüldeki îmânı kuvvetlendirir. Göğsü îmânla genişlik kazanan ve bütün benliğini îmânla bütünleştiren kimse îmânın tadına varır. Allâh için sevmek de Allâh’ı sevmenin bir sonucudur” demiştir.⁵⁵⁵

“Allâh için sevmek dinin vaciplerindendir; velî kulların da edebindendir.”⁵⁵⁶ Sırf Allâh için sevme hakkında Yahya b. Muâz şunları söylemiştir: “Allâh için sevmenin gerçekliği, sevilen kişinin iyiliğinden dolayı ona olan sevginin artmaması, kötülüğünden dolayı da azalmamasıdır.”⁵⁵⁷

Bu açıklamalardan hareketle şunları söylemek mümkündür: Önce Allâh’ı, sonra da O’nun sevilmesini istediği herkesi ve her şeyi samimi bir şekilde sevmek bizzat îmânın gereğidir. “*Îmân etmedikçe Cennet’e giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de îmân etmiş olmazsınız...*”⁵⁵⁸ Bu Nebvî ölçü, başka söze hacet bırakmamaktadır.

2.7.2. Ensârı Sevmek Îmâna Ait Hasletlerdendir

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبْرِ، قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ " آيَةُ الْإِيمَانِ حُبُّ الْأَنْصَارِ، وَآيَةُ النِّفَاقِ بُغْضُ الْأَنْصَارِ ".

Hiz. Enes’ten (r.a.) rivâyet edilmiştir: Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Îmânın alâmeti Ensâr’ı sevmektir; nifâkın alâmeti ise Ensâr’a buğzetmektir.*”⁵⁵⁹

Îmânın alâmeti demektir.⁵⁶⁰ Ensâr ise Allâh Resûlü’ne (s.a.s.) yardımcı olanlardır. Bunlar Evs ve Hazrec kabileleridir. Onların çocuklarına, antlaşmalı oldukları kimselere ve âzât ettikleri kölelere de bu isim verilir.⁵⁶¹ Allâh Resûlü’ne ve hicret ederek kendilerine sığınan muhâcirlerle yardım etmelerinden dolayı bu unvan kendilerine özel isim / alem olmuştur. “*Îmân edip de Allâh yolunda hicret ve cihad edenler, (bir de muhâcirleri) barındıran ve yardım edenler var ya; işte gerçek mü'minler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır.*”⁵⁶² Âyetteki ‘yardım edenler’ “Ensâr” demektir.⁵⁶³

⁵⁵⁵ Bkz. **İbn Hacer**, Ahmed b. Ali Askalânî, **Fethu'l-Bârî bi Şerhi İmâm Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî**, thk. Abdulkadir Şeybe Hamd, Mektebetü Melik Fahd, Riyad, 2001, I/78; **Aynî**, *a.g.e.*, I/242.

⁵⁵⁶ **Kirmânî**, *a.g.e.*, I/101.

⁵⁵⁷ **İbn Hacer**, *a.g.e.*, I/78.

⁵⁵⁸ **Müslim**, *İmân*, 93; **Tirmizî**, *Et'ime*, 45; *Kıyâmet*, 56; **İbn Mâce**, *Mukaddime*, 9; *Edeb*, 11

⁵⁵⁹ **Buhârî**, *İmân*, 10; *Menâkıbü'l-Ensâr*, 64; **Müslim**, *İmân*, 128.

⁵⁶⁰ **Aynî**, *a.g.e.*, I/245.

⁵⁶¹ **İbn Hacer**, *a.g.e.*, I/80; **Aynî**, *a.g.e.*, I/245.

⁵⁶² **Enfâl**, 8/74.

Muhâcirler Mekke’de Müslüman olmuşlar fakat Akabe’deki gibi bey’at etmemişlerdi. Ensâr ise Akabe Bey’atları’nda ölümü de göze alarak tev’hîdi dünyaya ilan etmeye and içmişler ve bu konuda öncü olmuşlardır. Böylece onlara hicret edilmesi bu fedakârlıklarının ödülü, kendilerini sevmek de ümmetin îmânının alâmeti sayılmıştır. **“De ki; eğer Allâh’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allâh da sizi sevsin ve günâhlarınızı bağışlasın ...”**⁵⁶⁴ Âyette belirtildiği üzere onlar, Allâh’ın sevdiği kimselerden olmayı en önce hak edenlerden olmuşlardır. Allâh kimi severse mü’minlere de onu sevmek farz olur.⁵⁶⁵

Ensâr, İslâm’ın yayılması ve zafere ulaşması için ortaya koydukları çabaları, kendilerine sığınan Müslümanlara verdikleri büyük destek, Allâh’ın dininin gereklerini en iyi şekilde yerine getirmede gösterdikleri fedakârlıkları, hatta bu uğurda canlarını ve mallarını cömertçe harcamaları, düşmanlarına karşı direnmeleri nedeniyle sevimliyi çoktan hak etmişlerdir. Fazîletlerinin büyüklüğünü ve yaptıkları işin değerini göstermek için onlara sevgi îmânın, nefret de nifâkın göstergesi kabul edilmiştir. İslâm’a öncülükte onlara ortak olanlar, zikredilen fazîletlere de ortaklırlar. Bu hüküm bütün sahâbe hakkında geçerlidir; zira onlar dini en güzel şekilde savunmuşlardır.⁵⁶⁶

Nifâk, îmânı açığa vurup küfrü gizlemektir. Münâfık, diliyle îmânı ifâde etmesine rağmen küfrü gizli tutmasından veya tarla faresinin farklı farklı yerlerden delik açarak oluşturduğu tünele gizlenmesine benzediği için kendisine bu isim verilmiştir.⁵⁶⁷

“Hadîs, önceki hadîslerde belirtilen ve îmânın tadını alan insanlara ait vasıflardan olan *“sevdiğini ancak Allâh için sevmek”* prensibine açılım kazandırmaktadır. Çünkü sevginin Allâh için olması îmânın en açık belgesi ve en fazîletli özelliğidir. Ensâr ise, Allâh’ın Dini uğruna Resûlü’ne yardım edenlerdir. Onları sevmek, Allâh ve Resûlü adına sevmektir.”⁵⁶⁸ Bu da îmânın kendisidir.

⁵⁶³ Aynî, *a.g.e.*, I/245.

⁵⁶⁴ Âl-i İmran, 3/31.

⁵⁶⁵ İbn Battâl, *a.g.e.*, I/69.

⁵⁶⁶ Bkz. Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şerefüddîn, **el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc**, thk. Halil Me'mûn Şihâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, II/252; Aynî, *a.g.e.*, I/245-246.

⁵⁶⁷ Münâfık hakkında geniş bilgi için bkz. Aynî, *a.g.e.*, I/245-246; İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebû's-Seâdât Mübârek b. Muhammed Cezerî, **en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, thk. Râid b. Sabri İbn Ebî 'Alefe, Beytü'l-Efkâr, Ürdün, 2003, “*n.f.g.*”, s. 920-921.

⁵⁶⁸ İbn Receb, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed Hanbelî, **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Mahmûd b. Şa'bân b. Abdulkaksûd ve dg., Mektebetü'l-Ğurabâ, Kâhire, 1996, 1/64.

2.7.3. Bey‘atine Vefâ Göstermek İmâna Ait Hasletlerdendir

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو إِدْرِيسَ، عَائِدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عُبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ . رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ . وَكَانَ شَهِيدَ بَدْرًا، وَهُوَ أَحَدُ النَّبَاءِ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ . أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَحَوْلَهُ عَصَابَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ: " بَايَعُونِي عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا، وَلَا تَسْرِقُوا، وَلَا تَزْنُوا، وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ، وَلَا تَأْتُوا بِهَتَّانٍ تَفْتَرُونَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ، وَلَا تَعْصُوا فِي مَعْرُوفٍ، فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا ثُمَّ سَتَرَهُ اللَّهُ، فَهُوَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ، وَإِنْ شَاءَ عَاقَبَهُ " . فَبَايَعْنَاهُ عَلَى ذَلِكَ.

Bedir Savaşı’na katılan ve Akabe Bey‘atı’ndeki temsilcilerden olan Ubâde b. Sâmî söyle demiştir: “Resûlullâh (s.a.s.) bir grup ashâbı arasındayken şöyle buyurdular: “Allâh’a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zinâ etmemek, çocuklarınızı öldürmemek, el ve ayaklarınız arasından uyduracağınız bir yalanla bühtân etmemek, hiçbir iyi işte isyan etmemek üzere bana bey‘at ediniz. Kim sözünde durursa onun mükâfatını vermek Allâh’a aittir. Kim de bu günâhlardan birini işler de dünyada iken cezalandırılırsa, bu ceza kendisi için keffâret olur. Kim bu günâhlardan birini işler de Allâh onu örterse, o kimsenin durumu Allâh’a kalmıştır; dilerse onu affeder, dilerse de ona azap eder.” Biz de bu şartlar üzere O’na bey‘at ettik.”⁵⁶⁹

Hadîste geçen نَقِيب çoğulu نُقَبَاء başkan veya temsilciyi, عَصَابَة ise on ilâ kırk arası sayıdan oluşan bir topluluğu ifâde eder. Güç, şiddet, destek, ihâta ve birbirini destekleyen topluluk anlamlarına da gelir.⁵⁷⁰ Bundan, Hz. Peygamber’i (s.a.s.) dinleyen ashâbın sayıca kalabalık olduğu anlaşılmaktadır.

Mübâye‘a, muâhede yani karşılıklı antlaşma demektir. Karşılıklı mal değişimini ifâde eden alışveriş kelimesi de aynı köktendir.⁵⁷¹ “Bey‘at”, bey‘ kelimesinde olduğu gibi, alışveriş akdinde sattığı malı müşteriye uzatan satıcının fiiline benzemesinden bu ismi almıştır. Çünkü kişi bey‘at ettiği yöneticiye elini uzatarak ona bağlılık sözü verir; o da bu sözü kabul eder. Bey‘at, “canını Allâh’a satan, yani O’nun yoluna canını fedâ edebileceğinin sözünü veren kimsenin fiilidir” diyenler de olmuştur.⁵⁷²

⁵⁶⁹ **Buhârî**, İmân, 11; Menâkıbu’l-Ensâr, 43; Tefsîr, 3; Hudûd, 8, 14; Diyet, 2; Fiten, 2; Ahkâm, 43, 49; Tevhid, 31; **Müslîm**, Hudûd, 41.

⁵⁷⁰ **İbn Hacer**, a.g.e., I/82; Kirmânî, Şemsüddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali, **el-Kevâkibu’d-Derârî Şerhu’l-Kirmânî ale’l-Buhârî**, Dâru İhyâi’t-Tûrâs, Beyrut, 1981, I/105; **Aynî**, a.g.e., I/250.

⁵⁷¹ **İbn Hacer**, a.g.e., I/82; **Kirmânî**, a.g.e., I/250.

⁵⁷² **İbn Receb**, a.g.e., I/85; **İbnü’l-Esîr**, a.g.e., “b.y.a.”, s. 102. İbn Receb, bey‘at kelimesinin sözleşme ve alışveriş akdi mânâsı taşıması yanında Allâh yolunda canlarını ve mallarını feda edebileceğine dair söz veren ve yeri geldiğinde bunu gerçekleştiren kimselerin bu eylemleri için de kullanıldığına şu âyeti delil getirmiştir: “Şüphesiz Allâh, mü’minlerden canlarını ve mallarını kendilerine verilecek Cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar, Allâh yolunda savaşırlar; öldürülürler, ölürler. Bu,

Hadîste geçen “bühtân”, dinleyeni şaşırtan ve dehşete düşüren yalandır.⁵⁷³ Bühtân ancak insanların aleyhine yalan uydurma şeklinde cereyan eder.⁵⁷⁴ Mânâsından anlaşılacağı üzere bühtân, dinleyen insanda merak ve hayret uyandırır; onu etkisi altına alır; kamuoyu oluşturmak suretiyle toplumda güven duygusunu giderir ve fitne ortamına çeker. “İftirâ” ise bozmak için parçalamak, dehşete düşürmek⁵⁷⁵, asılsız yalan üretmek⁵⁷⁶, ürününü almak veya peydahlamak mânâlarına gelir. Çünkü aslı olmayıp peydahlanan ve insanı dehşete düşüren şeye iftirâ denir.⁵⁷⁷ Bu açıklamalardan sonra “iftirâ”, başkaları hakkında olumsuz ve asılsız kurguda bulunmak, bühtân da bu kurguyu eyleme dönüştürüp propagandasını yapmak” olarak anlaşılabilir.

“Mâ’rûf”, Şâri’in yasaklamadığı, fiilen bilinen ve meşhur olan, şeriatça iyi kabul edilip emredilen şey ve itaat⁵⁷⁸ anlamlarına gelir. Allâh’a itaat etmek, O’na yaklaşmak, insanlara iyilik etmek, onların faydasına olan şeyleri tavsiye etmek ve zararlarına olan çirkinliklerden sakındırılmaları hususlarında yapılan bütün tavsiyeler bu kapsama dâhildir. Toplum örfünde ise herkesçe bilinen ve yadırganmayan şeyler anlaşılır. Kişinin, ailesi ve diğer insanlarla sohbet etmesi mânâsına da gelir. “Münker”, ma’rûfun zıddıdır.⁵⁷⁹

“Vefâ” verdiği söze sâdık, bey’atinde sâbit olmaktır.⁵⁸⁰ Vefâ, “*Allâh’a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zinâ etmemek, çocuklarını öldürmemek, yalan bühtânda bulunmamak, hiçbir iyi işte Resûl’e (s.a.s.) isyan etmemek, ...*” üzere yapılan bey’atin gereklerine riâyet etmek, bunda devamlı olmak ve verdiği söze sâdık kalmaktır. Bey’at emanettir; bu emanete sadâkat vefâdır. Bunun aksi ise vefâsızlıktır. Kim sözünde durursa, Allâh onun mükâfatını mutlaka verecektir; her kim de bunun aksini yaparsa, onun durumu Allâh’ın dilemesine bağlıdır. Dilerse önce cezalandırır sonra Cennet’e koyar; dilerse de ceza vermeden direkt olarak Cennet’e koyar.

Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’ân’da Allâh üzerine hak bir vaattir. Allâh’tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır? O halde O’nunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin. İşte bu, gerçekten büyük bir kazançtır.” Tevbe, 9/111. Âyet, “*canını ve malını Cennet karşılığında Allâh’a satma*” diye nitelediği kulun eylemîni sonuç itibarıyla kârlı bir alışverişe benzetmiştir. Bu âyet, II. Akabe Bey’ati’nde Resûlullâh’a verdikleri sözü gerçekleştiren Ensâr hakkında nâzil olmuştur. **Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, T.D.V., Ankara, 2012, s. 203.

⁵⁷³ **Kirmânî**, a.g.e., I/106; **Aynî**, a.g.e., I/250; Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir Abdülkâdir, **Muhtârû’s-Sihâh**, thk. Muhammed Hüsnî Abdurrahmân, Ramazân Abdulmuttalib, Endelüs el-Cedîde, Mısır, 2009, “f.r.y.”, s. 290.

⁵⁷⁴ **Aynî**, a.g.e., I/250-251.

⁵⁷⁵ **Kirmânî**, a.g.e., I/106; **Râzî**, a.g.e., “f.r.y.”, s. 290.

⁵⁷⁶ **İbnü’l-Esîr**, a.g.e., “f.r.y.”, s. 692.

⁵⁷⁷ İslâmoğlu, Mustafa, **Hayat Kitabı Kur’ân, Gerekçeli Meâl-Tefsîr**, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2008, I/583-584.

⁵⁷⁸ **Kirmânî**, a.g.e., I/106.

⁵⁷⁹ **İbnü’l-Esîr**, a.g.e., “a.r.f.”, s. 593.

⁵⁸⁰ **Kirmânî**, a.g.e., I/107.

2.7.4. Had Cezalarını Uygulamak Veya Tövbe Günâhlara Keffâret Olur mu?

“Kim bu günâhlardan birini işler de dünyada iken cezalandırılırsa, bu ceza onun için keffâret olur.” Âlimlerin çoğunluğu, “Kur’ân ve Sünnet’te belirtilen had cezaları uygulanırsa işlenen suçların keffâreti olur” demişler ve görüşlerini bu hadîse dayandırmışlardır.⁵⁸¹ Ancak, burada lâfız umûmî fakat mânâ husûsî olduğundan şöyle bir açıklama yapılmıştır: Hadîs lafzen umûm ifâde etse de, “**Allâh kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz**”⁵⁸² meâlindeki âyetle tahsîs edilmiştir. Çünkü şirke ve küfre düşen kimse dünyada cezalandırılrsa bile tevhitte dönmediği sürece bu ceza onlar için keffâret olmaz. O zaman hadîste kastedilen mânâ; “şirk ve küfür hali hariç diğer konularda kendilerine verilen cezalar onlar için keffâret olur” demek olur.⁵⁸³

İbn Battâl’a göre, Resûlullâh’ın (s.a.s.) “*Durumu Allâh’a kalmıştır*” ifâdesi, büyük günâh işleyeni kâfir kabul eden Haricîlere ve tövbe etmeden ölen fâsığın ebedî olarak cezalandırılmasını gerekli gören Mu’tezile’ye bir reddiyedir.⁵⁸⁴ Çünkü Peygamber (s.a.s.) böyle bir kimsenin durumunun Allâh’ın dilemesine bağlı olduğunu bildirmiş ve kesin olarak cezalandırılacağını söylememiştir. “*Dilerse ona azap eder, dilerse onu affeder*” cümlesi, günâhından tövbe edeni de etmeyen de kapsamaktadır. Çünkü tövbe edenin tövbesinin kabul edilip edilmediğini Allâh’tan başka kimse bilemez.⁵⁸⁵ Ehl-i Sünnet, “büyük günâh işleyen ve tövbe etmeden ölen kimseyi Allâh dilerse affedip hemen Cennet’e koyar; dilerse önce cezası için azap eder, sonra Cennet’e koyar” görüşündedir.⁵⁸⁶

Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) Akabe’de Medînelilerle yaptığı sözleşmede ortaya koyduğu şartların en başında tevhitte zikretmesi tevhitin, îmânın diğer esaslarını toplayıcı olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer ahlâkî ve hukûkî prensiplere riâyet edilmesini şart koşması ise, İslâm Toplumu’nun her türlü fitneden arındırılmasına ve mü’min şahsiyetlerin fitne unsuru veya mağduru olmaktan uzak tutulmasına yönelik bir irşattır. Diğer taraftan, yukarıda izah edildiği üzere şirk ve küfür hali hariç, sayılan diğer eylemlerin dinden çıkarmayacağı fakat günâh olmaları sebebiyle bu kişilerin bağışlanıp bağışlanmayacakları hususunun Allâh’ın dilemesine bağlı olduğu da anlaşılmaktadır.

⁵⁸¹ İbn Hacer, a.g.e., I/84; İbn Receb, a.g.e., I/80-81.

⁵⁸² Nisâ, 4/48.

⁵⁸³ Bkz. İbn Battâl, Ebu’l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Yâsir b. İbrâhîm, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 2002, I/70; İbn Hacer, a.g.e., I/83.

⁵⁸⁴ Geniş bilgi çini bkz. İbn Hacer, a.g.e., I/87; Aynî, a.g.e., I/257.

⁵⁸⁵ Bkz. İbn Battâl, a.g.e., I/70; İbn Hacer, a.g.e., I/87.

⁵⁸⁶ Kirmânî, Şemsüddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali, *el-Kevâkibu’d-Derârî Şerhu’l-Kirmânî ale’l-Buhârî*, Dâru İhyâi’t-Türâs, Beyrut, 1981, I/108; Aynî, a.g.e., I/257.

2.7.5. Mü'minler Amelî Fazîletlerde Birbirinden Farklıdırlar

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "يَدْخُلُ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ، وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ، ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى أَخْرِجُوا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِنْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيْمَانٍ. فَيُخْرِجُونَ مِنْهَا قَدْ اسْوَدُّوا فَيُلْقَوْنَ فِي نَهْرِ الْحَيَاةِ. أَوْ الْحَيَاةِ، شَكَّ مَالِكٌ. فَيَسْبُحُونَ كَمَا تَنْبُثُ الْحَبَّةُ فِي جَانِبِ السَّيْلِ، أَلَمْ تَرَ أَنَّهَا تَخْرُجُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً." قَالَ وَهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَمْرُو "الْحَيَاةِ". وَقَالَ "خَرْدَلٍ مِنْ خَيْرٍ".

Ebü Saîd el-Hudrî'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Cennetlikler Cennet’e, Cehennemlikler de Cehennem’e girdikten sonra Allâh Teâlâ: ‘Kalbinde hardal danesi ağırlığınca îmânı olanı (Cehennem’den) çıkarın’, buyurur. Bunun üzerine (bu kişiler) Cehennem’den kömür gibi kararmış bir halde çıkarılırlar. Sonra hayâ yahut hayat⁵⁸⁷ nehrine atılırlar. Orada selin uğradığı yerde kalan tohumlar nasıl ayırık otu olarak biterlerse, (onlar da) öylece biterler. Görmez misin, bunlar sapsarı olarak ve salınarak sürgün verirler?”

Vüheyb bize Amr’dan rivâyet etti dedikten sonra (hayâ yerine) “hayat”; (hardal tanesi ağırlığınca îmân yerine) “hardal tanesi ağırlığınca hayır” demiştir.⁵⁸⁸

Bu bölümde, ameller sebebiyle hâsıl olan fazîlet farklılığı ele alınmaktadır. “Hardal danesi ağırlığınca” ifâdesi aslında en küçük miktarı işaret etmektedir. Hardal danesinden kasıt, tevhîd inancı esas alınarak işlenen amellerdir. Tevhîd inancını taşımadan işlenen hayırlar bu kapsamın dışındadır.⁵⁸⁹

Hayâ veya hayat nehrinden maksat ise hayatın kendisiyle sağlandığı şeydir. Hayâ kelimesi yağmur anlamındadır. Bitkiler onunla hayat bulurlar.⁵⁹⁰ Yağmur anlamına gelen ve sonunda hemze harfi bulunmayan hayâ kavramı, anlamca sonunda hemze bulunan ve utanma anlamına gelen hayâ kavramından daha uygun düşmektedir.⁵⁹¹ Türkçe telaffuzu aynı olan iki kelimenin Arapça yazılışları ve anlamları birbirinden farklıdırlar. Yağmur mânâsına gelen hayâ kelimesi الْحَيَا şeklinde hemzesiz yazıldığı halde, utanma anlamına

⁵⁸⁷ Hadîsi rivâyet eden Mâlik, “hayâ” mı yoksa “hayat” mı olduğundan şüphe ettiği için rivâyet sırasında “hayâ yahut hayat nehrine” demiştir. Allâh’ın âhirette görüleceğini bildiren Müslim hadîsinde “Hayat Nehri” olarak şeksiz ifâde edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. **Buhârî**, Îmân, 15, Rikâk, 51, Tevhid, 24; **Müslim**, Îmân, 299-302.

⁵⁸⁸ **Buhârî**, Îmân, 15, Rikâk, 51, Tevhid, 24; Geniş açıklama için bkz. **Müslim**, Îmân, 299-302.

⁵⁸⁹ **İbn Hacer**, a.g.e., I/92.

⁵⁹⁰ **İbn Hacer**, a.g.e., I/92; **Kirmânî**, a.g.e., I/116.

⁵⁹¹ **İbn Hacer**, a.g.e., I/92.

gelen hayâ kelimesi الْحَيَاء şeklinde hemze ile birlikte yazılmaktadır.⁵⁹²

“Hibbe”, tohum, ayrik otu, çöllerde biten fakat yiyecek özelliği olmayan⁵⁹³ ve çabuk filizlenip boy salan bir bitki türüdür.⁵⁹⁴ “Allâh, insanların tekrar dirilişini bitkilerin tohumdan yeşermesine benzetmiştir. **“Allâh sizi yerden ot bitirir gibi bitirmiştir”**⁵⁹⁵ meâlindeki âyet sarîh olarak bunu açıklar. Suyun taşıdığı ve biriktirdiği topraklarda önce sarı renkli filizler verip daha sonra da yemyeşil boy salan bitkiler, suyla nasıl gelişimlerini sürdürüyorlar ve güzelleşiyorlarsa insan da önce anne rahminde bir su maddesi olarak can bulur; öldükten sonra ise toprağa düşen bir tohum misâli yeniden dirilir. Cezası varsa çeker ve peşinden İlâhî rahmeti ifâde eden “Hayâ” veya “Hayât Nehri’nde” cesedi güzelleşir ve bu güzel haliyle Cennet’e girer.”⁵⁹⁶

Müslim’in Ebû Saîd tarîkıyla rivâyet ettiği hadîste Peygamber (s.a.s.) şöyle demiştir: *“Cehennemlik olanlar orada ne ölürlər ne de dirilirler. Fakat günâhları veya hataları sebebiyle ateşin kendilerine isâbet ettiği kimseleri gerçekten öldürür. (Cezası nedeniyle) kömür olmuş bir halde iken kendilerine şefâat edilmesine izin verilir. Bölük bölük getirilip Cennet nehirlerinin başına serpiştirilirler. Sonra da: ‘Ey Cennet ehli! Onların üzerine su dökün!’ denilir. Onlar da adeta selin taşıdığı (verimli) topraklarda filizlenen tohumlar gibi filizlenirler (yeniden canlanırlar).”*⁵⁹⁷

Hadîs, îmân ehlinin günâhları sebebiyle Cehennem’de ceza çekerken acıyı sürekli hissetmemeleri için önce öldürüleceklerini, cezaları bittikten sonra tekrar kendilerine hayat verileceğini ve böylece Cennet’e gireceklerini açıklamıştır. Mü’min olmayanların ise Cehennem’de canlı kalarak çektikleri cezanın ağırlığından ölümle hayat arası bir halde olacaklarını bildirmiştir. **“Sonra orada ne ölür ne de hayat bulur”**⁵⁹⁸ meâlindeki âyet de bu gerçeği ifâde eder.⁵⁹⁹

İbn Hacer (852/1448) ve Aynî (855/1451), “Buhârî bu hadîsi kaydetmekle Mürcie’nin ‘îmân varsa günâh zarar vermez’; Mu’tezile’nin de ‘günâhlar kişinin sonsuza kadar Cehennem’de kalmasını gerektirir’ görüşünü reddetmiş olmaktadır” demişlerdir.⁶⁰⁰

⁵⁹² Bilgi için bkz. **İbnü’l-Esîr**, a.g.e., “h.y.y”, s.248-249; Firûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb, **el-Kâmûsu’l-Muhît**, thk. Enes Muhammed Şâmî - Zekerîyyâ Câbir Ahmed, Dâru’l-Hadîs, Kâhire, 2008, “h.y.y.”, s. 430.

⁵⁹³ **İbn Hacer**, a.g.e., I/92; **Kirmânî**, a.g.e., I/117.

⁵⁹⁴ **Kirmânî**, a.g.e., I/117; **Aynî**, a.g.e., I/275.

⁵⁹⁵ **Nuh**, 71/17.

⁵⁹⁶ **İbn Receb**, a.g.e., I/96.

⁵⁹⁷ **Müslim**, Îmân, 306; **İbn Mâce**, Zühhd, 37.

⁵⁹⁸ **A’lâ**, 87/13.

⁵⁹⁹ Geniş bilgi için bkz. **Nevevî**, a.g.e., III/37-38; **İbn Receb**, a.g.e., I/96-97.

⁶⁰⁰ **İbn Hacer**, a.g.e., I/92-93; **Aynî**, a.g.e., I/275.

Aynî; “hadîs, insanların amelleri sebebiyle fazîlet bakımından birbirinden üstün olabileceklerine delildir. İmânın artmasına ve eksilmesine ise delâleti yoktur” demiştir.⁶⁰¹

2.7.6. Şehâdeti Söyleyen, Namazı Kılan ve Zekâtı Verenle Savaşılmaz

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُسْنَدِيُّ، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو رَوْحٍ الْحَرَمِيُّ بْنُ عُمَارَةَ، قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ وَاقِدِ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ سَمِعْتُ أَبِي يُحَدِّثُ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ " أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَيَقِيمُوا الصَّلَاةَ، وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ، وَحَسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ ".

Abdullah b. Ömer’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Allâh Resûlü (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Allâh’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allâh’ın elçisi olduğuna şâhitlik edinceye, namaz kılincaya ve zekât verinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Şâyet bunu yaparlarsa İslâm’ın hakkı hariç, kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar; hesaplarını görmek ise Allâh’a aittir.*”⁶⁰²

İbn Hacer’e göre hadîs, “*Şâyet tövbe eder, namazı kılar ve zekâtı verilerse, artık onlar dinde kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklıyoruz*”⁶⁰³ âyetini tefsîr etmektedir. Çünkü âyetle tövbeden kastedilen, inkârdan tevhide dönmektir. Hadîste geçen “*Allâh’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allâh’ın elçisi olduğuna şâhitlik edinceye kadar...*” cümlesi, âyetin tefsîri niteliğindedir. Çünkü Buhârî’nin bâb başlığı olarak değerlendirdiği⁶⁰⁴ “*eğer tövbe ederler, namazı hakkıyla kılarlar ve zekâtı da verilerse artık onlara yol verin*”⁶⁰⁵ meâlindeki âyetle geçen “*yol verin*” emri ile bu bâbın konu ettiği hadîste geçen “*kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar*” ifâdesi mânâ açısından aynıdır. Ayrıca hadîs, Mürcie’nin ‘imân var ise amel gerekli değildir’ görüşünü reddetmektedir.⁶⁰⁶

“*Şehâdet getirinceye kadar...*” cümlesi, şehâdeti getirmeyi ve zikredilen diğer şartları ifâ etmeyi savaşın biteceği sınır olarak belirlemiştir. Bu cümleden, “kelime-i şehâdeti getiren, namazı kılan ve zekâtı veren kişi geri kalan hükümleri inkâr etse bile canı koruma altına alınır” anlamı çıkmaz. Zira Hz. Muhammed’in (s.a.s.) peygamberliğine şâhitlik etmek, O’nun getirdiklerinin hepsini tasdik etmeyi gerektirir. “*İslâm’ın hakkı hariç*” ifâdesi bunların tümünü kapsamaktadır.

⁶⁰¹ Aynî, a.g.e., I/275-276.

⁶⁰² Buhari, İmân, 17; Zekât, 2; İstîtâbetü’l-Mürteddîn, 3; Müslim, İmân, 32-36; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 88; Nesâî, Cihâd, 1; Tahrîmü’d-Dem, 1.

⁶⁰³ Teybe, 9/11.

⁶⁰⁴ Bkz. Buhârî, İmân, 17.

⁶⁰⁵ Teybe, 9/5.

⁶⁰⁶ İbn Hacer, a.g.e., I/95.

İbn Hacer (852/1448) ve Kirmânî'ye (786/1384) göre şehâdetten sonra sadece namaz ve zekâtın zikredilmesi, onların önem öncelikleri sebebiyledir. Çünkü bunlar, bedenî ve malî ibâdetlerin esasındırlar. Bu sebeple “*namaz dinin direği, zekât da İslâm'ın köprüsü*” diye tavsîf edilmişlerdir. Kastedilen namaz da farz olan namazdır.⁶⁰⁷

2.7.7. Namazı ve Zekâtı Terk Eden Kimsenin Durumu

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سُوَيْدٍ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : بَيْنَ الْكُفْرِ وَالْإِيمَانِ تَرْكُ الصَّلَاةِ " .

Tirmizî'nin Câbir'den (r.a.) rivâyetlerinde Resûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Küfürle îmân arasında namazın terki vardır.”; “Kul ile şirk ve küfür arasında namazın terki vardır.”; “Kul ile küfür arasında namazın terki vardır.”; “Küfürle îmân arasında namazın terki vardır.”; “Bizimle onların arasındaki fark namazdır. Kim namazı terk ederse kâfir olur.”⁶⁰⁸

Yine Câbir (r.a.), Resûlullâh'ı: “Gerçekten kişi ile şirk ve küfrün arasında (yalnız) namazı terk etmek vardır” derken işittim demiştir.⁶⁰⁹

“Kişi ile şirk ve küfür arasında namazı terk etmek vardır” demek, “Müslümanı şirkten ve küfürden men eden şey namaz kılmasıdır; namazı bıraktı mı, artık o kimse ile şirk ve küfür arasında mâni kalmaz” demektir. Gerçekten namazı terk eden kimse onun farz olduğunu inkâr ediyorsa icmâ ile dinden çıkar. Farz olduğunu itikât etmekle birlikte tembellikten kılmıyorsa onun durumu ihtilâfıdır.

Ahmed b. Hanbel'e (241/855) göre namazın farz olduğunu bildiği halde terk eden kişi katledilir; sebebi ise küfürdür. Arkadaşlarından birçoğu O'ndan, “namazı kasten terk eden kimse kâfir olur ve İslâm Toplumu'ndan çıkar” görüşünü rivâyet etmişlerdir. İmâm Mâlik (179/795) ile Şafî (204/820) ve diğer birçok ulemâyâ göre namazın farziyetini bildiği halde onu kılmayan kimse kâfir değil fâsık olur ve kendisinden tövbekâr olması istenir. Şâyet tövbe etmezse kendisine had cezası tatbik edilir.

Ebû Hanîfe (150/768) ile Kûfeli âlimlere ve Şâfiîlerden Müzenî'ye (264/878) göre ise namazı kasten kılmayan kimse kâfir olmaz. Kendisine ta'zîr cezası uygulanır ve namaz kılincaya kadar hapiste tutulur. Onlar, zekâtı vermeyenden zorla alınacağını ve terk ettiği

⁶⁰⁷ Bkz. **İbn Hacer**, *a.g.e.*, I/96; **Kirmânî**, *a.g.e.*, I/122.

⁶⁰⁸ Hadîslerin tamamı için bkz. **Tirmizî**, *İmân*, 9.

⁶⁰⁹ **Müslim**, *İmân*, 134; **Tirmizî**, *İmân*, 9; **Nesâî**, *Salât*, 8.

için de ta'zîr cezasına çarptırılacağını söylerler.⁶¹⁰ Çünkü bu kimse, namaz ve zekâtın farziyetini kabul etmektedir.⁶¹¹ Ramazan orucunu kasten terk eden kimse hapsedilir; gündüzleri kendisine yeme-içme yasaklanır. İmânı izhar edip, İslâm'ın erkânını ifâ eden kimselerden el çekilmesi ise vâciptir.⁶¹²

Tirmizî Şârihi Ebû Bekir Muhammed b. Arabî (543/1148), namazı terk eden kişinin kâfir olacağı ile ilgili hadîslerin, imânın zıddı olan küfre delil olmadığını, ancak bu halin küfre ait bir hal olduğunu ve nimetlere karşı küfrânda bulunmayı ifâde ettiğini söyler. Namazın beden nimetinin şükrü olduğunu ve bu şükrü terk etmenin nimete nankörlük olarak anlaşılması gerektiğini belirtir.⁶¹³

Hülâsa; İslâm'ın şîârı olan namaz, oruç ve zekât ibâdetlerini kasten terk eden kimsenin durumu müçtehitlerin hüküm açısından üzerinde tartıştıkları bir konu olmuş, bu ibâdetleri terk eden kişinin imân ile küfür ve şirk arasında kritik bir eşikte olduğu belirtilmiştir. Açıklaması yapılan hadîsler de en başta bu tehlikeli pozisyon hakkında uyarıda bulunmaktadır. Bu durumda, yukarıda belirtilen ibâdetler hafife alınacak türden sorumluluklar değildirler. Sadece “imân ettim” demekle kişinin kendisini kurtaramayacağı gerçeği de birçok âyetle birlikte burada zikri geçen ve geçmeyen hadîslerin beyanı ile sabittir.

2.7.8. Kalplerde Gizli Tutulanların Hesabı Allâh'a Aittir

“*Hesaplarını görmek Allâh'a aittir.*” Yani onların içlerinde gizledikleri şeylerin hesabını görmek Allâh'a aittir. Kirmânî (786/1384) ve İbn Hacer (852/1448), hadîsin zâhir amellere göre hüküm verileceğine delil olduğunu belirtmişlerdir.⁶¹⁴ Bu da onlara uygulanacak dünyevî ahkâmı alakalı işlerdir. Uhrevî durumları, yani Cennet'e veya Cehennem'e girmeleri, mükâfata ermeleri veya cezaya uğramaları ve bunlara ait keyfiyet tamamen Allâh'a havale edilmesi gereken durumlardır. Konunun imân ile alakasına gelince; imân eden kimse masumdur; ondan el çekilir. Namaz kılmak ve zekât vermek ise imâna delâlet eder. Hadîs, bu ibâdetleri ifâ eden kimselere mü'min muamelesi yapılacağına

⁶¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Nevevî, *a.g.e.*, II/257-258; Aynî, Bedrüddin, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I/289-290.

⁶¹¹ Kirmânî, *a.g.e.*, I/124.

⁶¹² Aynî, *a.g.e.*, I/289.

⁶¹³ Bkz. İbnu'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed, *Ârizatü'l-Ahvezi bi Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., X/79.

⁶¹⁴ Kirmânî, *a.g.e.*, I/123; İbn Hacer, *a.g.e.*, I/97.

delil gösterilmiştir.⁶¹⁵

İbn Hacer; “hadîsten, Allâh’ın birliğini kabul edip O’nun koyduğu hükümlere bağlanan, bununla birlikte bid‘at ehli olan kimselerin tekfîr edilemeyeceği, inkârından tövbe eden kişinin bu inkârının zâhir veya bâtın olmasına bakılmaksızın tövbesinin kabul edileceği de anlaşılmaktadır” demiştir.⁶¹⁶ Bu kimselerin canları ve malları dokunulmazdır. Hadîs bu dokunulmazlığı “عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ” “canlarını ve mallarının benden korumuş olurlar” şeklinde ifâde etmektedir.

“İsmet”, lügatte “kurbanın ağzını bağlayan ipe ve bağlama fiiline verilen isimdir. Böylece suyun akıp gitmesine mânî olur.⁶¹⁷ İsmet, bir şeyin helâk ve zâyî olmasını engellemek, onu korumaya almak ve tutup bırakmamak demektir.⁶¹⁸ Buradan hareketle, îmâna ait en küçük bir alâmetin bile kişiyi dokunulmaz kıldığını, canını ve malını heder olmaktan kurtarıp teminat altına aldığını söylemek mümkündür.

2.8. Şirk, Tevhîdden Sapmaktır

Îmâna ait gündemde üzerinde en çok durulan terimlerden biri de şirktir. Hz. Peygamber’in (s.a.s.), davetinin ilk devresini gerçekleştirdiği Mekke Toplumu’nun inanç açısından Allâh’ın varlığını kabul ettikleri görülür. Problem ise, onların Allâh’a ait sıfatlarda hata içerisinde olmalarıdır. Sadece Allâh’a ait olan bazı özelliklerin başka varlıklara da verilmesinden kaynaklanan şirk olgusu Mekke’de oldukça yaygındı. Meselâ; kendi elleriyle yaptıkları putlara tapınmaları, onlara kurbanlar adamaları ve onların Allâh’a yakınlaşmada etkin olduklarını itikad etmeleri bu şirkin bazı tezahürlerindendir.⁶¹⁹

Kur’ân’da **“Hiç birimiz Allâh’tan başkasına tapmayalım; O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; Allâh’ı bırakıp da birbirimizi Rabb edinmeyelim”**⁶²⁰ buyurulması, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) öncelikli görevinin şirki ortadan kaldırmak olduğunu ifâde etmesi bakımından son derece önemlidir. Çünkü şirk, Allâh’ın asla affetmeyeceğini bildirdiği en büyük günâhtır. **“Allâh, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını (günâhları) dilediği kimseler için bağışlar.”**⁶²¹ Âyet, durumun ciddiyetini ifâde açısından çok kesin, başka herhangi bir te’vîle fırsat vermeyecek derecede de açıktır.

⁶¹⁵ Bkz. Kirmânî, a.g.e., I/123-124.

⁶¹⁶ İbn Hacer, a.g.e., I/97.

⁶¹⁷ İbn Hacer, a.g.e., I/96.

⁶¹⁸ İbnü’l-Esîr, a.g.e., “a.s.m.”, s. 608.

⁶¹⁹ Şirk konusunun geçtiği bazı âyetler için bkz. En‘âm, 6/71, 136; İbrâhîm, 14/30, A‘râf, 7/192; İsrâ, 17/56.

⁶²⁰ Âl-i İmrân, 3/64.

⁶²¹ Nisâ, 4/48.

2.8.1. Tevhîd Ehli Cennet'e, Şirk Ehli de Cehennem'e Girer

وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ وَأَبُو كُرَيْبٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ قَالَ: أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْمُوجِبَاتُ؟ فَقَالَ: "مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ. وَمَنْ مَاتَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ النَّارَ."

Câbir (r.a.) şöyle demiştir: Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bir zât gelerek:

- "Yâ Resûlallâh! Cennet'le Cehennem'i icap ettiren iki şey nedir?" diye sordu.

Resûlullâh (s.a.s.):

- *"Her kim Allâh'a hiç bir şeyi şerîk koşmayarak ölürse Cennet'e; her kim de O'na her hangi bir şeyi şerîk koşarak ölürse Cehennem'e girer."* buyurdular.⁶²²

Ebû Zerr'in (r.a.) rivâyetinde Peygamber (s.a.s.):

- *"Allâh'tan başka ilâh yoktur diyen ve bu ikrâr üzerine ölen hiç bir kul yoktur ki, Cennet'e girmesin!"* buyurdu. Ben:

- *"Zinâ etse de, hırsızlık yapsa da öyle mi? dedim."* Resûlullâh (s.a.s.):

- *"Evet, zinâ etse de, hırsızlık yapsa da!"* buyurdu. Ben (tekrar):

- *"Zinâ etse de, hırsızlık yapsa da mı? Dedim."*

- *"Evet, zinâ etse de, hırsızlık yapsa da!"* buyurdular. Bu soru-cevap üç defa tekrarlandı. Nihâyet dördüncüde:

- *"Ebû Zerr'in burnu toprağa sürtülse de öyledir!"* buyurdular.⁶²³

Nevevî şöyle bir açıklama yapar: Hadîste ifâde edildiği üzere şirk koşmadan ölen kimselerin Cennet'e gireceği haberi Ebû Zerr'i (r.a.) son derece meraklandırmış ve *"Zinâ etse de, hırsızlık yapsa da mı?"* demiştir. Anlaşılan o anda Ebû Zerr'in (r.a.) hatırına Resûlullâh'ın şu ifâdeleri gelmiştir: *"Zânî, zinâ ederken mü'min olarak zinâ etmez..."*⁶²⁴ Onun için de bu müjdeyi yadırgamıştır. Resûlullâh (s.a.s.) da; *"Evet, zinâ etse de, hırsızlık yapsa da!"* buyurmuş ve bunda yadırganacak bir durum olmadığını belirtmiştir.⁶²⁵

Hadîsten anlaşılan şudur: Kelime-i şehâdeti söyleyip, küfür ve şirkten kendilerini koruyan kimseler, işledikleri günâhları ile ilgili Allâh'ın vereceği karar doğrultusunda eğer cezaları varsa bu cezalarını Cehennem'de çektikten sonra; şâyet günâhları yoksa direkt olarak Cennet'e gireceklerdir. Buna göre; îmân ile âhirete göçen kimse en sonunda

⁶²² Buhârî, Cenâiz, 1; Müslim, Îmân, 150, 151, 152.

⁶²³ Müslim, Îmân, 153, 154.

⁶²⁴ Buhârî, Eşribe, 1; Hudûd, 1; Müslim, Îmân, 100-104; Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; İbn Mâce, Fiten, 3.

⁶²⁵ Geniş bilgi için bkz. Nevevî, a.g.e., II/230.

muhakkak Cennet'e girecektir. Bir sonraki başlık altında yapılacak açıklamalar konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

2.8.2. Şirk Hariç Hiçbir Büyük Günâh Kişiyi Dinden Çıkarmaz

Şirk koşan kimsenin Cehennem'e, şirk koşmayanın da Cennet'e gireceği kesindir ve bunda icmâ vardır. Müşrik kimsenin Cehennem'e girmesi genel bir kural olup, orada ebedî olarak kalacaktır. Şirke düşmeyen ve günâhlara bulaşmayan kimse ise doğrudan Cennet'e girecektir. Büyük günâh işleyen veya işlediği günâhlarda ısrarlı olan kimselerin durumu Allâh'ın dilemesine bağlıdır. Dilerse affeder ve Cennet'e koyar; dilerse Cehennem'de cezasını çektirir, daha sonra Cennet'e koyar. ***“Allâh, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını (günâhları) dilediği kimseler için bağışlar. Allâh'a ortak koşan kimse büyük bir günâh (ile) iftirâ etmiş olur”***⁶²⁶ âyeti bu görüşü desteklemektedir. Hadîsteki *“Zinâ da etse, hırsızlık da yapsa (yine) Cennet'e girer”* kavli, “netice itibariyle” demektir.⁶²⁷

Nevevî ve Kurtubî hadîsten şu sonuçları çıkarmışlardır:

1. Büyük günâhlar kişiyi dinden çıkarmazlar ve amelleri hükümsüz bırakmazlar.
2. Resûlullâh'ın (s.a.s) *“Zinâ etse de, hırsızlık yapsa da...”* buyurması, büyük günâh işleyenlerin Cehennemlik olduklarının kestirilemeyeceğini anlatmak içindir. Bu ifade, “onlar Cehennem'e girseler bile cezalarını çektikten sonra oradan çıkarılarak ebedî kalmak üzere Cennet'e girerler” diyen Ehl-i Sünnet'in görüşüne delildir. Ayrıca, büyük günâh işleyenlerin Cehennem'de ebedî kalacaklarını söyleyen Mu'tezile ile Hâricîlerin görüşünü de reddetmektedir.⁶²⁸

2.8.3. Şirk En Büyük Zulümdür

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، ح. قَالَ وَحَدَّثَنِي بِشْرٌ، قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ {الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ} قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَئِنَّا لَمْ يَظْلَمُوا؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ {إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ}.

Abdullah'tan -Bir sonraki Müslim hadîsinde Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) olduğu kaydı vardır- rivâyet edilmiştir: ***“Îmân edip de îmânlarına hiçbir zulüm karıştırmayanlar***

⁶²⁶ Nisâ, 4/48.

⁶²⁷ Bkz. Nevevî, a.g.e., II/230; Kurtubî, a.g.e., 291.

⁶²⁸ Bkz. Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şerefüddîn, el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc, thk. Halîl Me'mûn Şihâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, II/232; Kurtubî, a.g.e., I/292.

*var ya; ...*⁶²⁹ âyeti indirilince Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashâbı: "Hangimiz zulüm etmemiştir ki!" Dediler. Bunun üzerine Allâh; **"Şüphesiz ki şirk gerçekten büyük bir zulümdür"**⁶³⁰ âyetini indirdi.⁶³¹

Yine Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir: **"Îmân edip de îmânlarına hiçbir zulüm karıştırmayanlar var ya; ..."**⁶³² âyet-i kerimesi nâzil olunca bu, Resûlullâh'ın (s.a.s.) ashâbına ağır geldi ve "Bizim hangimiz nefesine zulmetmiyor ki?" dediler. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.s.): **"Bu zulüm sizin zannettiğiniz gibi değildir. O, Lokman'ın oğluna söylediği gibidir: "Yavrucuğum! Allâh'a şirk koşma! Çünkü şirk, pek büyük bir zulümdür"**⁶³³ demişti" buyurdu.⁶³⁴

Her iki hadîsin râvisi de Abdullah b. Mes'ûd'dur. Buhârî ve Müslim'de geçen hadîslerin çok küçük farklılıklarla aynı olayı anlattıklarını görmekteyiz. Her iki hadîs de zulüm kavramına âyetlerin kazandırdığı açılımı bildirmekte ve sahâbenin zihnindeki zulüm tanımından farklı bir zulüm çeşidinin daha varlığını öğretmektedir.

Nevevî (676/1277) konuyla ilgili olarak; **"Hangimiz nefesine zulmetmiyor ki?"** şeklinde gelen soru, sahâbenin "zulüm" kavramını mutlak mânâda algıladıklarını göstermektedir. Bu sebeple önceki âyette geçen "zulüm" kavramı onlara ağır gelmiş, Allâh buna ikinci indirdiği âyetle açıklık getirerek mukayyet mânâdaki zulmü kastettiğini belirtmiştir. Buna göre, Ubûdiyet ve Rubûbiyet konusunda Allâh'tan başkasına yönelen ve şirke düşen kimse zâlimlerin en azılısı olmuştur. Bu, aynı zamanda küfürdür. Diğer günâhları işleyen kimse ise kâfir olmaz. En iyisini Allâh bilir", demiştir.⁶³⁵

"Zulüm"; bir şeyi kendi yerinden alarak başka bir şeyin yerine koymak,⁶³⁶ haddi aşmak, bir kimseye veya varlığa hakkı olandan fazla veya eksik vermektir.⁶³⁷ **"Onlar aslında bize değil, kendilerine zulmettiler"**⁶³⁸ meâlindeki âyette kastedilen, "onlar bizden hiçbir şeyi eksiltmediler; fakat hayırdan nasipsiz kalarak kendilerini eksiltmiş oldular", demektir.⁶³⁹

Kurtubî konuyu şöyle açıklamıştır: Kim Allâh'a yapması gereken kulluğu O'ndan

⁶²⁹ En'âm, 6/82.

⁶³⁰ Lokman, 31/13.

⁶³¹ Buhârî, Îmân, 23; Ehâdisü'l-Enbiyâ, 9; Tefsîr, Sure-i Lokman, 1; İstîtâbetü'l-Mürteddîn, 1, 9.

⁶³² En'âm, 6/82.

⁶³³ Lokman, 31/13.

⁶³⁴ Buhârî, Îmân 24; Müslim, Îmân, 197; Tirmizî, Tefsîr, 6; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/444.

⁶³⁵ Nevevî, a.g.e., II/323; Aynî, a.g.e., I/340.

⁶³⁶ Kirmânî, a.g.e., I/146; Nevevî, a.g.e., II/323; Kurtubî, a.g.e., 334;

⁶³⁷ İbnü'l-Esîr, a.g.e., "z.l.m.", s. 569.

⁶³⁸ Bakara, 2/57.

⁶³⁹ Kurtubî, a.g.e., 334.

başkasına yaparsa en büyük zulmü işlemiş olur. Çünkü zulmün en büyüğü, mahlûkun yaratıcıya ait konuma getirilmesi ve hak etmediği halde hem Rubûbiyet hem de Ulûhiyette O'na ortak kılınmasıdır. Zira kendisine kulluk edilmeye lâayık tek varlık Allâh'tır. Sadece Allâh'a yapılması gereken kulluk başkalarına da yapıldığı zaman, lâayık olmayan bu varlıklar Allâh'ın yerine konmuş ve O'na denk görülmüş olur. Bu ise îmândan çıkaran şirktir ve büyük bir zulümdür.⁶⁴⁰

Arap Dili'nin, “siyâk-ı nefiyden sonra gelen nekira umûm ifâde eder” kuralı gereği sahâbe **الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ** *“îmân edip de îmânlarına hiçbir zulüm karıştırmayanlar var ya; ...”*⁶⁴¹ âyetinde geçen zulüm kavramının, genel anlamda zulüm olarak bilinen fiilleri kapsadığını anlamışlardır. Âyet ise onlara zulmün değişik türlerinin olduğunu ve bu zulüm türlerinden en büyüğünün de şirk olduğunu açıklamıştır.⁶⁴² Kurtubî'ye göre, Nebî (s.a.s.) onların bu anlayışlarının doğruluğunu ikrâr etmiş ve şirkin de husûsî olarak zulüm addedileceğini bildirmiştir. Ayrıca âyet, zulüm lafzının genel ifâdeyle (âm) geçtiği yerde muradın hususî (hâs) olabileceğine de delildir.⁶⁴³

Hattâbî (388/998) de şöyle demiştir: “Sahâbenin anlayışına göre şirk, zulüm olarak adlandırılmayacak kadar büyük bir günâhtı. Dolayısıyla onlar, ilk âyetteki “zulüm” kavramını şirkin dışındaki diğer günâhlara yordular. Bunun üzerine ikinci âyet nâzil oldu.”⁶⁴⁴

Aynî'ye göre, taşkınlık yapan kimselerin dinden çıkmayıp mü'min kalacaklarına şu âyet delildir: **“Eğer mü'minlerden iki grup birbiriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin...”**⁶⁴⁵ İsyân onların îmânını nefyetmez. Günâhlar elbette zulümdür; fakat her günâh işleyen kimse îmândan çıkmaz. Îmânın kâmil olması amellere bağlıdır. İsyânlar, îmânın kemâlini azaltır; fakat kişiyi dinden çıkarıp küfre sürüklemeyiz. İnsanlar günâhlarının büyük ve küçük oluşuna göre îmânın kemâlinde farklılık gösterirler. Şirk ise kişiyi îmândan çıkarır. Bunun için şirk en büyük zulümdür.⁶⁴⁶ Bazı âlimler, biri Allâh'ı tasdîk ve ikrâr, diğeri de O'na itaat ve teslimiyet olmak üzere îmânın ikiye ayrıldığını; birincisinin aksinin küfür, ikincisinin aksinin ise fîsk olduğunu, hatta buna küfür denebileceğini, ancak

⁶⁴⁰ Kurtubî, a.g.e., 334.

⁶⁴¹ En'âm, 6/82.

⁶⁴² İbn Hacer, a.g.e., I/109; Nevevî, a.g.e., II/323; Kurtubî, a.g.e., I/335.

⁶⁴³ Kurtubî, a.g.e., I/335.

⁶⁴⁴ İbn Hacer, a.g.e., I/110; Nevevî, a.g.e., II/323.

⁶⁴⁵ Hucurât, 49/9.

⁶⁴⁶ Aynî, Bedrüddîn, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, **Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I/336.

dinden çıkaran küfür olmadığını söylemişlerdir.⁶⁴⁷

Hadîs, âyetle tam bir uyum içerisinde konu başlığına da mutabık olarak, zulmün birçok çeşidinin varlığını⁶⁴⁸; bunlardan bir kısmının küfür, diğer bir kısmının ise küfür olmadığını bildirir. *“Şüphesiz şirk en büyük zulümdür”*⁶⁴⁹; *“Kâfirlere gelince, onlar zâlimlerin tâ kendisidirler.”*⁶⁵⁰ Bu âyetlerde zikri geçen zulüm, kişiyi îmândan çıkaran zulümdür.

Îmândan çıkarmayan zulme örnek olarak şu âyetler gösterilebilir: *“Onlardan bir kısmı kendisine zulmeder; kimi ortadadır, kimi de Allâh’ın izniyle hayırda öne geçmek için yarışır...”*⁶⁵¹, *“Her kim Allâh’ın koyduğu sınırları aşarsa işte bunlar zâlimlerden olurlar.”*⁶⁵² Bu zulüm çeşidi, îmânı olduğu halde kişinin günâh işlemesidir. Bu şekilde günâh işleyen kimseler, işledikleri zulüm sebebiyle dinden çıkmazlar.⁶⁵³

2.8.4. Sonuçları Açısından Şirk Çeşitleri

Şirk, dinden çıkaran ve çıkarmayan olarak ikiye ayrılmıştır:

1. Dinden çıkaran şirk, itikâdî olandır. Bunun örneği, konumuzun başlığı altındaki âyet ve hadîslerde *“en büyük zulüm”* olarak tavsîf edilen şirk çeşididir.

2. Dinden çıkarmayan şirk ise; *“Kim Allâh’tan başkası adına yemîn ederse Allâh’ı inkâr etmiş -veya- şirk koşmuş olur.”*⁶⁵⁴; *“Şirk, bu ümmetin arasında karıncanın hareketinden daha gizli bir şekilde dolaşır.”*⁶⁵⁵ *“Her kim Rabbi ile karşılaşacağını ümit ediyorsa (inaniyorsa) sâlih amel işlesin ve Rabbi’ne ibâdetinde hiç kimseyi O’na ortak koşmasın.”*⁶⁵⁶ Âyet ve hadîslerde belirtilen şirk çeşidi riyâdır. Riyâ şirk addedilse bile dinden çıkarmaz. Çünkü riyâ, itikâdî olmaktan ziyade amelî olan bir günâh çeşididir.⁶⁵⁷

⁶⁴⁷ İbn Receb, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed Hanbelî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Mahmûd b. Şa’bân b. Abdulsûd ve dğ., Mektebetü’l-Ğurabâ, Kâhire, 1996, I/141.

⁶⁴⁸ Bkz. *Buhârî*, Îmân, 23. Buhârî bâb başlığını *“Zulümden Zulme Fark Vardır”* koymuştur.

⁶⁴⁹ *Lokman*, 31/13.

⁶⁵⁰ *Bakara*, 2/254.

⁶⁵¹ *Fâtır*, 35/32.

⁶⁵² *Bakara*, 2/229.

⁶⁵³ Bkz. *İbn Receb*, a.g.e., I/144-145.

⁶⁵⁴ *Tirmizî*, en-Nüzûr ve’l-Eymân 9. Hadîsi Abdullah b. Ömer (r.a.) rivâyet etmiştir.

⁶⁵⁵ Ebû Ya’lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ Temîmî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru’l-Me’mûn Li’t-Türâs, Şam-Beyrut, 1989, I/60; Ebû Nu’aym, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1988, VII/112. Hadîsi Ebû Bekir (r.a.) rivâyet etmiştir.

⁶⁵⁶ *Kehf*, 18/110.

⁶⁵⁷ Bkz. *İbn Receb*, a.g.e., I/147-148.

2.9. Münâfıklık ve Nifâk Alâmetleri

Îmân konusunda üzerinde hassasiyetle durulan bir diğer mesele de dinde nifâk konusudur. Nifâk, kişinin inanç açısından mü'minler gibi olduğunu ikrâr etse de gerçekte mü'min olmadığını belgeleyen ve belli oranda gizliliği olan bir sıfattır. Gizlilik özelliğine rağmen yine de kişinin münâfık olduğunu ele veren birtakım ipuçları olduğunu âyet ve hadîsler bize açıklamaktadırlar. Konumuzla ilgili hadîsler, nifâk alâmetlerinden sadece bir kısmına temas etmişlerdir; yoksa tamamı burada sayılanlar değildir.

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ أَبُو الرَّبِيعِ، قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ مَالِكٍ بْنُ أَبِي عَامِرٍ أَبُو سُهِيلٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : " آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ : إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا أُؤْتِمِنَ خَانَ . "

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Nebî (s.a.s.) şöyle buyurdu:

*"Münâfığın üç alâmeti vardır: Konuştuğunda yalan söyler; söz verdiğinde sözünden döner; kendisine güven duyulduğunda ihânet eder".*⁶⁵⁸

Abdullah b. Amr (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: *"Dört şey kimde bulunursa o kişi hâlis münâfık olur. Kimde bu özelliklerden biri bulunursa, bunu terk edinceye kadar kendisinde nifâk özelliklerinden biri bulunmuş olur: Kendisine güven duyulduğunda ihânet eder; konuştuğunda yalan söyler; antlaşma yaptığıında antlaşmaya vefâ göstermez; düşmanlık yaptığıında haddi aşar."*⁶⁵⁹

Şârihler, hadîste geçen bazı ğarîb kelimeleri şu şekilde açıklamışlardır: "Kizb / Kezib"; gerçeğe aykırı haber vermek⁶⁶⁰, haktan yüz çevirmek, eşya hakkında olduğunun zıddıyla veya vâkıya muhâlif haber vermektir.⁶⁶¹ Va'd; geleceğe dönük olarak olumlu ve hayırlı söz vermektir.⁶⁶² "Emniyet etmek"; kişiyi emîn kılmak ve kendisine güvenmektir.⁶⁶³ "Hıyânet"; emânet üzerinde şeriata aykırı tasarrufta bulunmaktır.⁶⁶⁴ "Ğadr" ise vefâyı terk etmektir. Aslında ğadr, verdiği söze güven duyulduğunda bu sözden caymaktır ve ihânettir.⁶⁶⁵ "Fücûr"; haktan sapmak, bâtılı söylemek ve dindarlığı örtmektir.⁶⁶⁶ "Nifâk" da için dışa uyum sağlamamasıdır.⁶⁶⁷

⁶⁵⁸ **Buhârî**, Îmân, 25; Şehâdât, 29; Vesâyâ, 8; Edeb, 69; **Müslim**, Îmân, 107, 108; **Tirmizî**, Îmân,14; **Nesâî**, Îmân, 20.

⁶⁵⁹ **Buhârî**, Îmân, 25; Mezâlim, 17; Cizye, 17; **Müslim**, Îmân, 106; **Ebû Dâvûd**, Sünnet, 15; **Tirmizî**, Îmân, 14; **Nesâî**, Îmân, 20.

⁶⁶⁰ **İbn Hacer**, a.g.e., I/111; **Aynî**, a.g.e., I/346.

⁶⁶¹ **Aynî**, a.g.e., I/346.

⁶⁶² **Kirmânî**, a.g.e., I/147, 148; **Aynî**, a.g.e., I/347.

⁶⁶³ **Aynî**, a.g.e., I/347.

⁶⁶⁴ **Kirmânî**, a.g.e., I/147-148; **Aynî**, a.g.e., I/347.

⁶⁶⁵ **Aynî**, a.g.e., I/347.

⁶⁶⁶ **Aynî**, a.g.e., I/352; **Kirmânî**, a.g.e., I/151.

⁶⁶⁷ **Aynî**, a.g.e., I/344.

Münâfık, başkalarına içindekinin aksini gösteren kimsedir. Istılahta münâfık, içinden kâfir olup dışından Müslüman görünen kimsedir.⁶⁶⁸ Sanki münâfık özünde var olan küfrünü gizlerken bir mekândan başka bir mekâna geçiş için kullanılan tünelde gizlenmiş köstebek gibidir.⁶⁶⁹ Nifâk îmân konusunda ise “küfür nifâkıdır”; değilse “amelî nifâktır.” Fiil veya terk hususundaki nifâk amelî nifâka girer ve farklı mertebeleri vardır.⁶⁷⁰

Kurtubî (656/1258) şunu söylemektedir: “Hadîsin zâhirine göre bu vasıfları kendinde barındıran kimsenin küfür nifâkını taşıdığı ve böyle bir kişinin îmandan çıkıp küfre düşeceği anlaşılsa⁶⁷¹ da durum böyle değildir. Ehl-i Sünnet âlimleri bu görüşün mânâ olarak muhal olduğunu belirtmişlerdir. Mesele hakkında birkaç farklı izah söz konusudur:

1. Burada kastedilen nifâk, Hz. Ömer’in (r.a.) Hz. Huzeyfe’ye (r.a.); “Bende nifâk olarak bildiğin bir şey var mı?” şeklindeki suâlinde kastedilen amelî nifâktır. Bu durumda olan kimse içindeki nifâkı gizlese de amelî onun münâfık olduğunu ortaya koyar ve hakkındaki münâfık ismini fiilleriyle tasdik etmiş olur.

2. Nifâk hasletleri kişinin haline galip gelir ve o kişi nifâk sıfatlarını yansıtan işleri âdet olarak sürekli yapar. Bu da onun dinde dikkatsiz davranması ve önem vermemesinden kaynaklanır. Bu tip insanlar genelde itikadı bozuk kimseler olduklarından çoğunlukla gerçekten münâfık olurlar.

3. Bu hasletlerin, Nebî’nin (s.a.s.) zamanında nifâk alametlerinden sayıldığı, ashâbın da bu hale düşmemek için dikkatli davrandıkları anlaşılır. Nitekim İbn Abbâs (r.a.) ve İbn Ömer (r.a.) bu hadîs hakkında Nebî’ye (s.a.s.) soru sormuşlar; Nebî de (s.a.s.): “*Bunlarla sizin alâkanız yok. Ben (gerçekten) münâfık olanların durumunu kastettim. Siz bunlardan berîsiniz*” demiştir.⁶⁷²

Münâfıkların yalan söylemeleri ile ilgili olarak; “***Münâfıklar sana geldiklerinde; ‘şâhitlik ederiz ki sen Allâh’ın Peygamberisin’ derler. Allâh da bilir ki, sen elbette O’nun Peygamberisin. Allâh ise münâfıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir. Yemînlerini kalkan yapıp, Allâh yolundan yan çizdiler. Gerçekten onların yaptıkları ne kötüdür!***”⁶⁷³ buyurulmuştur.

⁶⁶⁸ Bkz. Kâdî İyâz, Ebu’l-Fadl İyâz b. Mûsâ, **İkmâlü’l-Mu’lim bi Fevâidi Müslim**, thk. Yahyâ İsmâil, Dâru’l-Vefâ, Mansûra, 1998, I/314.

⁶⁶⁹ **Kirmânî**, a.g.e., I/147; **Kurtubî**, a.g.e., I/249.

⁶⁷⁰ **İbn Hacer**, a.g.e., I/111.

⁶⁷¹ Nitekim İmâm Mâlik’in; “Resûlullâh (s.a.s.) zamanındaki nifâk, şimdi bizim zamanımızdaki zındıklıktır” dediği rivâyet edilir. Bkz. **Kurtubî**, a.g.e., I/249.

⁶⁷² **Kurtubî**, a.g.e., I/250.

⁶⁷³ **Münâfikûn**, 63/1-2.

Sözlerinde durmadıklarının delili olarak da; **“ Onlardan kimi de; ‘eğer Allâh lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette biz sâlihlerden olacağız’ diye Allâh’a and içtiler. Fakat Allâh lütfundan onlara (zenginlik) verince, onda cimrilik edip yüz çevirerek sözlerinden döndüler. Nihâyet Allâh’a verdikleri sözlerinden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allâh, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifâk soktu.”**⁶⁷⁴ buyurulmuştur.

Hadîste zikredilen alâmetlerle yetinilmesinin nedeni, bu alâmetlerin geri kalan diğer alâmetlere işaret ediyor olmalarıdır. Çünkü dine ait hususlar, şu üç temel unsurda toplanırlar: Söz, fiil ve niyet. *“Konuştuğunda yalan söyler ifâdesi”* ile sözün bozukluğuna; *“güven duyulduğunda ihânet eder”* ifâdesi ile fiilin bozukluğuna, *“söz verdiği sözünde durmaz”* ifâdesi ile de niyetin bozukluğuna işaret edilmiştir.⁶⁷⁵

2.9.1. Nifâk Alâmetlerini Taşıyan Kimselere Münâfık Denebilir mi?

Hadîslerde sayılan özellikler nifâk özellikleridir. Bu özellikleri taşıyan kişi de taşıdığı özellikler bakımından münâfığa benzemekte ve onların ahlâkını taşımaktadır.”⁶⁷⁶ “Çünkü nifâk, içinde var olanın zıddını izhar etmektir ve hadîste belirtilen nifâk sıfatlarını taşıyan kimselerde münâfıklığa ait bazı özellikler vardır. Bu durumda onların nifâkı ya konuştuklarında yalan söylemek, ya güven duyulduğunda ihânet etmek, ya da söz verdiklerinde sözlerinden caymak şeklinde gerçekleşir. Nevevî ve Aynî; “bu durum onların gönüllerinde gizledikleri küfürden kaynaklanmaz” demişlerdir.⁶⁷⁷

Aynî’ye göre, *“hâlis bir münâfık olur”* tabiri, bu dört hasletin tamamının nifâkın zirvesini oluşturdukları ve daha artma imkânın kalmadığı şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁷⁸ Böyle yorumlanması, benzerlikteki aşırılık ve süreklilik nedeniyle tam bir münâfık görüntüsü vermesindendir. Yoksa nâdiren bu özellikleri kendinde barındıran için aynı şey söylenemez.⁶⁷⁹

Gerçekte münâfıkların burada zikredilenlerden başka alâmetleri de vardır. Nitekim Allâh; **“Namaza kalktukları vakit tembel tembel kalkarlar”**⁶⁸⁰ buyurmuştur. Ebû

⁶⁷⁴ Tevbe, 9/75-77.

⁶⁷⁵ İbn Hacer, a.g.e., I/112; Aynî, a.g.e., I/349.

⁶⁷⁶ İbn Hacer, a.g.e., I/112; Kirmânî, Şemsüddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali, **el-Kevâkibü'd-Derârî Şerhu'l-Kirmânî ale'l-Buhârî**, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut, 1981, I/148.

⁶⁷⁷ Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şerefüddîn, **el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc**, thk. Halil Me'mûn Şihâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, II/ 235; Aynî, a.g.e., I/350.

⁶⁷⁸ Bkz. Aynî, a.g.e., I/353.

⁶⁷⁹ Nevevî, a.g.e., II/ 235; Aynî, a.g.e., I/353.

⁶⁸⁰ Nisâ, 4/142.

Hüreyre'nin (r.a.) diğer rivâyetinde; “İsterse oruç tutsun, namaz kılsın ve kendini Müslüman saysın” kaydı da vardır.⁶⁸¹

Sonuç olarak; bu hasletlerin tamamını barındıran kimselerin genel münâfıklık alâmetlerini gösterdikleri ve bu insanların karakter olarak münâfık oldukları kesinleşmiş olur. Bir kısmını barındıran da miktarınca münâfık olma yolunda mesafe almış demektir.

2.10. Din ve Samimiyet

Dinin temel amacı, yaratıcı ile kul arasında samimiyet oluşturmak, sonra da bu samimiyeti diğer varlıkları da şâmil olacak şekilde Allâh'ın bütün kulları arasında yaygınlaştırmaktır. Dindarlık, Allâh ile kulları arasında ve kullar ile diğer varlıklar arasında var olan İlâhi dengeye uyum sağlama çabasıdır. Varlık bir bütün olarak kendi arasında tam bir uyum içerisindedir. İnsanın vazîfesi bu uyuma şahitlik etmek, gerçek tasarruf sâhibine ulaştıran yolun rotasına girip, sisteme zarar vermeden ve karıştırmadan bu İlâhi koronun içinde yer almaktır. Kur'ân'da sık sık kâinattaki dengeden bahsedilmesi bunun göstergesidir.⁶⁸² İnsan bu dengenin sorumlusudur; çünkü halîfedir. Halîfenin vazîfesi ise kendisine bu görevi tevdi edenin irâdesine uyumlu iş görmektir.⁶⁸³

Nasîhat, diğer ifâdesiyle samimiyet, bu dengeye en iyi şekilde uyum sağlamanın ve bu kutsal vazîfeyi en doğru şekilde ifâ etmenin ana kumanda merkezidir. Çünkü din nasîhattir; nasîhat ise samimiyettir. Gelecek hadîsimiz, dinin samimiyet oluşunu izah etmesi açısından muhteşem güzellikler sunmaktadır.

2.10.1. Din Nasîhattir; Nasîhat İse Samimiyettir

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادٍ الْمَكِّيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ قُلْتُ لِسُهَيْلٍ إِنَّ عَمْرًا حَدَّثَنَا عَنِ الْقَعْقَاعِ عَنْ أَبِيكَ قَالَ وَرَجَوْتُ أَنْ يُسْقِطَ عَنِّي رَجُلًا قَالَ فَقَالَ سَمِعْتُهُ مِنَ الَّذِي سَمِعَهُ مِنْهُ أَبِي كَانَ صَدِيقًا لَهُ بِالشَّامِ ثُمَّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ سُهَيْلٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ تَمِيمِ الدَّارِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : " أَلَدِّينَ النَّصِيحَةُ " فُلْنَا لِمَنْ؟ قَالَ : " لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ "

Temîmü'd-Dârî'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Peygamber (s.a.s.):

- “Din samimiyettir.” buyurdular.

- “Kime?” dedik.

⁶⁸¹ Müslim, Îmân, 109, 110.

⁶⁸² Konuyla ilgili bazı âyetler için bkz. **Bakara**, 2/21, 22; **Mülk**, 67/3-5, 30; **Rahmân**, 55/3-13.

⁶⁸³ **Bakara**, 2/30.

- “Allâh’a, Kitabı’na, Resûlü’ne, Müslümanların yöneticilerine ve bütün Müslümanlara!” buyurdular.⁶⁸⁴

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ حَدَّثَنِي قَيْسُ بْنُ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ : “بَايَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى إِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَالتُّصَحُّحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ” .

Cerîr b. Abdullah’ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Hz. Peygamber’e namaz kılmak, zekât vermek ve her Müslümana (karşı) hayırhâh olmak üzere biat ettim.”⁶⁸⁵

Hadîs, İslâm’ın mihverini taşıyan hadîslerden biridir. Bu hadîs hakkında “dinin dörtte biri” denilmiştir.⁶⁸⁶ Nevevî’ye göre bu hadîs dinin bütün amaçlarını tek başına gerçekleştirmektedir. Çünkü din, hadîste zikredilen hususlardan ibarettir.⁶⁸⁷

“Nasîhat”; lügatte öğüt vermek, ihlâs, hayırlı işlere davet, hayırsız olanlardan nehyetmek, balı peteğinden süzmek anlamlarına gelir.⁶⁸⁸ İbnü’l-Esîr *en-Nihâye*’de, Kurtubî *el-Müfhim*’de, Suyûtî *ed-Dîbâc*’da Hattâbî’den naklen, O’nun; “Nasîhat, kendisine nasîhat edilenin hayrını istemektir. Nasîhat, ihlâstır. Başka hiçbir kelime bu mânâyı bu kadar şümullü karşılamamaktadır”, dediğini bildirmişlerdir.⁶⁸⁹ Nitekim hâlis süzülmüş olan bal hakkında da bu sözcük kullanılır. Bundan, sözün hile ve yalandan kurtarılması anlaşılır. Hileden ve yalandan arındırılan söz, balın petekten süzülmesine benzetilmiştir.⁶⁹⁰

Nasîhat kavramı ile aynı kökten gelen kelimeler ve bunların taşıdıkları mânâlar da oldukça dikkat çekicidir. Meselâ: “Minsâh” dikiş iğnesine, “Nisâh” dikiş dikmeye, “Nâsîh” da terziye isim olmuştur. İğnenin yırtılan yerleri bir araya getirip vücudun görülmesi uygun olmayan yerlerini örtmesiyle kişinin, kardeşinin dağınıklığını nasîhat ederek toparlayıp onun kusurlarını örtüp tamir etmesi birbirine benzetilmiştir.⁶⁹¹ Tövbe-i Nasûh⁶⁹² da

⁶⁸⁴ **Müslim**, İmân, 95; **Ebü Dâvûd**, Edeb, 59; **Nesâî**, Bey’at, 24; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/102.

⁶⁸⁵ **Buhârî**, İmân, 43; **Mevâkîtü’s-Salât**, 3; **Zekât**, 2; **Büyû**, 68; **Şurût**, 1; **Ahkâm**, 43; **Müslim**, İmân, 97.

⁶⁸⁶ Diğer üç hadîs; “*Ameller niyetlere göredir*”, “*Kişinin mâlâyânî şeyleri terk etmesi iyi müslüman olduğunu gösterir*” ve “*Sizden birisi, kendi nefsi için istediğini mü’min kardeşi için de istemedikçe mü’min olamaz*” hadîsleridir. Geniş bilgi için bkz. Görmez, M., “Hz. Peygamber’in Bir Din Tanımı, Bir Hadîsin Semantik Tahlili”, **Diyanet İlmî Dergi**, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) Özel Sayı, Ankara 2000, s. 331-338.

⁶⁸⁷ **Nevevî**, a.g.e., II/225-226.

⁶⁸⁸ İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, **Ğarîbü’l-Hadîs**, thk. Abdülmu’tî Kal’acî, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1985, II/399; **İbnü’l-Esîr**, a.g.e., “n.s.h.”, s. 905.

⁶⁸⁹ **İbnü’l-Esîr**, a.g.e., “n.s.h.”, s. 905; **Kurtubî**, a.g.e., I/243; Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekir, **ed-Dîbâc ‘Alâ Sahîhi Müslim İbni’l-Haccâc**, thk. Ebû İshâk Huveynî, Dâru Affân, S. Arabistan, 1996, I/72-73.

⁶⁹⁰ Bkz. Neseî, Abdullah b. Ahmed, **Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl**, thk. Mervân Muhammed Şe’âr, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 1996, IV/397.

⁶⁹¹ **Kurtubî**, a.g.e., I/243.

⁶⁹² **Tövbe-i Nasûh**: “Sâhibini tekrar aynı günâhı işlemekten engelleyen tövbedir. **Tövbe-i Nasûh**, kişinin kötü bir fiillerinden ve işlediği günâhlardan sonra tövbe edip, artık ebediyyen o kötü ve günâh fiillere dönmemesidir. Muhammed Sumâdeh Tüçibî, **Muhtasarı Tefsîri’t-Taberî**, Dâru İbn Kesîr, Şam-

böyledir. Günâh dini yırtmakta, tövbe de onu dikmektedir. Hadîsin mânâsı; “dinin direği ve kıvamı nasîhattir, yani samimiyettir” demektir.⁶⁹³

“*Din nasîhattir*” sözünden anlaşılan şudur: “Dinin büyük kısmı samimiyettir.” Dilimizde buna “hayırhâhlık” da denmektedir. Samimi olmak da ihlaslı olmaktır. Çünkü kişinin ihlâsla yapmadığı hiçbir iş, içinden gelerek samimî olmadığı hiçbir davranış dinden sayılmaz.

Hattâbî (388/998) şöyle demiştir: “Nasîhat, pek çok anlama gelen bir sözcüktür. O, veciz isimlerden ve kısa sözlerdendir. Arap dilinde nasîhat ve felâh kelimelerinden daha ziyade dünya ve âhiret hayrını bir araya toplayan başka bir kelime yoktur.”⁶⁹⁴

2.10.2. Nasîhatin Uygulama Alanları ve İçeriği

Hadîsimizde nasîhatin çerçevesi vecîz bir üslupla aşağıdaki başlıklar dikkate alınarak belirtilmiş, şârihler de konuya ilişkin izahlarını şu şekilde yapmışlardır:

2.10.2.1. Allâh İçin Nasîhat

Allâh’a, O’nun birliğine yaraşır şekilde sağlam bir itikâtla îmân etmek, şerîki olmadığını kabul etmek, sıfatlarında küfre sapmamak, bütün kemâl sıfatlarıyla tavsîf ve bütün noksan sıfatlardan tenzîh etmek, ihlâs ve samimiyetle itaat etmek, âsî olmaktan ve O’nu kızdırmaktan kaçınmaktır.⁶⁹⁵ Allâh için sevmek, Allâh için buğzetmek, O’na itaat edenlere yakınlık gösterip isyan edenlere hasım olmak, küfredenlerle cihad etmek, nimetlerini itiraf ederek şükürde bulunmak, her işinde ihlâs ve samimiyet göstermek, bütün bu sayılan vasıflara davet ve teşvik ederek bu hususlarda bütün insanlara lütuf göstermektir. Yoksa kulun bizzat Allâh’a nasîhati söz konusu olamaz.⁶⁹⁶

2.10.2.2. Allâh’ın Kitabı İçin Nasîhat

O’nun Allâh’ın kelâmı vahiy olarak indirildiğine, kul sözlerinin hiçbirinin O’na benzemediğine, kullardan hiç birinin O’nun mislini getiremeyeceğine îmân etmek, O’na

Beyrut, 2004, s. 561; “Sütün sağıldıktan sonra tekrar geldiği memeye dönmemesi gibi, günâh işleyen kimsenin, yaptığı tövbeden sonra aynı günâha bir daha dönmemesidir.” **Nasûh**; Ahfeş’e göre “**Sâdıka**” demektir. İbn Abbâs’ın (r.a.) **Tövbe-i Nasûhu**, “dil ile tövbe, kalp ile nedâmet ve fiillerde günâh olan eylemlerden kendini kurtarma” olarak tefsîr ettiği rivâyet edilmiştir. Bkz. **Nesefî**, *a.g.e.*, IV/397.

⁶⁹³ Bkz. **Kâdî İyâz**, *a.g.e.*, I/306; **Nevevî**, *a.g.e.*, II/225-226; Suyûtî, **ed-Dîbâc**, I/75.

⁶⁹⁴ Görmez, M., *a.g.m.*, s. 332. Görmez’in kaynak olarak gösterdiğine göre Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed Büstî, **Ğarîbu’l-Hadîs**, II/282; Suyûtî, **ed-Dîbâc**, 1996, I/76.

⁶⁹⁵ **Kâdî İyâz**, *a.g.e.*, I/307; Suyûtî, **ed-Dîbâc**, I/76; **Kurtubî**, *a.g.e.*, I/243.

⁶⁹⁶ Geniş bilgi için bkz. Suyûtî, **ed-Dîbâc**, I/76.

saygılı olmak, O'nu tecvit ve âdâbına riâyetle huşû ve güzel bir sesle okumak, düşmanların tahrifine ve O'na dil uzatmalarına karşı müdâfaada bulunmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de açıklanan her şeye inanarak O'nu tasdîk etmek, mânâsını tefsîr, ahkâmıyla O'ndaki ilim ve meselleri anlamağa çalışmak, nasîhatlerinden ibret alıp tefekküre dalmak, Kur'ân ilimlerini yaymak ve o ilimleri öğrenmeğe insanları davet etmektir.⁶⁹⁷

2.10.2.3. Allâh'ın Peygamberi İçin Nasîhat

O'nun peygamberliğini tasdîk ederek, getirdiği şeylerin hepsine îmân etmek, hayatında olsun ölümünden sonra olsun emir ve yasaklarında O'na itaat etmek, hayattayken uğrunda canını ve malını feda etmeye hazır olmak ve ölümünden sonra Sünnet'ini ihyâ etmektir. O'na yardım edenlere muhabbet, düşmanlarına da husumet göstermek, O'na saygılı olup davet ve şeriatını anlamaya çalışmak, onu yaymak, ahlâkıyla ahlâklanmak, Ehl-i Beyti'ni ve ashâbını sevmek ve bid'atçilerle mücadele etmektir.⁶⁹⁸

2.10.2.4. Müslümanların Yöneticilerine Nasîhat

Müslüman yöneticilere haklı oldukları konularda itaat ve bu uğurda kendilerine yardım etmektir. Haktan ayrılmamalarını tembih, unuttukları şeyleri veya henüz duymadıkları Müslüman haklarını nezâketle kendilerine hatırlatmak, din ve dünya işleri ile ilgili bilmediklerini onlara ihtar etmek, onlara isyan etmemek ve halkın onlara itaati hususunda gönül birliğine varmalarını sağlamaktır.⁶⁹⁹

Hattâbî, onun arkasında namaz kılmayı, birlikte cihada gitmeyi, ona zekât vermeyi, zulmünden korkulduğu zaman silâhla ona isyan etmemeyi, yalancı övgülerle onu aldatmamayı ve ona hayırlı duâda bulunmayı nasîhatten saymıştır. Din âlimleri de Müslümanların imâmlarından sayılmış ve onlara nasîhati; “onların rivâyet ettiklerini kabul etmek, ahkâm hususunda onlara tâbi olmak ve kendilerine hüsn-i zanda bulunmak” olarak yorumlamışlardır.⁷⁰⁰

2.10.2.5. Bütün Mü'minlere Nasîhat

Onlara şefkatli olmak, yararlı şeyler yapmak, kendileri için yararlı olan şeyleri onlara öğretmek, eziyet etmemek, kendisi için istediğini onlar için de istemek, kendisi için

⁶⁹⁷ Bkz. *Kâdî İyâz*, a.g.e., I/307; *Nevevî*, a.g.e., II/225; *Suyûtî*, a.g.e., I/76; *Kurtubî*, a.g.e., I/243.

⁶⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. *Kâdî İyâz*, a.g.e., I/307; *Nevevî*, a.g.e., II/225; *Suyûtî*, a.g.e., I/76; *Kurtubî*, a.g.e., I/243.

⁶⁹⁹ *Kâdî İyâz*, a.g.e., I/307; *Nevevî*, a.g.e., II/226; *Suyûtî*, *ed-Dîbâc*, I/76; *Kurtubî*, a.g.e., I/243-244.

⁷⁰⁰ *Kâdî İyâz*, a.g.e., I/307; *Nevevî*, a.g.e., II/226; *Suyûtî*, *ed-Dîbâc*, I/76; *Kurtubî*, a.g.e., I/243-244.

çirkin gördüğü şeyi onlar için de çirkin görmektir. Dünya ve âhiret maslahatlarını elde etmeleri için onları yönlendirmek, bilmediklerini öğretmek, iyilik ve takvâda onlara yardımcı olmak, gizli hallerini örtmek⁷⁰¹ mallarını, canlarını ve namuslarını müdâfaa etmek ve onları ibâdetlere teşvik etmek gibi şeylerdir.⁷⁰²

Görülüyor ki nasîhat, pek çok mânâları kendinde toplayan şümüllü bir kelimedir. Dilimize daha çok öğüt vermek mânâsında aktarılan bu lafız, yalnızca öğüt mânâsıyla karşılanması mümkün olmayacak kadar kapsamlıdır. Öğüt, nasîhatin kapsamındaki mânâlardan sadece birisidir.⁷⁰³

Cerîr b. Abdullah (r.a.); “Ben, Resûlullâh’a (s.a.s.) namazı kılmak, zekâtı vermek ve her Müslümana nasîhatte bulunmak şartı ile bey‘at ettim.”⁷⁰⁴ Başka bir rivâyetinde; “Ben, Hz. Peygamber’e (s.a.s.) her Müslümana sadâkâtli olacağıma söz vererek bey‘at ettim.”⁷⁰⁵ Yine diğer bir başka rivâyetinde de; “Hz. Peygamber’e (s.a.s.), söz(ünü) dinleyip itaat etmek şartıyla bey‘at ettim. Bana, “*Gücünün yettiği hususta*” kaydını telkin etti. Bir de, “her Müslümana nasîhatte bulunmak üzere bey‘at ettim.”⁷⁰⁶, demiştir. Resûlullâh’ın (s.a.s.) Cerîr’e (r.a.); “*Gücünün yettiği hususta*” buyurması, “*Allâh hiç bir kimseye gücünün yetmeyeceği şeyi teklîf etmez*”⁷⁰⁷ meâlindeki âyetin mânâsıyla muvafıktır.⁷⁰⁸

“Bey‘at”; hiç bir tartışma ve münakaşa götürmeyecek şekilde her işini hükümdara bırakma hususunda ona söz vermek ve karşılıklı tam bir içtenlik içerisinde yapılan sözleşmedir.⁷⁰⁹ Ashâb-ı Kirâm bey‘at ederlerken, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) elinden tutarlar ve verdikleri sözü bu şekilde te’kîd ederlerdi. Bu durum alışverişe benzediği için alışveriş mânâsına gelen “bey‘” lafzından alınarak söz vermeye isim olmuştur.⁷¹⁰

Sonuç olarak; “nasîhat” kavramının mânâ kapsamı oldukça geniştir. Hadîste bu kavramın “Din” ile karşılık bulması, nasîhatin öz itibarıyla dinin ortaya koyduğu bütün değerleri mü'min şahsiyette gerçekleştirmeyi hedeflediğini göstermektedir.

⁷⁰¹ İbn Hacer, Ahmed b. Ali Askalânî, **Fethu'l-Bârî bi Şerhi İmâm Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî**, thk. Abdulkadir Şeybe Hamd, Mektebetü Melik Fahd, 2001, I/167; Kirmânî, Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali, **el-Kevâkibu'd-Derârî Şerhu'l-Kirmânî ale'l-Buhârî**, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut, 1981, I/218.

⁷⁰² Bkz. **Kâdî İyâz**, a.g.e., I/307; **Nevevî**, a.g.e., II/226; Suyûtî, **ed-Dîbâc**, I/76.

⁷⁰³ Geniş bilgi için bkz. **Kâdî İyâz**, a.g.e., I/306-308; **Nevevî**, a.g.e., II/225-228; **Aynî**, a.g.e., I/499; Geniş bilgi için Görmez, M., “Hz. Peygamber’in Bir Din Tanımı, Bir Hadîsin Semantik Tahlili”, **Diyanet İlmî Dergi**, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) Özel Sayı, Ankara 2000, s. 331-338.

⁷⁰⁴ **Buhârî**, İmân, 42; İkâmetü's-Salât, 94; Zekât, 66; Büyû', 1; **Müslim**, İmân, 97.

⁷⁰⁵ **Buhârî**, İmân, 42; **Müslim**, İmân, 98.

⁷⁰⁶ **Buhârî**, Ahkâm, 4; **Müslim**, İmân, 99; **Nesâî**, Bey'at, 28.

⁷⁰⁷ **Bakara**, 2/286.

⁷⁰⁸ **Kâdî İyâz**, a.g.e., I/ 202; **Nevevî**, a.g.e., II/308.

⁷⁰⁹ **İbnü'l-Esîr**, a.g.e., “b.y.a.”, s. 102.

⁷¹⁰ Geniş bilgi için bkz. **Nevevî**, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şerefüddîn, **el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc**, thk. Halîl Me'mûn Şihâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, II/224-228.

2.11. İmânla İlgili Bazı Meseleler

Musannıfların îmân bahsinde tercih ettikleri hadîsler, dinin sadece itikâdî kısmını değil, amele taalluk eden kısmını da içermektedir. Hayatın içinde olan her bir mesele îmânla birebir ilişkilidir ve mutlaka îmân açısından değer ifâde eden bir karşılığı vardır. Çünkü onlara göre îmân; itikad, ikrâr ve ameldir. Burada, İslâm'ın îmâna dair vazgeçilmez gördüğü prensiplerden bir kısmına temas edilecektir.

2.11.1. Öncelikle İmâna Davet Esastır, İbâdetler İse İmâna Tâbîdirler

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَأَبُو كُرَيْبٍ وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ جَمِيعًا عَنْ وَكِيعٍ، - قَالَ أَبُو بَكْرٍ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، - عَنْ زَكْرِيَّا بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ صَيْفِيٍّ، عَنْ أَبِي مَعْبُدٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، - قَالَ أَبُو بَكْرٍ زَيْمًا قَالَ وَكِيعٌ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ مُعَاذًا، قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ " إِنَّكَ تَأْتِي قَوْمًا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ . فَادْعُهُمْ إِلَى شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنِّي رَسُولُ اللَّهِ فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ فَأَعْلِمُهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ فَأَعْلِمُهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً تُتَوَخَّذُ مِنْ أَغْيَانِهِمْ فَتَرَدُّ فِي فُقَرَائِهِمْ فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ فَإِيَّاكَ وَكَرَائِمَ أَمْوَالِهِمْ وَاتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ " .

Muâz b. Cebel (r.a.) şöyle demiştir: “Resûlullâh (s.a.s.) beni Yemen’e gönderdi ve buyurdu ki: “Gerçekten sen, ehl-i kitaptan bir kavme gidiyorsun. Önce onları Allâh’tan başka ilâh olmadığına, benim de Allâh’ın Resûlü olduğuma şehâdet getirmeye davet et. Eğer buna itaat ederlerse kendilerine bildir ki; Allâh onlara her gün ve gecede beş vakit namazı farz kılmıştır. Buna da itaat ederlerse onlara bildir ki; Allâh kendilerine zenginlerinden alınıp fakirlerine verilecek bir zekât farz kılmıştır. Şâyet buna da itaat ederlerse sakın mallarının en kıymetlilerini alma! Mazlûmun bedduâsından da korun! Çünkü bu duâ ile Allâh’ın arasında perde yoktur.”⁷¹¹

Hiz. Muâz’ın (r.a.) Yemen’e vâli gönderilmesi Tebûk Gazvesi’nden sonradır. Yani dokuzuncu hicrî yılda vuku bulmuştur. Resûlullâh’ın (s.a.s.) Muâz’dan (r.a.), önce ehl-i kitap olan Yahûdî ve Hristiyanları Allâh’ın birliğine ve kendisinin peygamberliğini kabul etmeye davet etmesini istemesi, onların mevcut inançlarının geçerli olmadığını gösterir. Çünkü ehl-i kitap olanlar her ne kadar Allâh’ın varlığını itiraf etseler de O’na şirk koşmaktadırlar. Meselâ; Hristiyanlar “İsâ Allâh’ın oğludur”⁷¹² derler. Yahûdîler de

⁷¹¹ **Buhârî**, Zekât, 1, 41, 63; Meğâzî, 61; Tevhîd, 1; **Müslim**, İmân, 29; **Ebû Dâvûd**, Zekât, 5; **Tirmizî**, Zekât, 6; **İbn Mâce**, Zekât, 1; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I/233.

⁷¹² **Maide**, 5/17; **Tevbe**, 9/30.

“Üzeyir (a.s.) Allâh’ın oğludur”⁷¹³ iddiasında bulunurlar. Hz. Muhammed’in (s.a.s.) peygamberliğini ise ya hiç kabul etmezler ya da kendilerine gönderildiğine inanmazlar. Tabii ki bu şekildeki inanışlara şer’an îmân denilemez. Onun için ehl-i kitap olanlar her şeyden evvel Allâh’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in (s.a.s.) O’nun Resûlü olduğuna şehâdet getirmeye davet edilmişlerdir. **“(Resûlüm) de ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allâh’tan başkasına tapmayalım, O’na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allâh’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmayalım. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse işte o zaman şahit olun ki biz Müslümanlarız! Deyiniz.”**⁷¹⁴ Hz. Muâz’ın birinci görevinin Yemenlileri Tevhîde ve Nebî’nin Peygamberliği’ni tasdîke çağırarak olması; diğer ibâdetlere ve ahkâma ise îmandan sonra geçilmesi, davette öncelik hakkının îmân konusuna ait olduğunu göstermektedir.

Kâdî İyâz (544/1149) ve Nevevî (676/1277) şunları söylemişlerdir: “Peygamber’in (s.a.s.) Muâz’a (r.a.), Yemenlileri önce Allâh’ı Tevhîd ve Muhammed’in (s.a.s.) peygamberliğini tasdîke davet etmesini emretmesi onların Allâh’ı bilmediklerine delildir. Yahûdilerle Hristiyanlar her ne kadar kendilerince ibâdet ederek ellerindeki sem’î deliller icabı Allâh’ı bildiklerini göstermek isterlerse de onlar hakîkatte Allâh’ı bilmezler. Allâh’ı mahlûkatına benzeten ve O’nu cisimleştiren Yahûdilerle O’na eş ve çocuk izafe eden; hulûlü, intikâli ve imtizâcî câiz gören Hristiyanlar, bir de O’nu lâıyk olmayan sıfatlarla vasıflandırıp şerîk izâfe eden ve mahlûkâtı hakkında muâırız davranan Mecûsîlerle Seneviyye fırkaları Allâh’ı bilmemektedirler. Onlar, kendisine ibâdet ettikleri varlık için Allâh deseler bile, Allâh o değildir. Çünkü onların ibâdet ettikleri varlık, Vâcibü’l-Vücûd olan Allâh’ın sıfatlarıyla mevsûf değildir. Şu halde, Yahûdilerle Hristiyanlar Allâh’ı bilmiyorlar...”⁷¹⁵

Resûlullâh’ın (s.a.s.), Yemenlilerden ilk önce iki şehâdeti getirmelerini istemesi, bunlar dinin temeli olduğu içindir. Zira îmâna ait temeller sahîh olmazsa dinin fûrûuna ait hiç bir şey sahîh olmaz. Resûlullâh (s.a.s.); **“Önce onları Allâh’tan başka ilâh olmadığına, benim de Allâh’ın Resûlü olduğuma şehâdet getirmeye davet et. Eğer buna itaat ederlerse kendilerine bildir ki; Allâh onlara her gün ve gecede beş vakit namazı farz kılmuştır...”**, buyurmak suretiyle önceliğin îmân olduğunu ve ibâdetlerin îmâna tâbi olduğunu bildirmiştir.

⁷¹³ **Tevbe**, 9/30.

⁷¹⁴ **Âl-i İmrân**, 3/64.

⁷¹⁵ Kâdî İyâz, Ebu’l-Fadl İyâz b. Mûsâ, **İkmâlü’l-Mu’lim bi Fevâidi Müslim**, thk. Yahyâ İsmâil, Dâru’l-Vefâ, Mansûra, 1998, I/239-240; Nevevî, a.g.e., II/149.

Kâdî İyâz (544/1149), “*Allâh’ı tanırlarsa*” sözünden hareketle, îmânın ma’rifetsiz olmayacağına ve kalp yatışmadan gerçekleşmeyeceğine, sadece dil ile söylemenin îmân olmayacağına bu hadîsin belge olduğunu belirtmiştir.⁷¹⁶

Nevevî (676/1277) de, “dünyada ibâdetlerin ifâsı, ancak kişi Müslümanlığı kabul ettikten sonra istenir. Bundan kâfirlerin namaz ve diğer ibâdetlerle muhatap olmadıkları anlamı çıkmaz. Bu gibi ibâdetler sebebiyle âhirette onların azapları arttırılır. Kâfirler şeriatın gerek emrettiği gerekse yasakladığı bütün fûrû ile de muhataptırlar” demiştir.⁷¹⁷

Anlaşılan odur ki; amellerden önce îmân ve ikrârın gerçekleşmesi gerekir. Dinin amele yansıyan kısmı ise îmandan sonra geçerlilik kazanır. Kişi îmân etmeden de amellerle mükelleftir. Fakat îmânsız hiçbir amel makbul değildir. **“Şüphesiz ki kâfir olanlar, yeryüzündeki her şey ve bunun yanında bir o kadarı daha kendilerinin olsa da kıyâmet gününün azabından kurtulmak için onu fîde verseler onlardan asla kabul edilmez; onlar için acı bir azap vardır.”**⁷¹⁸ Âyet, îmân olmadan hiçbir amel ve fedakârlığın değer ifâde etmediğini gösterir.

2.11.2. Hz. İsa Allâh’ın Kelimesidir ve O’ndan Bir Rûhtur

حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ رُشَيْدٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، - يَعْنِي ابْنَ مُسْلِمٍ - عَنِ ابْنِ حَابِرٍ، قَالَ حَدَّثَنِي عُمَيْرُ بْنُ هَانٍ، قَالَ حَدَّثَنِي حُنَادَةُ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ، حَدَّثَنَا عُبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَنْ قَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَأَنَّ عِيسَى عَبْدُ اللَّهِ وَابْنُ أُمِّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْفَاها إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ وَأَنَّ الْجَنَّةَ حَقٌّ وَأَنَّ النَّارَ حَقٌّ أَدْخَلَهُ اللَّهُ مِنْ أَيِّ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ الثَّمَانِيَةِ شَاءَ . "

Ubâde b. Sâmit’in (r.a.) rivâyet ettiğine göre Resûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdular: *“Her kim, ‘Ben, Allâh’tan başka ilâh olmadığına, O’nun bir ve şerîksiz olduğuna; Muhammed’in (s.a.s.) de O’nun kulu ve peygamberi olduğuna; İsa’nın Allâh’ın kulu, kadın kulunun oğlu ve Meryem’e ilkâ ettiği kelimesi ve Allâh’tan bir rûh olduğuna; Cennet’in hakk, Cehennem’in de hakk olduğuna şehâdet ederim.’ derse Allâh onu sekiz kapısından hangisini dilerse o kapıdan Cennet’e koyar.”*⁷¹⁹

Akâidi içeren en kapsamlı hadîslerden biri budur. Çünkü Peygamber (s.a.s.) bu hadîste, birbirinden farklı muhtelif inançlara dair birçok sapmanın tespitini yapıp tashih

⁷¹⁶ Kâdî İyâz, a.g.e., I/239-240.

⁷¹⁷ Nevevî, a.g.e., II/147.

⁷¹⁸ Mâide, 5/36.

⁷¹⁹ Buhârî, Ehâdîsü’l-Enbiyâ, 47; Müslim, İmân, 46.

etmiştir. Nevevî'nin belirttiğine göre Herevî (224/988), Hz. İsa'ya (a.s.) **kelime**⁷²⁰ denmesini, O'nun diğer insanlardan farklı olarak babasız dünyaya gelişiyle gerekçelendirir. Zira İsa (a.s.) sadece **"ol"**⁷²¹ emriyle babasız bir şekilde dünyaya gelmiştir.⁷²² Allâh'ın (c.c.) O'nun hakkında **"Allâh'tan bir rûhtur"**⁷²³ buyurması, **"Allâh'tan bir rahmettir"** mânâsınadır. Nitekim rahmete sebep olduğu için yağmura da rahmet derler. Hz. İsa (a.s.) babadan meydana gelmiş değildir. Allâh, O'nun annesine rûh üflemiştir. Bu takdirde İsa'nın (a.s.) Allâh'a izâfeti teşrîf izâfetidir. Yoksa bütün âlem Allâh'a aittir ve O'nun tarafından yaratılmıştır.⁷²⁴

"İlkâ", vermek demektir. Hz. İsa'ya (a.s.) Rûhullâh denmesi, O'nun Cibrîl (a.s.) tarafından annesine üflenilen ilâhî emirden vücut bulmasındandır. Rûha "hayat" diyenler olduğu gibi, kendisine tâbi olanlar için "bürhândır" diyenler de vardır.⁷²⁵ Kâdî İyâz ve Kurtubî, İlkâyî ta'lim olarak açıklamışlardır.⁷²⁶ Kurtubî (656/1258), rûhu nefes olarak izah etmiştir. Çünkü nefes rûhtan çıkar. Vasıtasız yani babasız olarak nefes alan bir varlık olması da O'na rûh denmesinin gerekçelerinden olabileceği ifâde edilmiştir.⁷²⁷

Peygamber (s.a.s.) hakkında **"Allâh'ın kulu ve Resûlü"** denmesi de şu şekilde açıklanmıştır: Hadîste geçen bu kayıt Hristiyanlarla Yahûdîlere ta'rîz içindir. Çünkü Hristiyanlar Hz. İsa'nın peygamberliğini iddia etmekle beraber teslise yani üçlü ilâha inandıklarından Hz. İsa'yı (a.s.) Allâh tanırırlar. Yahûdîler ise Hz. İsa'nın (a.s.) peygamberliğini inkâr edip annesine de zinâ iftirasında bulunurlar.⁷²⁸ Diğer taraftan Yahûdîlerin Hz. Üzeyir (a.s.) için Allâh'ın oğlu iddiasında bulundukları da âyetle sabittir.⁷²⁹ Bütün bunlar, İslâm'ın inanç değerleri açısından bâtil ve merduttur. Doğru olan ise, bütün peygamberlerin Allâh'ın kulu ve O'nun insanlık âlemine gönderdiği elçileri olmalarıdır.

⁷²⁰ Bkz. **Nisa**, 4/171.

⁷²¹ Allâh, varlıkları anasız ve babasız olarak da yaratabilir. Bunun için sadece O'nun **"ol"** diye emretmesi yeterlidir. Bkz. **Yâsîn**, 36/82. Hz. İsa'nın babasız olarak yaratılmasının Hz. Âdem'in anasız-babasız yaratılmasına benzediğini bildiren âyet için de bkz. **Âl-i İmrân**, 3/59. Çünkü **"O, yaratmanın her çeşidini bilir."** Bkz. **Yâsîn**, 36/79.

⁷²² **Nevevî**, *a.g.e.*, II/173; Kurtubî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Amr b. İbrâhîm, **el-Müfhim Limâ Eşkele Min Tehîsi Kitâbı Müslim**, thk. Muhyiddîn Edîb Musto ve dğ., Şam, 1996, I/201.

⁷²³ **Nisa**, 4/171.

⁷²⁴ **Nevevî**, *a.g.e.*, II/173.

⁷²⁵ **Kâdî İyâz**, *a.g.e.*, I/258; **Nevevî**, *a.g.e.*, II/173.

⁷²⁶ Bkz. **Kâdî İyâz**, *a.g.e.*, I/258; **Kurtubî**, *a.g.e.*, I/200-201.

⁷²⁷ Bkz. **Kurtubî**, *a.g.e.*, I/200-201.

⁷²⁸ Bkz. **Kâdî İyâz**, *a.g.e.*, I/258; **Nevevî**, *a.g.e.*, II/173.

⁷²⁹ Bkz. **Tevbe**, 9/30.

“Allâh o kimseyi işlemiş olduğu amele göre Cennet’e koyar.”⁷³⁰ cümlesinden maksat, netice itibariyle demektir. Yukarıda görüldüğü üzere büyük günâhı olan mü'minin durumu Allâh'ın dilemesine bağlıdır. Azap görse bile neticede yine Cennetlik olur.⁷³¹ Hadîste, Cennet'in sekiz kapısından dilediğinden oraya girme hususunda kulun tercihinin önemli olduğu bildirilirken, diğer bir hadîste de Cennet'e girerken hangi kapıdan oraya gireceği konusunda kulun amelinin belirleyici olacağı belirtilmiştir. “*Namaz ehli olan kimse Namaz Kapısı'ndan, cihâd ehli olan kimse Cihâd Kapısı'ndan, oruç ehli olan kimse Reyyân Kapısı'ndan, sadaka ehli olan da Sadaka Kapısı'ndan çağrılır...*”⁷³²

Bu iki rivâyetin arası şu şekilde te'lîf edilmiştir: Cennet'e giren kimseler dilediği kapıdan girme hususunda muhayyerdirler. Fakat onlar için en uygun olanı kendilerine bildirilir ve onlar da o kapıdan Cennet'e girerler. Çünkü bu ikinci rivâyette Hz. Ebû Bekir (r.a.); “bu kapıların tamamından çağrılacak kimse olacak mıdır?” diye sormuş; Resûlullâh (s.a.s.) da: “*Evet! Senin de onlardan olduğunu ümit ediyorum*”⁷³³ cevabını vermiştir.⁷³⁴

Hadîs, İslâm inancının tevhîd üzerine bina edildiğini ifâde etmesi ve Allâh'ın Ulûhiyet, Rubûbiyet, esmâ ve sıfatlarında istiklâliyetini ikrâr etmenin îmân açısından son derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

2.11.3. Îmân ve İstikâmet, Müslümanın İki Önemli Vasfıdır

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَأَبُو كُرَيْبٍ قَالَا حَدَّثَنَا ابْنُ مُثَرِّجٍ، ح وَحَدَّثَنَا فَتْيَبُ بْنُ سَعِيدٍ، وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، جَمِيعًا عَنْ جَرِيرٍ، ح وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ، كُلُّهُم عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ التَّقْفِيِّ، قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قُلْ لِي فِي الْإِسْلَامِ قَوْلًا لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ - وَفِي حَدِيثِ أَبِي أَسَامَةَ غَيْرُكَ - قَالَ: " قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِيمَ " .

Süfyan b. Abdullah Sekaî şöyle demiştir:

- “Yâ Resûlallâh! İslâm hakkında bana öyle bir söz söyle ki, onu senden sonra hiç bir kimseye sormayayım” dedim. Resûlullâh (s.a.s.):

- “*Allâh'a îmân ettim de ve dosdoğru ol!*”, buyurdular.⁷³⁵

Hadîs, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “cevâmî'u'l-kelîm” sözlerindendir.⁷³⁶ **“Şüphesiz Rabbimiz Allâh'tır dedikten sonra istikâmet yolunu tutanların üzerine melekler inerler**

⁷³⁰ Bkz. **Buhârî**, Ehâdisü'l-Enbiyâ, 47; **Müslim**, Îmân, 46

⁷³¹ Bkz. **Nevevî**, a.g.e., II/173-174; **Kurtubî**, a.g.e., I/201.

⁷³² Bkz. **Buhârî**, Savm, 4; Fezâil, 5.

⁷³³ Bkz. **Buhârî**, Savm, 4; Fezâil, 5.

⁷³⁴ **Kurtubî**, a.g.e., I/201.

⁷³⁵ **Müslim**, Îmân, 62; **Tirmizî**, Zühd, 60; **İbn Mâce**, Fiten, 12; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III/413, IV/385.

*ve onlara: ‘Korkmayın, üzülmeyin; size vaad edilen Cennet’le sevinin’ derler”*⁷³⁷ âyetiyle de uyumludur. İstikâmet; Allâh’ın birliğini kabul edip, O’na itaate sarılan ve bunu ölünceye kadar sürdüren kimselerin vasfıdır. Ashâbın müfessirlerinin çoğunluğu ile sonraki müfessirlerin tamamı bu görüşü benimsemişlerdir.⁷³⁸

Nesefî (710/1310) ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1942), âyette geçen istikâmet hakkında şöyle demişlerdir: “İstikâmet, Kelime-i Tevhîd’i diliyle söyledikten sonra bu ikrârda sâbit kalmak ve gereğini yerine getirmektir.” Hz. Ebû Bekir’in (r.a.): “Hem dil hem de amelle doğruluğu esas almak ve ikrârdan sonra putlara tapınmamak”; Hz. Ömer’in (r.a.): “Münâfıklık yapmamak ve tilkiler gibi hilekâr olmamak”; Hz. Osman’ın (r.a.): “Amellerde ihlâslı olmak”, Hz. Ali’nin (r.a.): “Farzları edâ etmek” şeklinde yorumladıkları da belirtilmiştir. “İstikâmet; fânî olandan rağbetini kesip, Bâkî olana yönelmektir. Bir başka sözde, “ikrârından firar etmeyip kararlı olmak” dendiği kaydı vardır.⁷³⁹ İbn Kesîr (774/1372) de istikâmet hakkında, “amellerde ihlâslı olmak ve Allâh’ın şeriatında belirttiği şekilde gerçekleştirmektir” demiştir.⁷⁴⁰

Kurtubî’nin (656/1258) açıklamasına göre; “Nebî (s.a.s.), îmân ve İslâm’ın mânâsını birleştirerek cevap vermiştir. Çünkü soru sâhibine kalbindeki îmânı hatırından çıkarmayarak zinde tutmasını, diliyle de zikir halinde olmasını emretmiştir. Bu durum, Cibrîl Hadîsi’nde belirtilen kalpteki şer’î îmânı tafsîlî hale getirir; mahlûkâta meyletmekten kurtarıp, Bir olana yöneltir. Gerçekte istikâmet, itaatten sapmamaktır.”⁷⁴¹ Nebî’nin (s.a.s.) “*Allâh’a îmân ettim*” dedikten sonra istikamet üzere olmayı tavsiye etmesi dikkate değer bir durumdur. Yukarıda zikri geçen âyet, konunun önemini ve değerini yeterli ölçekte açıklamıştır.

Netice olarak: İmân ile istikamet, birbirinden ayrılması mümkün olmayan ve müslüman şahsiyeti inşa eden en temel değerlerdir. “*Allâh’ı görüyormuş gibi O’na ibâdet etmek*” olarak tanımlanan “ihsân” ile “*Allâh’a îmân ettim*” dedikten sonra sergilenecek “istikâmet” tam bir uyum göstermekte ve ikisi birden adeta ideal Müslümanın portresini oluşturmaktadır.

⁷³⁶ **Kâdî İyâz**, *a.g.e.*, I/275; **Nevevî**, *a.g.e.*, II/199; **Kurtubî**, *a.g.e.*, I/221.

⁷³⁷ **Fussilet**, 41/30.

⁷³⁸ **Kâdî İyâz**, *a.g.e.*, I/275; **Nevevî**, *a.g.e.*, II/199.

⁷³⁹ Nesefî, Abdullah b. Ahmed, **Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl**, thk. Mervân Muhammed Şe’âr, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 1996, IV/137-138; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur’ân Dili**, Eser Neşriyat, byy., 1979, VI/4200.

⁷⁴⁰ İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmâil, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1996, IV/106-107.

⁷⁴¹ **Kurtubî**, *a.g.e.*, I/221-222.

Dinin nassları dikkatle incelendiğinde, tariflere konu olan î mân ve İslâm'ın hep en ideal biçimiyle dikkatlere sunulduğu görülür. Çünkü İslâm Dini kalitesiz, yapmacık ve sentetik hiçbir vasfı kabul etmez; mensuplarını da aynı kalibrede görmek ister. “İhsân”, “nasîhat”, “istikâmet” ve daha birçok anahtar sözcük bunun delilidir.

2.11.4. Î mân Kötülüklere Engel Olmayı Gerektirir

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ. حَدَّثَنَا وَكِيعُ بْنُ سُفْيَانَ. ح. وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ. حَدَّثَنَا شُعْبَةُ بْنُ كَثِيرٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ. وَهَذَا حَدِيثُ أَبِي بَكْرٍ. قَالَ: أَوَّلُ مَنْ بَدَأَ بِالْحُطْبَةِ، يَوْمَ الْعِيدِ قَبْلَ الصَّلَاةِ، مَرْوَانُ. فَقَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ. فَقَالَ: الصَّلَاةُ قَبْلَ الْحُطْبَةِ. فَقَالَ: قَدْ تَرَكْتُ مَا هُنَالِكَ. فَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ: أَمَّا هَذَا فَقَدْ قَضَى مَا عَلَيْهِ. سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ. فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ. وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ. وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ".

Ebû Saîd (r.a.); Ben Resûlullâh'ın (s.a.s.): “Sizden herhangi biriniz bir kötülük görürse onu hemen eliyle değiştirsin. Eğer buna gücü yetmiyorsa diliyle değiştirsin. Ona da gücü yetmiyorsa kalbiyle değiştirsin. Î mânın en zayıfı da budur.” buyurduğunu işittim” demiştir.⁷⁴²

Hadîs, Bayram namazları kılınmaya başlandığı ilk günden itibaren Sünnet'te uygulanış şekli açısından bayram hutbelerinin bayram namazlarından sonra okunduğunu; bu kuralın ilk defa Mervân b. Hakem tarafından bozularak hutbenin bayram namazlarından önce okunmaya başladığını ve bu sebeple de kendisine itirâzın vaki olduğunu bildirir. İtiraz eden şahıs, hutbenin namazdan sonra okunması gerekirken namazdan önce okunarak, Sünnet tarafından konan kuralın bozulduğunu belirtmiştir. Ebû Saîd, bu şahsın üzerindeki sorumluluğu yerine getirdiğini beyan ederek; “O, üzerine düşeni yaptı”⁷⁴³ demiştir. Kurtubî de konuyla ilgili olarak şunu söylemiştir: “Sünnetle sabit olan bir uygulamayı muktedir bir sultan da değiştirmeye kalkışsa mutlaka uyarılması gerekir. El ile değiştirme fırsatının doğduğu ilk anda da değiştirilmesi vâcibtir.”⁷⁴⁴

“Münker”, Sünnet'e bağlı inanç ve amellerden olmayan, toplumun inanç değerlerinden kaynaklanmayan ve mânevî olarak onun genlerine uyum sağlamayan şeydir. Daha önce toplumun inancına ve bu inanca dayalı olarak gelişip yerleşen âdetlerine

⁷⁴² Müslim, Î mân, 78; Ebû Dâvûd, Salât, 239, 242; Melâhim, 17; Tirmizî, Fiten, 4; Nesâî, Î mân, 20; İbn Mâce, Fiten, 20; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III/10, 20, 49, 92.

⁷⁴³ Müslim, Î mân, 78; Ebû Dâvûd, Salât, 239, 242; Melâhim, 17; Tirmizî, Fiten, 4; Nesâî, Î mân, 20; İbn Mâce, Fiten, 20; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III/10, 20, 49, 92.

⁷⁴⁴ Bkz. Kurtubî, a.g.e., I/232.

münker denmez.⁷⁴⁵ Şârihler “Onu değiştirsin!” emrinin vücûb ifâde ettiği görüşündedirler.⁷⁴⁶

“Emir bi’l-ma’rûf ve nehiy ani’l-münker”, îmânın insana yüklediği en önemli sorumluluklardandır. Bunun gerekliliği Kitap, Sünnet ve Ümmet’in icmâi ile sâbittir. Hadîs, hükmen vücûba delâlet ettiği gibi, **“Sizden hayra çağırın, ma’rûfu emreden, münkerden de sakındıran bir topluluk olsun”**⁷⁴⁷ meâlindeki âyet de hükmün vâcib oluşunu ifâde eder. Râfiziyye’nin dışındaki hiçbir mezhebî görüş arasında bu konuda ihtilaf yoktur. Mu’tezile’nin aksine bu vücûb aklî değil, şer’îdir.⁷⁴⁸ “Emir bil-ma’rûf ve nehiy anil-münker” aynı zamanda “Din” olarak tanımlanan nasîhatin bir gereğidir. Neyin ma’rûf, neyin münker olduğunu bilmeyenin bu konuda kendisine vazîfe çıkarması ise uygun değildir.⁷⁴⁹

İyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak farz-ı kifâyedir. Her farz-ı kifâye gibi o da Müslümanlardan bir kısmının ifâsıyla diğer Müslümanlardan sâkıt olur. Lâkin hiç ifâ eden bulunmazsa, özürlü bulunmayan bütün mükellefler günâhkâr olurlar.⁷⁵⁰

İyiliği emretmenin ve kötülükten sakındırmanın farz-ı ayn olduğu yerler de vardır. Bir yerde bu vazîfeyi bir kişiden başka bilen bulunmazsa ma’rûfu emretmek o bir kişiye farz-ı ayn olduğu gibi, bir babanın evlâdına ve karısına iyiliği emretmesi, kötülüklerden kendilerini nehyetmesi de farz-ı ayndır.

İyiliği emir vazîfesini yapan kimsenin emrettiği şeyi kendisinin bizzat uygulaması, yasakladığı şeylerden de kaçınması, sözünün tesirli olması için gerekli ise de şart değildir. Eğer emir ve nehyettiği şeylerle ilgili hususlarda kendisinde kusur varsa vazîfesi çift olur. Öncelikle kendisine emir ve nehyede bulunması, sonra da aynı şeyleri başkalarına uygulaması gerekir. Mu’tezile’ye göre kötülükten nehiy işini ancak kendisi kötülük etmeyen kimse ifâ edebilir. Delilleri, **“(Ey bilginler!) Sizler Kitabı (Tevrat’ı) okuduğunuz (gerçekleri bildiğiniz) halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”**⁷⁵¹ âyetidir.

⁷⁴⁵ Kâdî İyâz, a.g.e., I/289; Nevevî, a.g.e., II/212.

⁷⁴⁶ Bkz. Kâdî İyâz, a.g.e., I/289; Nevevî, a.g.e., II/212; Kurtubî, a.g.e., I/233; Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebû Bekir, ed-Dîbâc ‘Alâ Sahîhi Müslim İbni’l-Haccâc, thk. Ebû İshâk Huveynî, Dâru İbn Affân, S. Arabistan, 1996, I/66.

⁷⁴⁷ Âl-i İmrân, 3/104.

⁷⁴⁸ Kâdî İyâz, a.g.e., I/289; Nevevî, a.g.e., II/212; Kurtubî, a.g.e., I/233.

⁷⁴⁹ Kâdî İyâz, a.g.e., I/289.

⁷⁵⁰ Nevevî, a.g.e., II/212; Kurtubî, a.g.e., I/234.

⁷⁵¹ Bakara, 2/44.

İyiliği emir ve kötülükten sakındırma vazîfesi sadece devletin bu iş için tayin ettiği memurlara mahsus değildir. Onu Müslümanların diğer fertleri de yapabilirler. Şâyet yapılacak emir, namaz ve oruç gibi herkesin bildiği vâciplerden; nehiy de zinâ ve içki gibi meşhur menhiyâtta olursa bunları emir ve nehiyde bütün Müslümanlar müşterektirler. Fakat nâdir olan fiil, söz ve içtihadı dair konular ise, âvâmın gerek ispat gerekse nefiy suretiyle bu işlere karışmaya hakları yoktur. Bu gibi meseleler yalnızca âlimlere mahsustur. Âlimler de sadece ittifâk edilen meselelere dair emir ve nehiyde bulunabilirler. İhtilaflı meseleler hakkında onlar da bir şey diyemezler.

“Emir bi'l-ma'rûf” çok büyük bir meseledir. Toplumun nizamı ve dengesi ancak onunla ayakta durur. Fenalıklar çoğalınca, azap iyiye ve kötüye umûmî olarak gelir. Zâlime mâni olmazlarsa, Allâh'ın azabını onlara umûmîleştirmesi pek yakındır. **“Allâh'ın emrine muhâlefet edenler ya başlarına bir belâ gelmesinden yahut acıklı bir azaba dûçar olmalarından korksunlar!”**⁷⁵² âyeti bu konuda açık bir uyarıdır. Şu halde, âhiretinin ma'mûr olmasını dileyen ve Allâh'ın rızâsını tahsil etmeğe çalışan bir kimseye gereken vazîfe, bu konuya ehemmiyet vermesidir.

Resûlullâh (s.a.s.) bu hadîsle münkerden nehyin nasıl yapılacağını da açıklamıştır. Hadîsin beyanından anlaşıldığına göre, bir kötülük gören kimse imkân bulursa onu eliyle engelleyecektir. Buna gücü yetmiyorsa diliyle; bu da mümkün değilse kalbiyle o kötülüğe karşı nefret duyacaktır. Kalple mâni olmanın mânâsı, o şeyi kötü görmek ve ondan tiksinektir. Bundan dolayı da **“îmânın en zayıfıdır”** şeklinde sıfatlandırılmıştır. Yani kötülüğü değiştirme hususunda semeresi en az olan budur.⁷⁵³ Yoksa **“îmânın en zayıfı yoldan eziyet veren şeylerin atılması”**⁷⁵⁴ olduğu haberi de vardır. Bu takdirde, yolda eziyet veren şeyin oradan kaldırılmasıyla kötülüğü kalben değiştirmek birbirine eşittir. Ancak îmân açısından bu ikisinden daha zayıf mertebe yoktur.⁷⁵⁵

⁷⁵² Nur, 24/63.

⁷⁵³ Nevevî, a.g.e., II/215; Suyûtî, ed-Dîbâc, 1996, I/66.

⁷⁵⁴ Bkz. Buhârî, Îmân 4; Müslim, Îmân, 58; Ebû Dâvûd, Sünnet, 13; Tirmizî, Îmân, 6; Nesâî, Îmân, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

⁷⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Nevevî, a.g.e., II/212-215.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÎMÂN BAHSİNDE GEÇEN ĞARÎB KELİMELER

Îmân bahsinde araştırmamızın konusunu teşkil eden hadîslerdeki ğarîb kelimelere, şârihlerin verdikleri anlamlar yanında *Ğarîbu'l-Hadîs* kaynaklarında verilen mânâlar da son derece önem arz etmektedir. Zira hadîslerdeki ğarîb lafızların mânâyâ kattığı derinliğin tespiti araştırmamızın temel amaçlarından biridir.

Biz bu bölümde, Îmân bahsinde geçen hadîslerdeki ğarîb kelimelere şârihlerin verdikleri anlamlarla *Ğarîbü'l-Hadîs* lügatlerinin verdikleri anlamları bir araya getirdik. Bundan amacımız;

1. Ğarîb kelimelerin hadîse kazandırdığı anlam derinliğini ve bunun îman konusuyla ilişkisini tespit etmek,

2. Bu kelimelerin zaman içerisinde anlam genişlemesi veya daralmasına maruz kalıp kalmadıklarını tespit etmek, şayet anlam çerçevesinde değişiklik olmuşsa, bunun îmân anlayışına yansımalarının olup olmadığını görmek.

3.1. İlimde Derinleşme Çabaları (Tagfîru'l-İlm)

“... Bizim oralarda Kur’ân’ı okuyan ve ‘ilmi derinlemesine araştıran’ bazı insanlar zuhur etti. Onlar, ‘kader yoktur; (her bir) iş Allâh’ın ilmi ve takdiri olmadan oluşur’ iddiasında bulunuyorlar” dedim...”⁷⁵⁶

Hadîste, henüz daha sahâbenin bir kısmı hayattayken Basra merkezli olarak kaderi inkâr eden bir zümrenin zuhur ettiği anlatılmaktadır. Bu kimselerin Kur’ân ilimleriyle meşgul olan ve O’nu derinlemesine inceleyip araştıran bazı kişiler oldukları da belirtilmektedir. Bunlar hakkında, **يَتَّقِرُونَ الْعِلْمَ** “ilmi derinlemesine araştırıyorlar; kapalılığını giderip sırlarını keşfetmeye çalışıyorlar; arkasına düşüp tâbi oluyorlar”⁷⁵⁷; bütün çabalarıyla peşine düşüp, yolunu takip ediyorlar” denmektedir.⁷⁵⁸

⁷⁵⁶ **Müslim**, Îmân, 1; **Ebû Dâvûd**, Sünnet, 16; **Tirmizî**, Îmân, 4; **İbn Mâce**, Mukaddime, 9.

⁷⁵⁷ Zemahşerî, Muhammed b. Amr, **el-Fâik fi Ğarîbi'l-Hadîs**, thk. Ali Muhammed Becâvî-Muhammed Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan, tsz., “g.f.r.”, III/218; **İbnü'l-Esîr**, a.g.e., “g.f.r.”, s. 752; Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl İyâz b. Mûsâ, **İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim**, thk. Yahyâ İsmâil, Dâru'l-Vefâ, Mansûra 1998, I/196-197; **Nevevî**, a.g.e., II/111; **Kurtubî**, a.g.e., I/136.

⁷⁵⁸ İbn Sellâm, Ebû Ubeyd Kâsım Herevî, **Ğarîbü'l-Hadîs**, thk. Muhammed Abdulmuîd Hân, Dâru'l-Kitâb el Arabî, Beyrut, 1996, “g.f.r.”, IV/466.

Fiil, يَتَقَرَّرُونَ ؛ يَتَقَرَّرُونَ ؛ يَتَقَرَّرُونَ gibi ifâde farklılıkları göstermiş olsa da aynı mânâ çerçevesini korumuştur.⁷⁵⁹

Hadîs, Sünnet'i dikkate almadan Kur'ân'ı anlamaya çalışan bir zümreden bahsetmektedir. Sünnet'in dikkate alınmaması ise Kur'ân'ın doğru anlaşılmasının önündeki engellerden biridir. Hadîs bunu belirtmesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Çünkü hadiste kaderi inkâr ettiği belirtilen kimselerin en önemli özelliği, Kur'ân'ı çokça okumaları ve ondaki derin manaları araştırmalarıdır. Kur'ân'da kısaca veya işareten zikredilen bir hakikat Sünnet'te tafsilatıyla izah edilmiş olabilmektedir. Kader konusu bunun tipik örneklerinden biridir. Kadere îmân konusu hadîlerde tafsîlî bir şekilde anlatılmıştır.

3.2. Kader ve Kazâ

Kader; masdar bir kelime olup, dâl (د) harfî şeddesiz fetha ile قَدَر şeklinde okunduğu gibi, sükûn haliyle قَدْر şeklinde de okunabilir. Lügatte miktar, meblâğ, ta'zim, kuvvet, kudret ve bir şeyi kısmak; قَدَّر şeklinde şeddeli geldiğinde miktarını bilmek, belirlemek, takdir ve tayin etmek anlamlarına gelir.⁷⁶⁰

İbn Hacer (852/1448) ve Aynî (855/1451), Râgıb İsfahânî'den şunu naklederler: “Kader, varlığı ilimle bilinen ve kudret ile gerçekleşen şeydir. Allâh'ın ilim, irâde ve emrine muvafık olarak zamanı geldiğinde, belirtilen mekânda ve evsafa eşyanın meydana geleceğinin Allâh tarafından bilinmesidir.” Bazı âlimler kazâyı, Allâh'ın ezelde küllî irâdesiyle eşya hakkındaki genel hükmü, kaderi ise bu genel hükmün her eşya hakkında ayrı ayrı özel, cüz'î ve tafsîlî olanını ifâde ettiğini belirtirler.⁷⁶¹

İmâm Nevevî (676/1277) kaderi, “Allâh'ın eşyayı henüz yaratmadan önce onu takdir etmesi ve kendi katında ma'lûm olan vakitte yine ma'lûm olan özellikleriyle, takdir ettiği şekilde gerçekleşeceğini önceden bilmesidir” diye tanımlamıştır.⁷⁶² Kurtubî (656/1258) de kaderi, “eşyanın miktarını, durumunu, oluşum şeklini ve zamanını henüz

⁷⁵⁹ Bkz. *Kâdî İyâz*, a.g.e., I/196; *Nevevî*, a.g.e., II/111; *Kurtubî*, a.g.e., I/135; *Suyûtî*, *ed-Dîbâc*, I/5.

⁷⁶⁰ Kurtubî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Amr b. İbrâhîm, *el-Müfhim Limâ Eşkele Min Telhîs Kitâbi Müslim*, thk. Ahmed Muhammed Seyyid ve dğ., Dâru İbn Kesîr - Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Şam - Beyrut, 1996, I/132.

⁷⁶¹ Geniş bilgi için bkz. *İbn Hacer*, a.g.e., XI/486; Aynî, Bedrüddin, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, XIII/223; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali Kebîr - Muhammed Ahmed Hasbullâh - Hâşim Muhammed Şâzelî, Kâhire, 1986, “g.d.r.”, s. 3545-3549.

⁷⁶² *Nevevî*, a.g.e., II/103.

icat edilmeden önce Allâh'ın bilmesi, sonra da zamanı geldiğinde bilgisine muvafık şekil ve miktarda var etmesidir”, diye tarif etmiş ve “ulvî olsun süflî olsun, âlemde yarattığı hiç bir şey O'nun bilgisinden hariç değildir. Bu selefin de görüşüdür”, demiştir. Kader, Allâh'ın henüz yaratmadan önce eşya hakkındaki ma'lûmatıdır.⁷⁶³ Bu açıklamalara göre kader; eşya ve hadîseler hakkında Allâh'ın önceden bilgi sâhibi olması; evsafını, miktarını, zamanını ve mekânını bilmesi, hüküm ve karar vermesidir.

Kazâ ise, yaratmak anlamındadır. *فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ* “**Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı.**”⁷⁶⁴ Âyetteki *خَلَقَ* fiili *قَضَى* demektir.⁷⁶⁵ Kazâ, kaderde var olan şeyin bizzat meydana gelmesi olarak da kabul edilmiştir. Kader, İlim ve İrâde sıfatlarına; kazâ ise Tekvîn Sıfatı'na bağlı olduğundan, kazâ ve kadere inanmak, Allâh'a zâtı ve sıfatlarıyla birlikte îmânın bir sonucudur.⁷⁶⁶

İbnü'l-Esîr (606/1209); “kazâ, bir şeyin tamamlanıp sonuçlanması demektir. İşî sonuçlandırmak, edâ etmek ve kesin sonuca ulaşmaktır. Yaratmak mânâsı da vardır. Kazâ kadere bağlıdır ve kaderle belirlenen hükmün sonuçlandırılmasıdır. Kazâ ve kader birbirinden asla ayrılmaz; biri mutlaka diğerrinin varlığını ister. Çünkü kader temel, kazâ ise onun binasıdır. İkisini birbirinden ayırmak, bina ile temeli birbirinden ayırmaktır” demiştir.⁷⁶⁷

“Kader”; eşya hakkında Allah'ın ilmi, “kaza” ise, bu ilmin varlık âleminde tahakkuk etmesi demektir. “Kaza” lafzı Cibrîl Hadîsi'nde geçmemesine rağmen kader ile bağlantısı nedeniyle şârihler tarafında “Kader” lafzı ile birlikte açıklanmıştır.

3.3. Emrun Ünüf

“... Onlar, kaderin olmadığını, (her bir) işin, Allah'ın ilmi ve takdiri olmadan meydana geldiğini iddia ediyorlar...”⁷⁶⁸

“Emrun Ünüf”, kaderin kendisine sebkât etmediği⁷⁶⁹, başlı başına ve aniden gelişen

⁷⁶³ Kurtubî, *a.g.e.*, I/132.

⁷⁶⁴ Fussilet, 41/12.

⁷⁶⁵ Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Mervân Muhammed Şe'âr, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, IV/132.

⁷⁶⁶ Nevevî, *a.g.e.*, II/103.

⁷⁶⁷ Bkz. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, “*g.d.y*”, s. 747.

⁷⁶⁸ Müslim, İmân, 1; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

⁷⁶⁹ Zemahşerî, *a.g.e.*, “*e.n.f.*”, III/218; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, “*e.n.f.*”, s. 53; Fîrûzâbâdî, Meclûddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Enes Muhammed Şâmî - Zekerîyyâ Câbir Ahmed, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2008, “*e.n.f.*”, s. 78.

iş ve olay demektir.”⁷⁷⁰ Ünüf lafzı, her bir eşyanın evveli ve ilk olarak görülen kısmı için de kullanılır. “Ünüfü’s-seyl, sel başlangıcını; “Ravdu’l-ünüf”, daha önce benzeri görülmemiş güzel bir bahçeyi; “Ünüfü’l-vech”, yüzün ilk göze çarpan kısmı olan burun bölgesini ifâde eder.”⁷⁷¹

Kaderiyye Fırkası; “kader diye bir şey yoktur; işler aniden gelişir” iddialarında kullandıkları “ünüf” tabiriyle eşya hakkında Allâh’ın önceden ilmi ve takdirinin olmadığını kastetmişlerdir. Onlara göre insanın fiilleri ancak kendi ilmi ve dilemesine bağlıdır.⁷⁷² Kaderin nefyi sadedinde kullandıkları “ünüf” tabiriyle Allâh’ın ilminin olaylar geliştikçe meydana geldiğini ve Allah’ın İlim Sıfatı’nın ezeli olmadığını kastetmişlerdir. Fakat Allah hakkında bunun câiz olmadığı Selef’in ve fetvâ ehli diğer âlimlerin ittifak ettikleri bir husustur.⁷⁷³ Buna göre Allâh, eşya hakkında önceden ilim ve takdir sahibidir; kaderi inkâr edenlerin iddialarının aslı ve dayanağı yoktur.

3.4. İhsân

*“İhsân, senin Allah’ı görürcesine O’na kulluk etmendir. Şayet sen O’nu görmesen de O, seni muhakkak görmektedir.”*⁷⁷⁴

İbnü’l-Esîr (606/1209); “ihsân, ihlâs demektir. O, îmânın da İslâm’ın da sıhhatinin şartıdır. İhlâs olmadan kelime-i şehâdeti söylemek ve diğer emelleri yapmak ihsân değildir. Samimi olmayan îmân da sahîh değildir. İhsân, kişinin kendini murâkabe etmesi ve tâatini hakkını vererek ifâ etmesidir” demiştir.⁷⁷⁵

Kâdî İyâz (544/1149) ihsânı “ameli ihlâsla yapmak, açık ve gizli bütün hallerde Allâh’ın murâkabesinde olduğunu idrak etmektir” diye tanımlar.⁷⁷⁶ Kirmânî (786/1384) ve Kurtubî (659/1261), “lûgat olarak ihsân; başkasına iyilik ve ikram, bir de işini iyi yapmak olmak üzere iki kısımdır” diye tarif etmişler ve hadîste ikinci anlamın kastedildiğini belirtmişlerdir.⁷⁷⁷ Çünkü kulluğu en güzel şekilde ifâ etmek, Allâh’ın hukûkuna riâyet edip onu korumak, tam bir saygı ve teslimiyetle başlatıp sonuna kadar aynı seviyede muhafaza etmek ihsân olarak tanımlanmıştır.⁷⁷⁸ Ebû Bekir Muhammed İbn Arabî (543/1148);

⁷⁷⁰ Zemahşerî, a.g.e., “e.n.f.”, III/218; İbnü’l-Esîr, a.g.e., “e.n.f.”, s. 53.

⁷⁷¹ Kurtubî, a.g.e., I/135-136; Nevevî, a.g.e., II/111.

⁷⁷² Kâdî İyâz, a.g.e., I/198; Kurtubî, a.g.e., I/135-136; Fîrûzâbâdî, a.g.e., “e.n.f.”, s. 78.

⁷⁷³ Geniş bilgi için bkz. Kurtubî, a.g.e., I/144-146.

⁷⁷⁴ Müslim, İmân, 1; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

⁷⁷⁵ İbnü’l-Esîr, a.g.e., “h.s.n.”, s. 207.

⁷⁷⁶ Kâdî İyâz, a.g.e., I/203.

⁷⁷⁷ Kirmânî, a.g.e., I/196; Kurtubî, a.g.e., I/143.

⁷⁷⁸ Kurtubî, a.g.e., I/143.

“İhsâna muhâlefet, kubhu ihtiyâr etmektir. İhsân ise her yönüyle en iyi olana yönelmektir” demiştir.⁷⁷⁹ Bu açıklamalara göre îhsân / ihlâs, îmânla ilgili olduğunda onun sıhhatine; amellerle ilgili olursa onun kemâline tesir eder.

3.5. Hidâyet

“*Biz de onların hidâyetini artırdık*”⁷⁸⁰; “*Allâh, doğru yolda olanların hidâyetini artırır*”⁷⁸¹ ve “*Doğru yolu bulanlara gelince; Allâh, onların hidâyetini artırır ve sakınmalarını sağlar.*”⁷⁸² Buhârî’nin, îmânın artma ve eksilmeyi kabul edişine delil getirdiği âyetlerdeki⁷⁸³ hidâyet, itaatle ilgili işlerdir.⁷⁸⁴

Zemahşerî’ye (538/1143) göre hidâyet; doğru, mu’tedil ve sâlikini saptırmayan yol demektir.⁷⁸⁵ İbnü’l-Esîr (606/1209) hidâyeti; Allâh’ın, Rubûbiyetini sağlam bir şekilde anlasınlar diye kullarına yol göstermesi olarak tanımlar.⁷⁸⁶

İbn Receb hidâyeti, îmânla itaatin uyum sağlaması ve îmân-amel bütünlüğünün kul tarafından gerçekleştirilmesi olarak görülürken, Zemahşerî ve İbnü’l-Esîr, Allah’ın kullarına sapmayacakları dosdoğru yolu ilham etmesi şeklinde yorumlamışlardır. Birincisi, hidâyeti bizzat kulun fiilleri, ikincisi ise Allah’ın kulun gönlüne koyduğu bir ilham olarak izah etmişlerdir.

3.6. Yakîn

İbn Mes‘ûd (r.a.); “Yakîn, îmânın tamamıdır”⁷⁸⁷ demiştir.

Aynî’ye göre (855/1451) “yakîn”; araştırmalar neticesinde ulaşılan delillere bağlı olarak kalpte hâsıl olan bir ilimdir. Ona göre “yakîn” tamamen nefsî bir keyfiyettir ve bâtinî idrakler cümlesindendir.⁷⁸⁸

Lügatlerde yakîn; “şüphe ve tereddüdün zevâli neticesinde hâsıl olan kesin bilgi” olarak açıklanmıştır.⁷⁸⁹ Buna göre îmân, hiçbir şüphe ve tereddüt kabul etmez. Yakîn, şek

⁷⁷⁹ Bkz. İbnü’l-‘Arabî, Ebû Bekir Muhammed, ‘*Ârizatü’l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhi’t-Tirmizî*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, tsz., X/77.

⁷⁸⁰ *Kehf*, 18/13.

⁷⁸¹ *Meryem*, 19/76.

⁷⁸² *Muhammed*, 47/17.

⁷⁸³ Geniş bilgi için bkz. *Buhârî*, İmân, 1.

⁷⁸⁴ İbn Receb, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed Hanbelî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Mahmûd b. Şa’bân b. Abdulmaksûd ve dğ., Mektebetü’l-Ğurabâ, Kâhire, 1996, I/9.

⁷⁸⁵ *Zemahşerî*, a.g.e., IV/96.

⁷⁸⁶ *İbnü’l-Esîr*, a.g.e., “h.d.y.”, s. 989.

⁷⁸⁷ *Buhârî*, İmân, 1.

⁷⁸⁸ *Aynî*, a.g.e., I/193.

⁷⁸⁹ Bkz. Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, thk. Enes Muhammed Şâmî, Zekerîyyâ Câbir Ahmed, Dâru’l-Hadîs, Kâhire, 2008, “y.k.n.”, s. 1794; Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir Abdülkâdir, *Muhtâru’s-Sihâh*, thk. Muhammed Hüsnî Abdurrahmân - Ramazan Abdulmuttalib, Endelüs el-Cedîde, Mısır, 2009, “y.k.n.”, s. 418-419.

ve şüphenin izâle olup, îmânın kuvvet bulmasına da sebeptir.

3.7. Takvâ

Abdullah İbn Ömer'in (r.a.), "Kişi, gönlünü tırmalayan yani kendisini huzursuz eden şeyi terk etmedikçe gerçek takvâyâ ulaşamaz" demiştir.⁷⁹⁰

Kirmânî (786/1384) ve Aynî (855/1451), "Takvânın hakîkatı; kişinin fiil ya da terk hususundaki emirlere riâyet ederek, kendisini cezaya düşmekten korumasıdır. Aslı masdar olarak وَقَايَةٌ dir"⁷⁹¹ كَالْ kelimesinin anlamı tereddüt⁷⁹², kalbe yerleşip kök salan, insana sıkıntı ve günâh işleme korkusu veren⁷⁹³, günâh olması sebebiyle kişiyi tedirgin ve rahatsız edip, etkisi altına alan şey anlamlarına gelir.⁷⁹⁴

Takvânın hakîkatine ulaşabilmek için kalbe huzursuzluk veren şüphe ve tereddüdün izâle olması şart koşulmuştur. Yukarıdaki yakîn başlığı altında ifâde edildiği üzere, bunların izâle olması kişiyi kesin bilgiye ve sahîh îmâna götürmektedir. Çünkü şüpheden arınmış kesin bilgi îmânın ön şartıdır. Buradan hareketle; "hakiki takvâ îmândır" denebilir. Çünkü îmân, kalbin şüphelerden arınması halinde gerçekleşir. Takvâ ise, îmânın amellere nüfuz etmesi ve amellerin îmânla tam bir uyum göstermesi halidir.

3.8. Hayâ

*"İmân yetmiş küsur şu'bedir. Hayâ da imândan bir şu'bedir."*⁷⁹⁵

Müslim Şârihi Teymî'ye (535/1141) göre hayâ, bir şeyi dehşet hissiyle terk etmektir. Şeriatın nehyettiği şeyleri dehşet duygusuyla terk etmesi kişinin hayâsı gereğidir. Hayâ terk etmenin kendisi değil; terk etmeye sebep olan duygudur.⁷⁹⁶ Hayâ, istihyâ utanmak demektir. Hayâ; insanların çirkin saydıkları bir suça muttalî oldukları zaman, suçlu olan kimsenin tıkanması ve korkuya kapılmasıdır.⁷⁹⁷

Lügat âlimlerine göre istihyâ hayattan alınmıştır. Utanmak anlamına gelen hayâ, hissin kuvvet ve letâfetindendir. Hayâ, çirkin ve ayıp sayılan fiilden dolayı insanın utanıp renginin değişmesine sebeptir ve olumsuz hallere düşmekten alıkoyan bir huydur. İbn Salâh (643/1245), Kirmânî (786/1384) ve Aynî'ye (855/1451) göre hayâ, kötü eylemlerden

⁷⁹⁰ Buhârî, İmân, 1.

⁷⁹¹ Kirmânî, a.g.e., I/75; Aynî, a.g.e., I/194.

⁷⁹² İbn Hacer, a.g.e., I/64.

⁷⁹³ Kirmânî, a.g.e., I/75.

⁷⁹⁴ İbnü'l-Esîr, a.g.e., "h.y.k.", s. 238; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, Ğarîbü'l-Hadîs, thk. Abdülmü'tî Kal'acî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, "h.v.k." ve "h.y.k.", I/230; I/248.

⁷⁹⁵ Buhârî, İmân, 3; Müslim, İmân, 57; Ebû Dâvûd, Sünnet, 14; Tirmizî, İmân, 7; İbn Mâce, Sünnet, 9; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/414, 445.

⁷⁹⁶ Bkz. Kirmânî, a.g.e., I/121.

⁷⁹⁷ Kurtubî, a.g.e., I/217-218.

ve hukuk nezdinde kusur sayılan şeylerden insanı men eden bir duygudur. Bu, aynı zamanda hayânın terim anlamıdır.⁷⁹⁸

Hayâ, kesbî olan yönüyle kötülüklerden insanı alıkoyar ve gerçekte takvâlı olmasa bile kişiyi yasaklardan korur. Hayânın, îmânın bir kısmı olmasının mânâsı şudur: Din, emir ve yasaklardan oluşmaktadır. Hayâ sâhibi kişi, kendisini yasaklardan koruduğunda dinin bir kısmını gerçekleştirmekte; bu da îmânın bir kısmına tekabül etmektedir.⁷⁹⁹ İmân kişiyi olumsuzluklardan engellediği gibi hayâ da engeller. Bu yönüyle hayâ îmânın bir kısmı, yani şu'besi olmuştur.⁸⁰⁰ Hayâ, sakınmak dürülmek anlamlarından dolayı yılanın kıvrılıp küçülmesine benzetilmiş ve insanın kötülöklere karşı hayâsı nedeniyle kendini tutması ve çekingenlik göstermesi bu mânâyâ uygun düşmüştür.⁸⁰¹

Hayâ, îmânın insan hayatındaki işlevselliği nispetinde onu kötü ve istenmeyen eylemlerden sakındırır. Bu durumda hayâlî insan, îmânın hayatına anlam kattığı ve fiillerini müspet mânâda etkilediği mü'min kimsedir. Bundan şu sonuç çıkarılabilir: Kesbî olan hayâ, îmânın semeresi olarak gelişir ve yine îmânın derecesi nispetinde kişiden kişiye farklılık gösterir. Bu çeşit hayâ îmândan ayrı düşünölemez ve bu, îmânın bir sonucudur.

3.9. İmânın Şu'beleri

*“İmân yetmiş küsur şu'bedir; hayâ da îmândan bir şu'bedir.”*⁸⁰²

“Şu'be; lügatte parça ve grup demektir; her bir şeyin bir bölümüne veya parçasına verilen isimdir.”⁸⁰³ Ağacın dalları için de aynı kelime kullanılır. Hadîste geçen şu'belere maksat, îmâna ait hasletlerdir. *“İmân altmış küsur veya yetmiş küsur hasletten oluşur”* anlamı kast edilmektedir.⁸⁰⁴ İbnü'l-Esîr (606/1209), “Şu'be; her bir varlık türünün bir kısmına veya bir parçasına verilen isimdir” tanımlamasını yapar.⁸⁰⁵

⁷⁹⁸ Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şerefüddîn, **el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc**, thk. Halîl Me'mûn Şihâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, II/196; **Kirmânî**, a.g.e., I/83; **Aynî**, a.g.e., I/209.

⁷⁹⁹ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim Dîneverî, **Ğarîbü'l-Hadîs**, thk. Abdullah Cubûrî, Matbaatü'l-Ânî, Bağdat, 1996, “h.y.v.”, I/149; I/365; **İbnü'l-Esîr**, a.g.e., “h.y.v.”, s. 248.

⁸⁰⁰ **Zemahşerî**, a.g.e., “h.y.v.”, I/340.

⁸⁰¹ **Zemahşerî**, a.g.e., I/341; **İbnü'l-Cevzî**, a.g.e., “h.y.v.”, I/257.

⁸⁰² **Buhârî**, İmân, 3; **Müslim**, İmân, 57; **Ebû Dâvûd**, Sünnet, 14; **Tirmizî**, İmân, 7; **İbn Mâce**, Sünnet, 9; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II/414, 445.

⁸⁰³ İbn Sellâm, Ebû Ubeyd Kâsım Herevî, **Ğarîbü'l-Hadîs**, thk. Muhammed Abdulmuîd Hân, Dâru'l-Kitâb el-Arabî, Beyrut, 1996, “ş.a.b.”, V/235-236; İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebû's-Se'âdât Mübârek b. Muhammed Cezerî, **en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, thk. Râid b. Sabri İbn Ebî 'Alefe, Beytü'l-Efkâr, Ürdün, 2003, “ş.a.b.”, s. 476.

⁸⁰⁴ İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik, **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Mektebet'ür-Rüşd, Riyad, tsz., I/61; **Kirmânî**, a.g.e., I/82; **İbn Hacer**, a.g.e., I/67; **Aynî**, a.g.e., I/209; **Kurtubî**, a.g.e., I/217.

⁸⁰⁵ **İbnü'l-Esîr**, a.g.e., “ş.a.b.”, s. 476.

Bir şeyin îmânın şu'besi olması demek, o şeyin îmâna ait bir parça veya bölüm olması demektir. Bu mânâda îmânın parçalanabilir olması, amellerin îmâna dâhil olmasıyla mümkün olur. Îmânın sadece tasdîk ve ikrâr olarak tanımlanması, şu'be lafzının anlam çerçevesine uyumlu düşmemektedir. Bu durumda “imanın şu'beleri”nden kastedilen mânâ, “îmânın sonuçları veya semereleri” demek olur. Ameli îmânın cüz'ü sayan görüş dikkate alındığında ise bu değerlendirmelere gerek kalmaz. Bu durumda îmânın artma ve eksilmeyi kabul etmesi, bölünmeyi de kapsar.

3.10. Bid'un / Bid'atün

“İman yetmiş küsur şu'bedir (bid'un ve seb'üne şu'be) ...”⁸⁰⁶

Şârihler, hadîste geçen بَضْعُ kelimesi hakkında özet olarak şunları söylemişlerdir: Kûsûr mânâsını taşır ve birden ona kadar olan rakamların müphem / bilinmeyen kısmını ifâde eder. Birden dokuza kadar, ikiden ona kadar, üçten ona kadar⁸⁰⁷, dörtten ona kadar ve üzerinde ittifâk olmayan başka rakamlarla da açıklanmaya çalışılmıştır. Yedi rakamını⁸⁰⁸ veya sayıların bir bölümünü ifâde ettiği⁸⁰⁹, on iki ile yirmi arasındaki rakamlar için de kullanıldığı söylenmiştir.⁸¹⁰

İbnü'l-Esîr (606/1209) de, بَضْعُ kelimesinde ب harfinin fethalı olması durumunda bir şeye ait parça, cüz veya et parçası anlamlarına geldiğini belirtmiş; sayısal olarak telaffuz edildiğinde ise kûsûrâtı ifâde ettiğini ve “bir” ile “on” arası rakamlar için kullanılabileceğini söylemiştir.⁸¹¹

Sonuç olarak: Bid'un / bad'un veya bunların müennes olarak telaffuzu, rakamsal mânâda net olmayan sayılar için kullanılmaktadır. Îmâna ait hasletler veya îmânda kemâle götüren işler sayıca tespit edilemeyecek kadar çoktur. Kişinin îmânda kemâle erdiğini ve bu manada zirveye çıktığını düşünmesi de doğru değildir.

⁸⁰⁶ **Buhârî**, Îmân, 3; **Müslim**, Îmân, 57; **Ebü Dâvûd**, Sünnet, 14; **Tirmizî**, Îmân, 7; **İbn Mâce**, Sünnet, 9; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II/414, 445.

⁸⁰⁷ Kirmânî, Şemsüddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali, **el-Kevâkibu'd-Derârî Şerhu'l-Kirmânî ale'l-Buhârî**, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut, 1981, I/82; **Aynî**, a.g.e., I/208; **Kurtubî**, a.g.e., I/216.

⁸⁰⁸ Bkz. **İbn Hacer**, a.g.e., I/67.

⁸⁰⁹ **Aynî**, a.g.e., I/209.

⁸¹⁰ **Nevevî**, a.g.e., II/195.

⁸¹¹ **İbnü'l-Esîr**, a.g.e., “b.d.a.”, s.82-83.

3.11. Namazın İkâmesi

“İslâm beş şey üzerine binâ edilmiştir: Allâh’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allâh’ın elçisi olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak (ikâme etmek), zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmaktır.”⁸¹²

İslâm ulemâsı ibâdeti, “kalbî bir ma’rifetle Allâh’ın birliğini ikrâr etmek; tam bir saygı ve bağlılıkla O’na itaatte bulunmak”, şeklinde tanımlamışlardır.⁸¹³

“Salât / salavât” duâ anlamındadır ve hususî olarak kendisiyle namaz ibâdeti kast edilir. İçeriğinde ta’zîm vardır. Çünkü namazda Rabb’e ta’zîm vardır. Salât’ın duâ mânâsına gelmesi de namazda duânın önemli bir yekûn tutmasındandır. Salât, rahmet ve bereket mânâlarını da kapsar.⁸¹⁴ Lügatte salât, ta’zîm ve duâdır.⁸¹⁵ Salât, içinde Allâh’a saygı barındıran duâ ve yakarıştır. Namaza salât denmesi, onda Rabb Teâlâ’ya saygı ile yakarışın birlikte olması sebebiyledir.⁸¹⁶ Nitekim “... *Ve onlar için duâ et* ...”⁸¹⁷ meâlindeki âyette “salât”, “duâ” anlamındadır.

Namazda, kişinin sağ ve sol iki tarafını hareket ettirmesi, bir şeyi inceltip düzeltmek, ateşe sokmak veya yaslamak, yaptığı işte devamlı ve istikrârlı olmak anlamlarını da taşır. Dinî terim olarak; erkân-ı ma’lûme ve ef’âl-i mahsûsâdır. Bu erkân ve fiillerin içinde salâtın lügat mânâları da mündemiçtir.⁸¹⁸

Bir şeyin ikâmesi, onun doğrultulup ayağa kaldırılması ve yükseltilmesi demektir.⁸¹⁹ İcâbet etmek, ifâ etmek gibi mânâları da vardır.⁸²⁰ Bir şeyin yerine bir başkasını yerleştirmek de anlaşılır.⁸²¹

Şârihler; “namazın ikâmesi, onda devamlı olmak ve hakkını vererek kılmaktır. Namazı dikmek veya doğrultmak, onu ta’dîl ve erkânına riâyet ederek kılmakla olur. Namaz hakkında ikâme lafzının kullanılması, onun bütün şartlarını ve rükünlerini taşıyan bir vasıfla ifâ edilmesinden kinâyedir” demişlerdir.⁸²²

⁸¹² **Buhari**, İmân 2; Tefsîr, 30; **Müslim**, İmân, 21, 22.

⁸¹³ Bkz. **Kirmânî**, a.g.e., I/195; **Nevevî**, a.g.e., II/116.

⁸¹⁴ İbnü’l-Esîr, Mecdüddîn Ebû’s-Seâdât Mübârek Muhammed Cezerî, **en-Nihâye fî Ğarîbî’l-Hadîs ve’l-Eser**, thk. Râid Sabri İbn Ebî ‘Alefe, Beytû’l-Efkâr ed-Düvelî, Ürdün, 2003, “sallâ”, s. 519.

⁸¹⁵ **Aynî**, a.g.e., I/198; Kurtubî, Ebu’l-Abbâs b. Amr b. İbrâhîm, **el-Müfhim Limâ Eşkele Min Telhîsî Kitâbî Müslim**, thk. Ahmed Muhammed Seyyid ve dğ., Dâru İbn Kesîr-Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, Şam-Beyrut, 1996, I/141; **İbnü’l-Esîr**, a.g.e., “sallâ”, s. 519.

⁸¹⁶ **İbnü’l-Esîr**, a.g.e., “sallâ”, s. 519.

⁸¹⁷ **Tevbe**, 9/103.

⁸¹⁸ **Aynî**, a.g.e., I/198; **İbnü’l-Esîr**, a.g.e., “sallâ”, s. 519.

⁸¹⁹ **İbnü’l-Esîr**, a.g.e., “g.v.m.”, s. 768.

⁸²⁰ **İbn Sellâm**, a.g.e., “g.v.m.”, I/292; III/16.

⁸²¹ Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm Büstî, **Ğarîbû’l-Hadîs**, thk. Abdülkerim İbrâhîm Azbâvî, Câmi‘atü Ümmü’l-Kurâ, Mekke, 1979, “g.v.m.”, II/414.

⁸²² **Aynî**, a.g.e., I/200.

3.12. Duâ

İbn Abbâs (r.a.); *“De ki: Eğer duânız olmasa Rabbim size ne diye değer versin!”*⁸²³ âyetindeki *“eğer duânız olmasa”* kısmını *“eğer îmânınız olmasa”* şeklinde tefsîr etmiştir. Buna göre Allâh’ın kâfirlere değer vermediği açıktır. Şâyet mü'minlerin îmânı olmasaydı Allâh onlara da değer vermezdi. Diğer bir görüşe göre bu âyetteki “duâ” sözcüğü “itaat” anlamındadır.⁸²⁴

Aynî (855/1451), dilcilerin “duâ” kelimesini “nidâ etmek ve sığınmak” olarak tefsîr ettiklerini bildirir. O, Sîbeveyh’in; “Duâ, istiğâse yani çağrısına Allâh’ın icâbet etmesini istemektir” dediğini söyler.⁸²⁵ İbn Receb (795/1393); “Duâ lügatte talep etmek demektir. Duâ eden kimse talep ettiği şeyin gerçekleşmesini ister. Kul Allâh’a duâ ederken ya ‘Allâhım beni bağışla! Allâhım bana merhamet et!’ gibi ihlâslı yakarışlar ile yalvarır ya da taleplerinin meydana gelmesine vesile olan sebepleri gerçekleştirir”, demiştir.⁸²⁶

İbnü’l-Esîr de duânın, ısrar ve sebat üzere talebini yinelemek ve yardım istemek; müfâ‘ale kalıbında kullanıldığında ise hep birlikte yardıma koşmak olduğunu belirtmiştir.⁸²⁷

Buna göre, duânın özündeki samimiyet ve teslimiyet vardır. Bu ise îmânın göstergesidir. Kulun, duâ ederken bütün içtenliğini Rabbi’ne yakarışın içine koyarak O’ndan istemesi îmânın bir sonucudur. Buhârî de İbn Abbâs’a (r.a.) ait olduğu rivâyet edilen “duânız îmânınızdır” sözünü bâb başlığı yapmış ve emellerin îmâna dâhil oluşuna delil getirmiştir.⁸²⁸ Duânın Allah’a yakarıшта ısrarlı ve devamlı olmayı ifade etmesi, kulluğun özeti olan duâda devamlı olmak ile îmânda sebat üzere olmak arasında sıkı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

3.13. Bâika / Bevâik

*“Şerrinden (Bevâik) komşusunun emîn olmadığı kimse Cennet’e giremez.”*⁸²⁹

Lügatlerde “Bevâik” (بَوَائِق) hakkında şu anlamlar verilmiştir: “Bâika”nın (بَائِقَةٌ) çoğuludur; şer, belâ, gâile, helâk edici şey, ansızın başa gelen şiddet ve sıkıntı anlamlarına gelir.⁸³⁰

⁸²³ **Furkân**, 25/77.

⁸²⁴ Bkz. İbn Hacer Ahmed b. Ali Askânî, **Fethu’l-Bârî bi Şerhi İmâm Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el Buhârî**, thk. Abdulkadir Şeybe Hamd, Mektebetü Melik Fahd, Riyad, 2001, I/64.

⁸²⁵ **Aynî**, a.g.e., I/196.

⁸²⁶ **İbn Receb**, a.g.e., I/20.

⁸²⁷ Bkz. **İbnü’l-Esîr**, a.g.e., “d.a.v.”, s. 307, 308.

⁸²⁸ Bkz. **Buhârî**, İmân, 2.

⁸²⁹ **Müslim**, İmân, 73.

Hadîs, kişiyi Cennet'e götüren îmânın onu her türlü olumsuz eylemden sakındırması gerektiğini vecîz bir şekilde ifâde etmiştir. Bu özellik Resûlullâh'ın (s.a.s.) "cevâmî'u'l-kelîm" oluşundandır. Mü'minin her türlü kötülükten uzak durması onun îmânının kemâline delil olmuştur. Bu da Resûlullâh'ın (s.a.s.) îmânda kemâli hedeflediğine delildir.

3.14. Hicret ve Muhâcir

"Hicret" kavuşmanın zıddı olup, kişinin tüm yakın ve sevdiklerinden ayrı ve uzak kalmasıdır. Bu ayrılık, zamanla bir yerden bir başka yere gitme anlamıyla öne çıkmıştır. Bu ise, ikincisi için birinciyi bırakmak ve terk etmekle gerçekleşir.⁸³¹ Buna göre, "hicret" lafzı zaman içinde anlam genişlemesine maruz kalmıştır. İslâm'ın hicreti bu anlam genişlemesini de kapsamaktadır ve Resûlullâh (s.a.s.) "*Muhâcir ise, Allâh'ın yasakladığı şey(leri) terk eden kimsedir.*"⁸³² hadîsi ile bunu ifade etmişlerdir.

Hicret zâhirî ve bâtinî olmak üzere ikiye ayrılır. Bâtinî hicret, nefsin ve şeytanın teşvik ettiği kötülükleri terk etmektir. Zâhirî hicret ise dinini fitnelerden korumaktır. Hadîs, dinin emir ve yasaklarına uymadıkça, kişinin yalnızca ülkesini terk etmesinin hicret olmayacağını hatırlatmaktadır.⁸³³ Buna göre gerçek hicret, Allâh'ın yasakladıklarını terk edenler için söz konusudur.⁸³⁴

Muhâcir, hicreti gerçekleştiren kimsedir ve هَجَرَ fiilinden masdardır. Muhâcir, bu fiilin mufâ'ale kalıbındaki telaffuzudur. Bu şekliyle, birden fazla tarafın birbirinden ayrı kalışlarını ifâde etse de, misâfir kelimesinde olduğu gibi bir tek kişinin vatanını terk etmesi anlamına gelir. Hicrete mecbur bırakılmışlık anlamı da vardır.⁸³⁵

İbnü'l-Esîr'e (606/1209) göre lügatte "muhâcir", doğup büyüdüğü vatanından başka bir yere göç eden kimsedir. Hicrette evlâ olanı terk söz konusudur.⁸³⁶ İstilahta muhâcir; inandığı kutsal değerler uğruna doğup büyüdüğü vatanından, aile ve aşiretinden

⁸³⁰ **Hattâbî**, a.g.e., "b.v.g.", III/61; İbn Sellâm, Ebû Ubeyd Kâsım Herevî, **Ğarîbü'l-Hadîs**, thk. Muhammed Abdulmuîd Hân, Dâru'l-Kitâb el-Arabî, Beyrut, 1996, "b.v.g.", I/349; Zemahşerî, Muhammed b. Amr, **el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs**, thk. Ali Muhammed Becâvî-Muhammed Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'rîfe, Lübnan, tsz., a.g.e., "b.v.g.", I/132; **İbnü'l-Esîr**, a.g.e., "b.v.g.", s. 97; **Nevevî**, a.g.e., II/207.

⁸³¹ **İbnü'l-Esîr**, a.g.e., "h.c.r.", s. 985-986.

⁸³² **Buhârî**, İmân, 4, 5; **Rikâk**, 26; **Müslim**, İmân, 64, 66; **Ebû Dâvûd**, Cihad, 2; **Nesâî**, İmân, 12; Ahmed b. Hanbel; **Müsned**, II/187, 191.

⁸³³ **İbn Battâl**, a.g.e., I/63; **Kirmânî**, a.g.e., I/89; **İbn Hacer**, a.g.e., I/71; **Aynî**, a.g.e., I/217.

⁸³⁴ **İbn Hacer**, a.g.e., I/71.

⁸³⁵ Geniş bilgi için bkz. **İbn Hacer**, a.g.e., I/70; **Kirmânî**, a.g.e., I/89; **Aynî**, a.g.e., I/217.

⁸³⁶ **İbnü'l-Esîr**, a.g.e., "h.c.r.", s. 985; **Kirmânî**, a.g.e., I/89; **Aynî**, a.g.e., I/217.

ayrı düşmüş kimsedir.⁸³⁷ Hadîs, Allâh'ın yasaklarını terk etmeyi hicret olarak tanıtmakta ve haramlardan sakınmayı büyük bir fedakârlık saymaktadır.⁸³⁸

Resûlullâh'ın (s.a.s.); “(Gerçek) muhâcir de, Allâh'ın yasakladıklarından hicret edendir”⁸³⁹ buyurması, kişinin sadece ülkesini veya şehrini terk etmekle muhâcir olamayacağını; aksine zâhirî hicreti bâtinî hicretle bütünleştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna göre gerçek hicret, îmânın pratiğini yaşamak için yapılır. Çünkü pratik îmânın teorik îmândan ayrılması mümkün değildir. Niyet Hadîsi de bunu ifâde etmektedir.⁸⁴⁰

3.15. Îmânın Tadı (Halâvet / Ta'm)

Enes'ten (r.a.) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Üç şey kimde bulunursa îmânın lezzetini bulur:

1. Allâh ve Resûlü'nü başka her şeyden çok sevmek,
2. Sevdiği kişiyi yalnızca Allâh için sevmek,
3. İnkârcılığa dönmeyi, ateşe atılmak kadar kötü görmek.”⁸⁴¹

Hadîste geçen خَلَاوَة , مُرَّة kelimesinin zıddı olup; birincisi ağızdaki lezzeti, ikincisi acılığı ifâde eder.⁸⁴²

Ta'm, yiyecek ve içeceklerin damakta bıraktığı tadı ifâde eder. Yiyecek türü gıdalara da aynı kökten gelen taâm adı verilir. Meyveler olgunlaştıklarında damakta hoş tat ve râyiha bırakır.⁸⁴³ Lezzet, acılık ve mayhoş olan tatların ortak adıdır.⁸⁴⁴ Bu açıklamadan, îmânın kendine has bir tadının olduğu ve insana huzur verdiği anlaşılır.

Îmânın lezzeti hakkında açıklama yapan âlimler, “Allâh'ı râzı, Resûlü'nü de memnûn etmek için ibâdetin her çeşidinden hoşlanmak ve onlar uğruna bütün meşakatlere katlanıp, onları diğer dünyevî maksatların ve bitip tükenmeyen uhrevî

⁸³⁷ **Kirmânî**, a.g.e., I/89; **Aynî**, a.g.e., I/217.

⁸³⁸ **Aynî**, a.g.e., I/217.

⁸³⁹ **Buhârî**, Îmân, 4, 5; Rikâk, 26; **Müslim**, Îmân, 64, 66; **Ebü Dâvûd**, Cihad, 2; **Nesâî**, Îmân, 12; Ahmed b. Hanbel; **Müsned**, II/187, 191.

⁸⁴⁰ Niyet hadîsi için bkz. **Buhârî**, Bed'ü'l-Vahy, 1; **Müslim**, Îmâre, 155; **Ebü Dâvûd**, Talâk, 11; **Tirmizî**, Fedâilü'l-Cihâd, 17.

⁸⁴¹ **Buhârî**, Îmân, 9, 14; Edeb, 42; İkrâh, 2; **Müslim**, Îmân, 67; **Tirmizî**, Îmân, 10.

⁸⁴² Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, thk. Enes Muhammed Şâmî-Zekerîyyâ Câbir Ahmed, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2008, “h.l.y.”, s. 398; Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir Abdülkâdir, **Muhtâru's-Sihâh**, thk. Muhammed Hüsnî Abdurrahmân-Ramazân Abdulmuttalib, Endelüs el Cedîde, Mısır, 2009, “h.l.v.”, s. 101, 353; **Aynî**, a.g.e., I/240.

⁸⁴³ Bkz. **İbnü'l-Esîr**, a.g.e., “t.a.m.”, s. 552.

⁸⁴⁴ **Fîrûzâbâdî**, a.g.e., “t.a.m.”, s. 1006.

nimetlerin tamamından üstün tutmaktır” demişlerdir.⁸⁴⁵

3.16. Bey‘at ve Mübâye‘a

Bedir Savaşı’na katılan ve Akabe Bey‘ati’ndeki temsilcilerden olan Ubâde b. Sâmî, Resûlullâh’ın (s.a.s.) bir grup ashâbı arasında, “*Allâh’a hiçbir şeyi ortak koşturmak, hırsızlık yapmamak, zinâ etmemek, çocuklarınızı öldürmemek, el ve ayaklarınız arasından uyduracağınız bir yalanla bühtân etmemek, hiçbir iyi işte isyan etmemek üzere bana bey‘at ediniz...*” buyurduğunu söylemiş ve “biz de bu şartlar üzere O’na bey‘at ettik” demiştir.⁸⁴⁶

“Mübâye‘a; muâhede yani karşılıklı antlaşma demektir. Karşılıklı mal değişimini ifâde eden alışveriş kelimesi de aynı köktendir.”⁸⁴⁷ “Bey‘at”, “bey” kelimesinde olduğu gibi, alışveriş akdinde sattığı malı müşteriye uzatan satıcının fiiline benzediği için bu ismi almıştır. Çünkü kişi, bey‘at ettiği yöneticiye elini uzatarak ona bağlılık sözü verir; o da bu sözü kabul eder. Bey‘at, “canını Allâh’a satan yani O’nun yoluna canını fedâ edebileceğinin sözünü veren kişinin eylemidir” diyenler de olmuştur.⁸⁴⁸

İbnü’l-Esîr (606/1209); “mübâye‘a, üzerinde anlaşılan konuda akitleşmektir. Sanki herkes yanındakini arkadaşına satarken, onu bütün samimiyetiyle ona takdim eder. Bey‘at esnasında bey‘at eden kişi de imâma elini uzatır ve tutar. Aralarındaki bu benzerlik nedeniyle aynı kökten gelen bir kelime ikisine de ortak bir isim olmuştur” demiştir.⁸⁴⁹

Açıklamalar, bey‘atta samimi ve sâdık olmanın esas olduğunu gösterir. Dışa yansıyan mütebessim bir ifâde ile özde taşınan niyetin aynı olması îmânın bir gereğidir. Îmânın olduğu gibi bey‘atin de güven esasına dayalı olduğu görülmektedir. Ayrıca bey‘at ettikten sonra, imâmdan / devlet başkanından gelen meşrû tüm talepler karşılanmalıdır.

⁸⁴⁵ Bkz. İbn Battâl, Ebu’l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik, **Şerhu Sahîhi’l-Buhârî**, Mektebetu’r-Rüşd, Riyad, tsz., I/67; **Aynî**, a.g.e., I/240; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şerefüddîn, **el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc**, thk. Halîl Me’mûn Şihâ, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1998, II/203.

⁸⁴⁶ **Buhârî**, Îmân, 11; Menâkıbü’l-Ensâr, 43; Tefsîr, 3; Hudûd, 8, 14; Diyet, 2; Fiten, 2; Ahkâm, 43, 49; Tevhid, 31; **Müslim**, Hudûd, 41.

⁸⁴⁷ **İbn Hacer**, a.g.e., I/82; **Kirmânî**, a.g.e., I/250.

⁸⁴⁸ **İbn Receb**, a.g.e., I/85; **İbnü’l-Esîr**, a.g.e., “b.y.a.”, s, 102. Bey‘at kelimesinin sözleşme ve alışveriş akdi mânâsı taşıması yanında Allâh yolunda canlarını ve mallarını feda edebileceğine dair söz veren ve yeri geldiğinde bunu gerçekleştiren kimselerin bu eylemleri için de kullanıldığına şu âyet delildir: “*Şüphesiz Allâh, mü’minlerden canlarını ve mallarını kendilerine verilecek Cennet karşılığında satın almıştır... O halde O’nunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin. İşte bu, gerçekten büyük bir kazançtır.*” **Tevbe**, 9/111. Âyet, “canını ve malını Cennet karşılığında Allâh’a satma” diye nitelediği kulun eylemini sonuç itibarıyla kârlı bir alışverişe benzetmiştir. Bu âyet, İkinci Akabe Bey‘ati’nde Resûlullâh’a verdikleri sözü gerçekleştiren Ensâr hakkında nâzil olmuştur. **Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, T.D.V., Ankara, 2012, s. 203.

⁸⁴⁹ **İbnü’l-Esîr**, a.g.e., “b.y.a.”, s. 102.

3.17. Bühtân ve İftirâ

“Bühtân, insanı şaşırtan yalandır.”⁸⁵⁰ Şârihlere göre hadîste ifâdesini bulan bühtân, dinleyeni şaşırtan ve dehşete düşüren yalandır.⁸⁵¹ Bühtân ancak insanların aleyhine yalan uydurmak şeklinde cereyan eder.⁸⁵² Mânâsından anlaşılacağı üzere bühtân, dinleyen insanda merak ve hayret uyandırır; onu etkisi altına alır ve kamuoyu oluşturmak suretiyle toplumda güven duygusunu kaldırıp, fitne ortamına çeker.

İftirâ; bozmak için parçalamak, dehşete düşürmek⁸⁵³, ürününü almak veya peydahlamak mânâlarına gelir. Çünkü aslı olmayıp peydahlanan ve insanı dehşete düşüren şeye iftirâ denir.⁸⁵⁴ “Yalan ve uydurma şey” demektir.⁸⁵⁵ Yukarıdaki açıklamalar istikametinde iftirâ, başkaları hakkında olumsuz ve çirkin isnatlar kurgulamak; bühtân da bu kurguyu eyleme dönüştürüp propagandasını yapmak” olarak anlaşılabilir.

Müslüman toplumda güven kaybına sebep olan, fitnelere kapı aralayan her türlü olumsuz düşüncelerden ve asılsız yaygaralardan Müslümanın kendisini koruması, üstelik bu hassasiyetin muhafazası için özel çaba sarf etmesi gerekir. Allâh Resûlü’nün (s.a.s.) kendisine biat edecekleri bunu şart koşması, îmânın mü'min toplum için tam bir güven ve emniyet ortamı oluşturduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

3.18. Ma'rûf ve Münker

Ebû Saîd (r.a.); ‘Ben Resûlullâh’ın (s.a.s.): “Sizden herhangi biriniz bir kötülük görürse onu hemen eliyle değiştirsin. Eğer buna gücü yetmiyorsa diliyle değiştirsin. Ona da gücü yetmiyorsa kalbiyle değiştirsin. İmânın en zayıfı da budur.” buyurduğunu işittim’ demiştir.⁸⁵⁶

“Mâ'rûf”, Şâri’in yasaklamadığı, toplumda fiilen bilinen ve meşhur olan, şeriatça da iyi olduğu kabul edilip emredilen şey ve itaat anlamlarına gelir.⁸⁵⁷ “Ma'rûf, dinin benimsediği fiillerdir; aksi ma'rûf değildir.”⁸⁵⁸ “Ma'rûf, Allâh’a itaat ve yakınlaşmayı,

⁸⁵⁰ **İbnü'l-Esîr**, a.g.e., “b.h.t.”, s. 97.

⁸⁵¹ Bühtân hakkında geniş bilgi için bkz. **Kirmânî**, a.g.e., I/106; **Aynî**, a.g.e., I/250; Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir Abdülkâdir, **Muhtârü's-Sihâh**, thk. Muhammed Hüsnî Abdurrahmân - Ramazân Abdulmuttalib, Endelüs el-Cedide, Mısır, 2009, “f.r.y.”, s. 290.

⁸⁵² **Aynî**, a.g.e., I/250-251.

⁸⁵³ **Kirmânî**, a.g.e., I/106; **Râzî**, a.g.e., “f.r.y.”, s. 290.

⁸⁵⁴ İslâmoğlu, Mustafa, **Hayat Kitabı Kur'ân, Gerekçeli Meâl-Tefsîr**, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2008, I/583-584.

⁸⁵⁵ **İbnü'l-Esîr**, a.g.e., “f.r.y.”, s. 692.

⁸⁵⁶ **Müslim**, İmân, 78; **Ebû Dâvûd**, Salât, 239, 242; **Melâhim**, 17; **Tirmizî**, Fiten, 4; **Nesâî**, İmân, 20; **İbn Mâce**, Fiten, 20; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III/10, 20, 49, 92.

⁸⁵⁷ **Kirmânî**, a.g.e., I/106.

⁸⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. **İbnü'l-Esîr**, a.g.e., “a.r.f.”, s. 593-594.

insanlara iyilik ve ihsânda bulunmayı, dinin tavsiye ettiği iyiliklerin tamamını, yasakladığı çirkinliklerden sakınmanın ve uzak durmanın hepsini içeren şümüllü bir kelimedir. İslâm toplumunda herkesçe bilinen ve yadırganmayan işlerdir. Kişinin ailesiyle paylaşım ve sohbette bulunması da bu kapsamdadır. Ma'rûf, nefislerin tanıdığı, kalplerin kendisinde sükûna erdiği ve huzur bulduğu şey demektir.”⁸⁵⁹

“Münker; Sünnet’in öğrettiği inanç ve amellerden olmayan, toplumun inanç değerlerinden kaynaklanmayan ve onun genlerine uyum sağlamayan şeydir. Toplumun istikrâr bulmuş inancına ve bu inanca dayalı olarak gelişip yerleşen adetlerine münker denmez.”⁸⁶⁰ “Münker ma'rûfun zıddıdır.”⁸⁶¹ “Mânen pis olan şeyler de münkerdir.”⁸⁶² Münker, şeriatın çirkin görüp haram kıldığı şeylerdir. Aynı kökten gelen inkâr lafzı ve diğer bütün formları mânâ olarak olumsuzluk ifâde eden kelimelerdir. Sünnette yaygınlığı ve devamlılığı olmayan sonradan ihdas edilmiş işlerdir.

Hadîs, münkerin İslâm toplumuna zarar vermemesi için herkese kendi çapında bir sorumluluk düştüğünü beyan etmiştir. Bu sorumluluğun ifâsında ortaya konan etkinlik ve ciddiyet de direkt olarak îmânın derecesiyle ilişkilendirilmiştir. “Ma'rûf”, anılan hadîste geçmemiş olmasına rağmen, aralarında anlamca “Münker” lafzı ile tam zıt bir ilişkinin bulunması ve her ikisinin de îmâna dair önemli ölçütler ortaya koyması sebebiyle şârihler tarafından birlikte açıklanmışlardır.

3.19. Vefâ

... Kim sözünde durursa (vefâ) onun mükâfatını vermek Allâh'a aittir...⁸⁶³

Vefâ; sözünde sâdık ve bey'atında sâbit olmak; zulmetmeyi ve verdiği sözden caymayı kendisine yasaklamak⁸⁶⁴; hak sahibine hakkını eksik bırakmadan tam olarak vermek⁸⁶⁵ demektir.

Hadîsin ifâdesine göre vefâ; “Allâh'a hiçbir şeyi ortak koşturmak, hırsızlık yapmamak, zinâ etmemek, çocuklarını öldürmemek, yalan bühtânda bulunmamak, hiçbir iyi işte Resûl'e (s.a.s.) isyan etmemek, ...”⁸⁶⁶ üzere yapılan bey'atın gereklerine riâyet

⁸⁵⁹ Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm Büstî, **Ğarîbü'l-Hadîs**, thk. Abdülkerim İbrâhîm Azbâvî, Câmî'atü Ümmü'l-Kurâ, Mekke, 1979, “a.r.f.”, I/585.

⁸⁶⁰ **Kâdî İyâz**, a.g.e., I/289; **Nevevî**, a.g.e., II/212.

⁸⁶¹ **İbnü'l-Esîr**, a.g.e., 2003, “a.r.f.”, s. 593.

⁸⁶² Bkz. **İbnü'l-Esîr**, a.g.e., “n.k.r.”, s. 928.

⁸⁶³ **Buhârî**, İmân, 11; Menâkıbü'l-Ensâr, 43; Tefsîr, 3; Hudûd, 8, 14; Diyet, 2; Fiten, 2; Ahkâm, 43, 49; Tevhid, 31; **Müslim**, Hudûd, 41.

⁸⁶⁴ **Kirmânî**, a.g.e., I/107.

⁸⁶⁵ **İbnü'l-Esîr**, a.g.e., “v.f.y.”, s.572.

⁸⁶⁶ **Buhârî**, İmân, 11; Menâkıbü'l-Ensâr, 43; Tefsîr, 3; Hudûd, 8, 14; Diyet, 2; Fiten, 2; Ahkâm, 43, 49;

etmek, bunda devamlı olmak ve sözüne sâdık kalmaktır. Bey‘at emanet, bu emanete sadâkat vefâdır. Bunun aksi ise vefâsızlıktır. Vefâ îmânın gereği, vefâsızlık da bu gereğin ihmali demektir ki; böyle olması durumunda Meşîet-i İlâhî’nin gerekeni yapacağı uyarısı vardır.

3.20. Zulüm

Abdullah b. Mes‘ûd’dan (r.a.) rivâyet edilmiştir: **“Îmân edip de îmânlarına hiçbir zulüm karıştırmayanlar var ya; ...”**⁸⁶⁷ âyeti indirilince Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ashâbı: “Hangimiz zulüm etmemiştir ki!” dediler. Bunun üzerine Allâh, **“Şüphesiz ki şirk gerçekten büyük bir zulümdür”**⁸⁶⁸ âyetini indirdi.⁸⁶⁹

Zulüm; “bir şeyi kendi yerinden alarak başka bir şeyin yerine koymak,⁸⁷⁰ haddi aşmak, bir kimseye hakkı olandan fazlasını veya eksigini vermektir.”⁸⁷¹ **“Onlar aslında bize değil, kendilerine zulmettiler”**⁸⁷² meâlindeki âyette kastedilen, “onlar bizden hiçbir şeyi eksiltmediler; fakat hayırdan nasipsiz kalarak kendilerini eksiltmiş oldular” demektir. Bunun sebebi, onların şeriata muhalefet etmeleridir. Kim Allâh’a yapması gereken kulluğu O’ndan başkasına yaparsa en büyük zulmü işlemiş olur. Çünkü zulmün en büyüğü, mahlûkun yaratıcıya ait konuma getirilmesi ve hak etmediği halde hem Rubûbiyet hem de Ulûhiyette O’na ortak kılınmasıdır. Zira itaate lâayık tek varlık Allâh terkedilerek, lâayık olmayan başkaları O’nun yerine konmuştur.⁸⁷³

Kirmânî (786/1384), “zulüm” lafzının tenvinli olması onun büyük bir cürüm olduğunu ifâde etmesi içindir. Âyette en büyük zulümlerden birinin şirk olduğunun belirtilmesi ve mü’minlerin îmânlarına zulmü karıştırmaktan men edilmeleri gösterir ki; şirk, mü’minin kaçınması gereken en büyük zulümdür” demektedir.⁸⁷⁴

Tevhid, 31; Müslim, Hudûd, 41.

⁸⁶⁷ En‘âm, 6/82.

⁸⁶⁸ Lokman, 31/13.

⁸⁶⁹ Buhârî, İmân, 23; Ehâdisü’l-Enbiyâ, 9; Tefsîr, Sure-i Lokman, 1; İstîtâbetü’l-Mürteddîn, 1, 9.

⁸⁷⁰ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim Dîneverî, Ğarîbü’l-Hadîs, thk. Abdullah Cubûrî, Matbaatü’l-Ânî, Bağdat, 1996, “z.l.m.”, II/84; Kirmânî, a.g.e., I/146; Nevevî, a.g.e., II/323; Kurtubî, a.g.e., I/334.

⁸⁷¹ İbnü’l-Esîr, a.g.e., “z.l.m.”, s. 569.

⁸⁷² Bakara, 2/57.

⁸⁷³ Kurtubî, a.g.e., I/334.

⁸⁷⁴ Kirmânî, Şemsüddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali, el-Kevâkibü’d-Derârî Şerhu’l-Kirmânî ale’l-Buhârî, Dâru İhyâi’t-Türâs, Beyrut, 1981, I/146.

3.21. Ensâr

“Îmânın alâmeti Ensâr’ı sevmektir; nifâkın (münâfıklığın) alâmeti ise Ensâr’a buğzetmektir.”⁸⁷⁵

Ensâr, Allâh Resûlü’ne (s.a.s.) yardımcı olanlardır. Bunlar da Evs ve Hazrec kabileleridir. Onların çocuklarına, antlaşmalı oldukları kimselere ve âzât ettikleri kölelere de bu isim verilir.⁸⁷⁶ Allâh Resûlü’ne ve hicret ederek kendilerine sığınan muhâcirlerle yardım etmelerinden dolayı bu unvan kendilerine özel isim / alem olmuştur. “*Îmân edip de Allâh yolunda hicret ve cihad edenler, (bir de muhâcirleri) barındıran ve yardım edenler var ya; işte gerçek mü'minler onlardır. Onlar için mağfîret ve bol rızık vardır.*”⁸⁷⁷ Âyetteki ‘yardım edenler’ “Ensâr” demektir.⁸⁷⁸

Aslında hadîs, îmânın tadını alan insanlara ait vasıflardan olan “sevdiğini ancak Allâh için sevmek” prensibine açılım kazandırmaktadır. Çünkü sevginin Allâh için olması îmânın en açık belgesi ve en fazîletli özelliğidir. Ensâr ise, Allâh’ın Dini uğruna Resûlü’ne yardım edenlerdir. Onları sevmek, Allâh ve Resûlü adına sevmektir; dolayısıyla Allâh ve Rasûlü’nü sevmektir. Bu da îmânın kendisidir.⁸⁷⁹

3.22. Nifâk ve Münâfık

“Dört şey kimde bulunursa o kişi hâlis münâfık olur. Kimde bu özelliklerden biri bulunursa, bunu terk edinceye kadar kendisinde nifâk özelliklerinden biri bulunmuş olur:

1. Kendisine güven duyulduğunda ihânet eder;
2. Konuştuğunda yalan söyler;
3. Antlaşma yaptığında antlaşmaya vefâ göstermez;
4. Düşmanlık yaptığında haddi aşar.”⁸⁸⁰

“Nifâk”, îmânı açığa vurup küfrü gizlemektir. “Münâfık”, diliyle îmânı ifâde etmesine rağmen küfrü içinde gizli tutan kimsedir. Îmân ile küfür arasında istikrârsız bir şekilde gelgitler yaşaması nedeniyle tarla farelerinin farklı yerlerden delik açarak oluşturduğu tünele gizlenmelerine benzetilmiş ve kendisine bu isim verilmiştir.⁸⁸¹ Yerde

⁸⁷⁵ **Buhari**, Îmân, 10; Menâkıbü’l-Ensâr, 64; **Müslim**, Îmân, 128.

⁸⁷⁶ **İbn Hacer**, a.g.e., I/80; **Aynî**, a.g.e., I/245.

⁸⁷⁷ **Enfâl**, 8/74.

⁸⁷⁸ **Aynî**, a.g.e., I/245.

⁸⁷⁹ İbn Receb, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed Hanbelî, **Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî**, thk. Mahmûd b. Şa’bân b. Abdulmaksûd ve dğ., Mektebetü’l-Ğurabâ, Kâhire, 1996, 1/64.

⁸⁸⁰ **Buhârî**, Îmân, 25; Mezâlim, 17; Cizye, 17; **Müslim**, Îmân, 106; **Ebû Dâvûd**, Sünnet, 15; **Tirmizî**, Îmân, 14; **Nesâî**, Îmân, 20.

⁸⁸¹ **Aynî**, a.g.e., I/245-246; **İbnü’l-Esîr**, a.g.e., “n.f.g.”, s. 920-921.

açılan tünele de aynı kökten gelen “nefk” denir. Münâfık, içindeki küfrünü gizler fakat olmayan îmânını izhar eder.⁸⁸²

Nifâk, îmânî meselelerde olursa bu küfürdür; kişiyi dinden çıkarır. Amelî konularda olursa dinden çıkarmaz; fakat îmânın nurunu ve etkisini azaltır.

3.23. Hıyânet

“Hıyânet”; emânet üzerinde şeriata aykırı tasarrufta bulunmaktır.⁸⁸³ Hattâbî; “hıyânet; mahrem sırrı ifşâ etmektir” demiştir.⁸⁸⁴ İbnü'l-Esîr de “Allâh'ın kendisine farz kıldığı konularda bu farzları ifâ etmemek, kulların kendisine güvenini kötüye kullanmak, içinde gizlediklerini açığa çıkarmamak, diliyle söylemeden kaş göz işaretleriyle imâ etmek, görmesi ve bilmesi yasak olan şeyleri gizliden gizliye görmeye ve bilmeye çalışmak” gibi kötü duyguların peşinde olmak şeklinde açıklamıştır.⁸⁸⁵

Buna göre “hıyânet”, kendisine güvenen muhatabı zaafa uğratacak ve işlevsiz hale getirecek her türlü olumsuz eylemi gerçekleştirmede hiç tereddüt göstermemektir. Bu da ancak münâfık kimsenin vasfı olur.

3.24. Ğadr ve Fücûr

Ğadr; vefâyı terk etmektir. Aslında ğadr, verdiği söze güven duyulduğunda bu sözden caymaktır ve ihânettir.⁸⁸⁶ “Fücûr”; haktan sapmak, yalana meyletmek, hayrı terk etmek⁸⁸⁷, bâtılı söylemek ve dindarlığı örtmektir.⁸⁸⁸

Hadîslerde, münâfık hakkındaki vasıflar toplamda bir araya geldiğinde, insanlığın felâketi için her türlü karanlık eylemi planlayabilen ama bunu yaparken de aleyhlerine ihânet planladığı kimselerin sanki çok samimi dostuymuş gibi bir yüz izhar edebilen karanlık insanları ifşâ etmesi açısından muhteşem tespitler ve uyarılar içermektedir. İmân ise, berrak ve net olmayı, “nasîhat” kavramı kapsamında kalmayı gerektirmektedir.

⁸⁸² Bkz. İbn Sellâm, Ebû Ubeyd Kâsım Herevî, *Ğarîbü'l-Hadîs*, thk. Muhammed Abdulmuîd Hân, Dâru'l-Kitâb el-‘Arabî, Beyrut, 1996, “n.f.g.”, III/13; İbn Kuteybe, a.g.e., “n.f.g.”, I/349-353.

⁸⁸³ Kirmânî, a.g.e., I/147-148; Aynî, a.g.e., I/347.

⁸⁸⁴ Hattâbî, a.g.e., “h.v.n.”, II/92.

⁸⁸⁵ İbnü'l-Esîr, a.g.e., “h.v.n. .”, s. 292.

⁸⁸⁶ Aynî, a.g.e., I/347.

⁸⁸⁷ Hattâbî, a.g.e., II/279; İbnü'l-Esîr, a.g.e., “f.c.r.”, s. 679.

⁸⁸⁸ Aynî, a.g.e., I/352; Kirmânî, a.g.e., I/151.

3.25. Nasîhat

“*Din nasîhattir...*”⁸⁸⁹

Nasîhat; lügatte öğüt vermek, ihlâs, hayırlı işlere davet etmek, hayırsız olanlardan nehyetmek, balı peteğinden süzmek anlamlarına gelir.⁸⁹⁰ Hattâbî'nin (388/998), “Nasîhat, kendisine nasîhat edilenin hayrını istemektir” dediği rivâyet edilmiştir.⁸⁹¹ Başka hiçbir kelime bu mânâyı bu kadar kapsamlı karşılamamaktadır. Nasîhat, ihlâstır; nitekim hâlis süzülmüş olan bal hakkında da bu sözcük kullanılır. Bundan, sözün hile ve yalandan kurtarılması anlaşılır. Hileden ve yalandan arındırılan söz, balın petekten süzülmesine benzetilmiştir.⁸⁹²

Aslı “nush” olan kelime lügatte ihlâslı yani samimi olmak demektir.⁸⁹³ Nasîhat kavramı ile aynı kökten gelen kelimeler ve bunların taşıdıkları mânâlar da oldukça dikkat çekicidir. Meselâ: “Minsâh” dikiş iğnesine, “Nisâh” dikiş dikmeye, “Nâsîh” da terziye isim olmuştur. İğne ve iplik ile bir şeyi dikmek insanların ayıp ve açık yerlerini kapatmak olduğu için bu isim verilmiştir. İğnenin, elbisenin yırtılan yerlerini bir araya getirip vücudun açık bölgesini örtmesi ile nasîhat eden kişinin din kardeşinin dağınıklığını toparlayıp kusurlarını örtmesi birbirine benzetilmiştir.⁸⁹⁴ Tövbe-i Nasûh⁸⁹⁵ da böyledir. Tövbe-i Nasûh, sâhibini tekrar aynı günâhı işlemekten koruyan tövbedir.⁸⁹⁶

Hattâbî (388/998) şöyle demiştir: “Nasîhat, pek çok anlama gelen bir sözcüktür. Anlamı, kendisine nasîhat edilen kişinin hayrını istemektir. O, veciz isimlerden ve kısa sözlerdendir. Arap dilinde nasîhat ve felâh kelimelerinden daha ziyade dünya ve âhiret hayrını bir araya toplayan kelime yoktur.”⁸⁹⁷ Hadîsin mânâsı: “Dinin direği ve kıvamı samimiyettir”, demektir.⁸⁹⁸

⁸⁸⁹ **Müslim**, İmân, 95; **Ebû Dâvûd**, Edeb, 59; **Nesâî**, Bey'at, 24; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/102.

⁸⁹⁰ **İbnü'l-Cevzî**, *a.g.e.*, “*n.s.h.*”, II/399; **İbnü'l-Esîr**, *a.g.e.*, “*n.s.h.*”, s. 905.

⁸⁹¹ Bkz. **İbnü'l-Esîr**, *a.g.e.*, “*n.s.h.*”, s. 905; **Kurtubî**, *a.g.e.*, I/243; Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebû Bekir, **ed-Dîbâc** ‘**Alâ Sahîhi Müslim İbni'l-Haccâc**, thk. Ebû İshâk Huveynî, Dâru Affân, S. Arabistan, 1996, I/72-73.

⁸⁹² Bkz. Neseî, Abdullah b. Ahmed, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, thk. Mervân Muhammed Şe'âr, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996, IV/397.

⁸⁹³ **İbnü'l-Cevzî**, *a.g.e.*, II/399; **İbnü'l-Esîr**, *a.g.e.*, “*n.s.h.*”, s. 905.

⁸⁹⁴ **Kurtubî**, *a.g.e.*, I/243.

⁸⁹⁵ **Tövbe-i Nasûh**: “Kişinin işlediği günâhlardan tövbe edip bir daha aynı günâh fiillere dönmemesidir.” Muhammed Sumâdeh Tüçibî, **Muhtasarı Tefsîri't-Taberî**, Dâru İbn Kesîr, Şam - Beyrut, 2004, s. 561. “Sütün sağıldıktan sonra tekrar memeye dönmemesi gibi, günâh işleyen kimsenin yaptığı tövbeden sonra aynı günâha bir daha dönmemesidir.” **Nasûh** Ahfeş'e göre “**Sâdika**” demektir. İbn Abbâs (r.a.), **Tövbe-i Nasûh**: “dilde tövbe, kalpte nedâmet, fiillerde günâh olan eylemlerden kendini kurtarmaktır” demiştir. Neseî, *a.g.e.*, IV/397.

⁸⁹⁶ **İbnü'l-Esîr**, *a.g.e.*, “*n.s.h.*”, s. 905.

⁸⁹⁷ **Hattâbî**, *a.g.e.*, “*n.s.h.*”, II/282; Suyûtî, **ed-Dîbâc**, I/76.

⁸⁹⁸ Bkz. **Kâdî İyaz**, *a.g.e.*, I/306; **Nevevî**, *a.g.e.*, II/225-226; Suyûtî, **ed-Dîbâc**, I/75.

3.26. Rûh

- “Her kim, ‘Ben, Allâh’tan başka ilâh olmadığına, O’nun bir ve şerîksiz olduğuna; Muhammed’in (s.a.s.) de O’nun kulu ve peygamberi olduğuna; İsa’nın Allâh’ın kulu, kadın kulunun oğlu ve Meryem’e ilkâ ettiği kelimesi ve Allâh’tan bir rûh olduğuna; Cennet’in hakk, Cehennem’in de hakk olduğuna şehâdet ederim.’ Derse Allâh onu sekiz kapısından hangisini dilerse o kapıdan Cennet’e koyar.”⁸⁹⁹

Nevevî (676/1277), Herevî’nin (224/839); Hz. İsa’ya (a.s.) “**kelime**”⁹⁰⁰ denmesi, O’nun diğer insanlardan farklı olarak babasız doğduğu içindir. Zira İsa (a.s.) sırf “**ol**”⁹⁰¹ emriyle babasız bir şekilde dünyaya gelmiştir” dediğini söyler.⁹⁰²

Herevî (224/839) rûha nefes, hava, rüzgâr ve koku⁹⁰³, Kurtubî (656/1258) de nefes demiştir. Çünkü nefes rûhtan çıkar. Hz. İsa’nın babasız olarak nefes alan bir varlık olması, O’na rûh denmesinin gerekçelerinden olabileceği belirtilmiştir.⁹⁰⁴ Kâdî İyâz (544/1149) ve Nevevî (676/1277), “Hz. İsa’ya (a.s.) Rûhullâh denmesinin sebebi, O’nun Cibrîl (a.s.) tarafından annesine üflenen ilâhî emirden vücut bulmasıdır” demişlerdir. Rûha “hayat” diyenler olduğu gibi, kendisine tâbi olanlara “bürhândır” diyenler de vardır.⁹⁰⁵ İlkâ ise vermek demektir. Kâdî İyâz ve Kurtubî, ilkâyı ta’lîm olarak açıklamışlardır.⁹⁰⁶

Hz. İsa’nın yaratılışı değişik inanç mensuplarınca hep tartışma konusu edilmiştir. Hristiyanlar O’nun Allâh’ın oğlu olduğunu; Yahûdîler ise Hz. Meryem’in O’nu ğayr-ı meşrû bir yolla dünyaya getirdiğini iddia etmişlerdir.⁹⁰⁷ Ancak İslâm, O’nun Allâh’ın hem kulu hem de rûh olarak Hz. Meryem’e vasıtasız verdiği bir evlat olduğunu kabul eder. Çünkü “**Allâh, yaratmanın her çeşidini bilmektedir.**”⁹⁰⁸ Allâh, Hz. İsa’nın yaratılmasını Hz. Âdem’in yaratılmasına benzetmiş⁹⁰⁹ ve vasıtasız olarak yaratmanın kendisine zor gelmediğini beyan etmiştir.

⁸⁹⁹ Buhârî, Ehâdîsü’l-Enbiyâ, 47; Müslim, İmân, 46.

⁹⁰⁰ Bkz. Nisâ, 4/171.

⁹⁰¹ Allâh’ın yaratmak istediği varlıklar için ana ve baba gibi vasıtalar olmaksızın kendisine sadece “**ol**” emrini vermesinin yeterli olacağını açıklayan delil için bkz. Yâsîn, 36/82. Ayrıca Hz. İsa’nın babasız olarak yaratılışını, Hz. Âdem’in anasız ve babasız yaratılışına benzeten âyet için bkz. Âl-i İmrân, 3/59.

⁹⁰² Nevevî, a.g.e., II/173; Kurtubî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Amr b. İbrâhîm, el-Müfhim Limâ Eşkele Min Tehîsi Kitâbı Müslim, thk. Muhyiddîn Edîb Musto ve dğ., Dâru İbn Kesîr, Şam, 1996, I/201.

⁹⁰³ İbn Sellâm, a.g.e., “r.v.h.”, III/117-118.

⁹⁰⁴ Bkz. Kurtubî, a.g.e., I/200-201.

⁹⁰⁵ Kâdî İyâz, Ebu’l-Fadl İyâz b. Mûsâ, İkmâlü’l-Mu’lim bi Fevâidi Müslim, thk. Yahyâ İsmâîl, Dâru’l-Vefâ, Mansûra, 1998, I/258; Nevevî, a.g.e., II/173.

⁹⁰⁶ Bkz. Kâdî İyâz, a.g.e., I/258; Kurtubî, a.g.e., I/200-201.

⁹⁰⁷ Bkz. Kâdî İyâz, a.g.e., I/258; Nevevî, a.g.e., II/173.

⁹⁰⁸ Yâsîn, 36/79. Âyetlerde Hz. İsa hakkında geniş bilgi için bkz. Meryem, 19/16-38; Âl-i İmrân, 3/45-59; Nisâ, 4/171, 172.

⁹⁰⁹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/59.

3.27. İstikâmet

... “Allâh’a îmân ettim de ve dosdoğru ol!”⁹¹⁰

Hadîste geçen “istikâmet”, Allâh’ın birliğini kabul edip O’na itaate sarılan ve bunu ölünceye kadar sürdüren kimselerin vasfıdır. Ashâbın müfessirlerinin çoğunluğu ile sonraki dönem müfessirlerin tamamı bu görüşü benimsemişlerdir.⁹¹¹

Nesefî (710/1310) ve Muhammed Hamdi Yazır (1942) istikâmet hakkında şunları söylemişlerdir: “İstikâmet, Kelime-i Tevhîd’i diliyle söyledikten sonra bu ikrârında sâbit kalmak ve gereğini yerine getirmektir.” Hz. Ebû Bekir’in (r.a.): “Hem dil hem de amelle doğruluğu esas almak ve ikrârdan sonra putlara tapınmamak”; Hz. Ömer’in (r.a.): “Münâfıklık yapmamak ve tilkiler gibi hilekâr olmamak”; Hz. Osman’ın (r.a.): “Amellerde ihlâslı olmak”; Hz. Ali’nin (r.a.): “Farzları edâ etmek” şeklinde yorumladıkları da belirtilmiştir. “İstikâmet; fânî olandan râğbetini kesip, Bâkî olana yönelmektir. İkrârından firar etmeyip kararlı olmak” da denmiştir.⁹¹² İbn Kesîr (774/1372), “istikâmet; amelleri ihlâs ile yapmak ve Allâh’ın şeriatında belirttiği şekilde gerçekleştirmektir”⁹¹³; Hattâbî (388/998) ve İbnü’l-Esîr (606/1209); “İstikâmet, hayatta adâleti esas tutmak ve İslâm üzere yaşama hususunda kararlı olmaktır”⁹¹⁴; Kurtubî (656/1258) de “istikâmet, itaatten sapmamaktır”⁹¹⁵ diye tarif etmişlerdir.

Nebî’nin (s.a.s.) “îmân ettim” dedikten sonra istikâmet üzere olmayı tavsiye etmesi dikkate değer bir durumdur. Yukarıda zikri geçen âyet, konunun önemini ve değerini yeterli derecede açıklamıştır. Netice olarak îmân ile istikâmet, birbirinden ayrılması mümkün olmayan ve Müslüman şahsiyeti inşâ eden en temel iki değerdir.

Sonuç olarak: Ğarîb kelimelerin izahında şârihler ile *Ğarîbü’l-Hadîs* müellifleri zaman zaman farklı lafızlar kullanmış olsalar da aynı anlamları söyledikleri görülmektedir. Anlam açısından genişlemeye uğradığı söylenen “Hicret” kelimesi ise Resûlullâh’ın (s.a.s.) ifadesinde hem “yurdundan ayrı ve uzak kalmak” hem de “manen kötülükleri terk etmek” şeklindeki geniş anlamıyla ifade edildiğini görüyoruz.

⁹¹⁰ **Müslim**, İmân, 62; **Tirmizî**, Zühd, 60; **İbn Mâce**, Fiten, 12; İbn Hanbel, Ahmed, **Müsned**, III/413, IV/385.

⁹¹¹ **Kâdî İyâz**, a.g.e., I/275; **Nevevî**, a.g.e., II/199.

⁹¹² Nesefî, Abdullah b. Ahmed, **Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl**, thk. Mervân Muhammed Şe’âr, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 1996, IV/137-138; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur’ân Dili**, Eser Neşriyat, 1979, byy., VI/4200.

⁹¹³ İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmâil, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1996, IV/106-107.

⁹¹⁴ **Hattâbî**, a.g.e., “k.v.m.”, I/362; **İbnü’l-Esîr**, a.g.e., “k.v.m.”, s. 768.

⁹¹⁵ **Kurtubî**, a.g.e., I/221-222.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Îmân konusu, Resûlullâh'ın ve ashâbının sürekli gündeminde olmuştur. Resûlullâh (s.a.s.), ashâbı arasında bulunduğu esnada bazen bizzat Cibrîl'in (a.s.), bazen yabancı bir kişinin, bazen de bir sahâbînin gelip soru sormaları ve O'nun da bu sorulara cevap vermesi şeklinde; bir başka zaman bizzat Resûlullâh'ın (s.a.s.) oluşturduğu gündemle canlılığını hep muhafaza etmiştir. Zaten inen âyetler de konuyu sürekli canlı tutmuştur. Çünkü tevhîde bağlı îmân, Nübüvvet programının temelini teşkil eder.

Tâbiûn neslinin öncülüğünde, ikinci asırdan itibaren îmânla ilgili hadîsler müstakil cüz ve kitaplarda derlenmiş, nihâyet olgunluk döneminde konularına göre (ale'l-ebvâb) tasnif edilen kitaplarda yer alan asıl konulardan birisi olmuştur. Bunlardan bazıları “*Kitâbü'l-Îmân*” şeklinde olsa da bazıları “Tevhîd”, “Kazâ ve Kader”, “Hesâb, Mîzân, Şefâ‘at, Cennet ve Cehennem” gibi îmânla ilgili başka kavramlar etrafında teşekkül etmiştir.

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (224/838), İbn Ebî Şeybe (245/849) ve Muhammed b. Yahyâ b. Ömer el-Adenî (243/847), *Kitâbü'l-Îmân* ismiyle müstakil eser tasnif eden ilk dönem İslâm âlimlerinden sadece birkaçıdır. *Kütüb-i Sitte* musannıflarından Ebû Dâvûd hariç, diğerlerinin hepsi, eserlerinde “*Kitâbü'l-Îmân*” veya “*Bâbü'n fi'l-Îmân*” ismiyle bölümler oluşturmuşlardır. Bu musannıfların hepsi de, îmânın söz ve amelden ibaret olduğunu ve artıp eksilebileceğini ortaya koyan rivayetleri eserlerine almışlardır. İmâm Buhârî, *Kitâbü'l-Îmân*'a başlarken “Îmân söz ve fiildir; artar ve eksilir” kaydını düşmüş; ele aldığı hadîslerde ve seçtiği bâb başlıklarında da aynı hassasiyeti korumuştur. Ondan sonra gelen musannıfların seçtikleri hadîsler, îmân konusunda Buhârî ile aynı görüşte olduklarını göstermektedir. Nitekim müstakil olarak telif edilmiş olan îmân konulu ilk eserlerde de bu durum dikkat çekicidir.

Kitâbü'l-Îmân'ların ihtiva ettikleri hadîslerin bir diğer özelliği de, Kaderiyye, Cehmiyye, Mürcie ve Râfızîler başta olmak üzere, Selef ve Ehl-i Sünnet'in îmân anlayışına ters görüş ortaya koyan birçok fırkaya reddiye özelliği taşımalarıdır. Nitekim şârihler sık sık buna temas etmişlerdir.

Âyetlerin tespit ettiği temel inanç esasları ile hadîsler tam bir uyum içerisinde. Âyetlerin değindiği fakat tafsilat vermediği “şefa‘at”, “ru'yetullâh”, “sırât”, “gazap”, “tekîm”, “tecellî”, “mecî”, “nüzûl”, “en-nidâ bi's-savt” gibi îmâna ait fer'î meseleler hakkında hadîslerde geçen izahlar ise yegâne bilgi özelliği taşımaktadır.

Hadîslerin ifade ettiği îmân, hayata rengini veren amelî bir îmandır ve söylemden çok eylemi öncelemektedir. Bu da, musannıfların îmanı söz ve fiilden ibaret görmelerinin dayanağını oluşturmaktadır.

Şârihler, îman konusunu kendi mezhebî görüşlerinin etkisinde kalarak ama musannıfın düşüncesine de saygı duyarak şerh etmişlerdir. Onlar, şerhlerinde asla musannıfın maksadının hatalı olduğunu söylememişlerdir. Daha çok, diğer şârihlerin görüşlerini paylaştıktan sonra şayet katılmadıkları hususlar var ise bunu gerekçesiyle birlikte belirtmişlerdir. Ancak, genellikle ortak kanaat üzere oldukları, yaptıkları izahlardan ve birbirinden naklettikleri yorumlardan anlaşılmaktadır.

Şerhlerde dikkat çeken bir diğer özellik de şârihlerin, ya İbn Receb el-Hanbelî örneğinde olduğu gibi Selef'e ait îmân anlayışını ya da Nevevî, Kâdî Âyâz, İbn Hacer ve Aynî örneklerinde olduğu gibi çoğunlukla Ehl-i Sünnet îman anlayışını savundukları ve canlı tuttukları görülmektedir. İbn Receb, îmânı söz ve fiil olarak değerlendirirken Buhârî ile aynı noktadadır. Diğerleri ise îmânı tasdik ve ikrâr olarak değerlendirirler ve amelî îmânın kemâli için gerekli görürler. Aslında amelî olmayan veya şeriata ters düşen amellerde bulunan kişinin îmandan çıkmayacağını belirten birinci görüş ile amelî îmandan ayrı değerlendiren ikinci görüş amelin, îmanın kemâli için gerekli olduğu noktasında birleşmektedirler. Buna göre aslında her ikisi de aynı şeyi söylemektedirler ve bu, Ehl-i Sünnet'in îmân anlayışıdır. İhtilaf ise “îmân” ve “İslâm” lafızlarına yüklenen anlam farkından kaynaklanmaktadır. Şerhlerde sık sık Kaderiyye, Mürcie, Râfiziyye, Cehmiyye gibi diğer fırkalara göndermeler ve onların görüşlerine karşı hadîslerden cevaplar da serdedilmektedir.

Tezimize esas teşkil eden *Kütüb-i Sitte*'ye ait şerhler içerisinde en fazla izahın Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri'ne ait olduğunu gördük. Diğer hadîs tasnifatının genel hatlarıyla hem içerdikleri hadîsler hem de şârihlerince bu eserlere yapılmış izahlar açısından Buhârî ve Müslim'e tâbî olduklarını müşahade ettik. Bu nedenle çalışmamızda Buhârî ve Müslim hadîsleri ile şerhleri belirgin bir şekilde öne çıkmıştır. Ancak yeri geldikçe diğer şerhlere ait dikkat çekici tespitlerden ve izahlardan da istifade edilmiştir.

Yine çalışmamızın bir başka özelliği, hadîslerde geçen ve şârihlerce ğarîb görülen kelimelere yine şârihlerce yapılan açıklamaların tespitidir. Bu kelimelerin tespitinde musannıflar ve şârihlerin yaşadıkları asırlar arasında geçen zamanın uzaklığı, ğarîb görülen lafızların tespiti ve izahı açısından belirleyici olmaktadır. Bunu, hadîslerin anlamları herkesçe bilinmeyen kelimelerini izah eden *Ğarîbü'l-Hadîs* isimli eserlerde de görmek

mümkündür. Meselâ bu sahadaki ilk eserler –Ebû Ubeyd Ma'mer b. el-Müsennâ (210/825) örneğinde olduğu gibi- tasnif döneminde ortaya konmaya başlamıştır ve bunlar, birkaç sayfadan mütşekkil birer risale özelliği taşırlar. Şerhçiliğin olgunluk döneminde –İbnü'l-Esîr (606/1209) örneğinde olduğu gibi- telif edilen *Ğarîbü'l-Hadîs*'ler ise, içerdikleri kelime sayıları açısından oldukça geniş çaplıdırlar. Bu da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yaşadığı zamana yakın dönemde yaşayan insanların daha sonraki asırlarda ğarîb görülen kelimelerden birçoğunun anlamlarını bildiklerine, ancak zamanla yeni müslüman olan insanların birçoğunun acem olması veya coğrafi farklılıklardan kaynaklanan nedenlerle ğarîb kelimelerin çoğaldığına işaret eder.

Îmân konulu hadislerin şerhinde *Ğarîbü'l-Hadîse* müracaat etmedeki amacımız, zaman içerisinde sayısı artan ve manası herkesçe bilinmeyen bu kelimelerin anlam dünyamızdan neleri taşıdıklarını ve bu kelimelerin îmânla alakalı hangi hususiyetleri ifade ettiklerini; bir de bu kelimelerin zamanla anlam kayması, genişlemesi veya daralmasına maruz kalıp kalmadıklarını tespit etmektir. Şârihlerin izah ettiği kelimelerden bugün çok rahat kullandığımız ve toplumda genel hatlarıyla bilindiğini düşündüğümüz bir kısmını değerlendirmeye almadık. Açıklamasına müracaat ettiğimiz kelimeler ise, îman konusunda ruhumuzla cesdimizin homojen bir bütünlük içerisinde olması gerektiğini, îmân ile amelin birbirinden ayrılması neredeyse mümkün olmayacak derecede birbirinin mülâzımı olduğunu, îmânın insanda büyük bir pozitif enerji oluşturduğunu ifade etmeleri dikkat çekicidir.

“İhsân”, “Nasîhat”, “Hicret ve Muhâcir”, “Ma'rûf ve Münker” gibi kavramların açıklamalarında görüldüğü üzere îmân, kişiyi çevresine karşı duyarlı ve hayırhâh olmaya sevk etmektedir. Bu ve benzeri kelimeler bir “model insan” tanımını yapmaktadırlar. Ayrıca kâmil mü'mini tanımlayan “anahtar” özellikli kelimelerdir.

Bu kelimelerin anlamlarında zamanla neredeyse hiçbir değişikliğin, anlam genişlemesi veya daralmasının olmadığına tespiti ise, ilimdeki istikrarı ve îmândaki sübutu gösterdiği kanaatindeyiz. Diğer taraftan, tek bir kelimeyle birçok mânâları ifade etmek, ancak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “cevâmi'u'l-kelim” oluşuyla izah edilebilir.

Yaptığımız çalışma, *Ğarîbü'l-Hadîs* çerçevesiyle sınırlandırılmıştır. Bir başka çalışmada, şârihlerin mezhebî yaklaşımları çerçevesinde *Kitâbü'l-Îmân*'ların incelenmesinin faydalı olacağı kanaatini taşıyoruz.

BİBLİYOĞRAFYA

KUR'ÂN-I KERÎM

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd (1968), *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1990.

_____, *Miftâhu Küñûzi's-Sünne*, Dâru'l-Hadîs, Kâkire, tsz.

AÇIKLAMALI MECELLE (*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*), Açıklama ve Kontrol Ali Himmet Berki, Hikmet Yayınları, İstanbul, tsz., "*İkrâh*", md. numarası 948.

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed (241/855), *Müsned*, thk. Ahmed M. Şâkir, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1995, I-XX.

_____, *er-Reddû 'ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*, thk. Ali Sami Neşşâr - Ammâr Cemil Tâlibî (Akâidu's-Selef içinde), İskenderiye, 1971.

APAYDIN, H. Yunus, "*Haber-i Vâhid*", D.İ.A., İstanbul, 1996, c. XIV.

ARMAĞAN, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1992.

ATAY, Hüseyin, *İslâm'ın İnanç Esasları*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1992.

AYDIN, Ali Arslan, *İslâm'da İmân ve Esasları Âmentü Şerhi*, Dila Yayıncılık, İstanbul, 2005.

AYDINLI, Abdullah, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, İFAV Yayınları, 2009,

AYNÎ, Bedrüddîn, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (855/1451), *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I-XXV.

BÂKILLÂNÎ, Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib (403/1013), *et-Temhîd*, nşr. İmâduddîn Ahmed Haydar, Beyrut, 1987.

BEHİY, Muhammed, *İslâm Düşüncesinin İlahi Yönü*, çev. Sabri Hizmetli, Fecr Yayınevi, Ankara, 1992.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (256/870), *el-Câmi'u's-Sahîh* (Mevsû'atü'l-Hadîsi's-Şerîf içinde), tsh. Sâlih b. Abdü'l-Azîz, Dâru's-Selâm, Riyad, 2008.

CÜBRAN, Mes'ûd, *er-Râid*, Dâru'l-İlim, Beyrut, 1967.

ÇAKAN, İsmail Lütfi, *Hadîs Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2008.

_____, *Hadîs Edebiyatı*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996.

- _____, “*Hadîs Edebiyatında İmânla İlgili Bölümlerin Muhteva Değerlendirmesi*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1987-1988, sy. 5-6.
- DÂRİMÎ**, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Abdurrahmân (255/869), *Sünen*, Dâru’l-Kütübi’l-‘Arabî, Beyrut, 1996, I-II.
- EBÛ DÂVÛD**, Süleymân b. Eş‘as Sicistânî (275/888) *Sünen* (Mevsû‘atü’l-Hadîsi’ş-Şerîf içinde), tsh. Sâlih b. Abdü’l-Azîz b. Muhammed, Dâru’s-Selâm, Riyad, 2008.
- EBÛ HANÎFE**, Nûman b. Sâbit (150/767), *el-Âlim ve’l-Müteallim*, çev. Mustafa Öz, (İmâm-ı Azam’ın Beş Eseri içinde), İstanbul, 1981.
- _____, *el-Vasıyye* (İmâm-ı Azam’ın Beş Eseri içinde), çev. Mustafa Öz, İstanbul, 1981.
- _____, *el-Fıkhu’l-Ekber* (İmâm-ı Azam’ın Beş Eseri içinde), çev. Mustafa Öz, İstanbul, 1981.
- EBÛ NU‘AYM**, Ahmed b. Abdullah (430/1039), *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- EBÛ UBEYD**, Kâsım b. Sellâm Herevî (224/839), *Ğarîbü’l-Hadîs*, thk. Muhammed Abdulmuîd Hân, Dâru’l-Kitâb el-Arabî, Beyrut, 1996, I-IV.
- _____, *Kitâbü’l-İmân*, thk. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut-Şam, 1983.
- EBÛ YA‘LÂ**, Ahmed b. Ali b. Müsennâ Temîmî (307/919), *Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru’l-Me’mûn Li’t-Türâs, Şam-Beyrut, 1989.
- EBÛ ZEHRÂ**, Muhammed, *İslâm’da Siyâsî, İtikâdî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, trc. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Abdülkadir Şener, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1983, I-II.
- ECE**, Hüseyin Kerim, *İslâm’ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.
- ELBÂNÎ**, Nâsiruddîn, “*Âhâd Hadîslerin Akâid ve Ahkâmında Hüccet Olması Meselesi*”, çev. Ahmet Yıldırım, SDÜİFD, sy. 9, Isparta, 2002.
- ERTÜRK**, Mustafa, “*Haber-i Vâhid*”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1996, c. XIV.
- EŞ‘ARÎ**, Ebu’l-Hasen Ali b. İsmâil (324/936), *Kitâbü’l-Lüma’ fi’r-Red ‘Alâ Ehli’z-Zeyğ ve’l-Bid‘a*, nşr. Richard J. Mc. Carthy, Beyrut, 1953.
- _____, *el-İbâne ‘an Usûli’d-Diyâne*, Dâru İbn Zeydûn, Beyrut, tsz.
- _____, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 1990.
- FİRÛZÂBÂDÎ**, Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb (817/1414), *el-Kâmûsu’l-Muhît*, thk. Enes Muhammed Şâmî - Zekeriyyâ Câbir Ahmed, Dâru’l-Hadîs, Kâhire, 2008.

GÖLCÜK, Şerafeddin, *Kelâm Tarihi Kişiler Görüşler Eserler*, Esra Yayınları, Konya, 1992.

_____, “İsimler ve Hükümler Yönünden İmân ve İslâm Kavramları”, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Dergisi, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977.

GÖLCÜK, Şerafettin - **TOPRAK**, Süleyman, *Kelâm*, Tekin Kitabevi, Konya, 2010.

GÖRMEZ, Mehmet, “Hz. Peygamber’in Bir Din Tanımı, Bir Hadîsin Semantik Tahlili”, Diyanet İlmî Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayı, Ankara, 2000.

ĞAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed (505/1111), *el-Mustasfâ Min İlmi’l-Usûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hâfız, Medine, tsz. I-IV.

HÂKİM, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Nisâburî (405/1014), *Ma’rifeti Ulûmi’l-Hadîs*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin, Beyrut, 1977.

HANSU, Hüseyin, *Mu’tezile ve Hadîs*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2004.

HARMAN, Ömer Faruk, “İslâm”, *D.İ.A.*, İstanbul, 2001, c. XXIII.

HATİBOĞLU, M. Said, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2004.

HATTÂBÎ, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm Büstî (388/998), *Ğarîbü’l-Hadîs*, thk. Abdülkerim İbrâhîm Azbâvî, Câmi’atü Ümmü’l-Kurâ, Mekke, 1402, I-III.

_____, *Me’âlimü’s-Sünen*, tsh. Muhammed Râğib Debbâğ, Matbaatü’l-İlmiyye, Halep, 1932, I-IV.

İBNÜ’L-‘ARABÎ, Ebû Bekir Muhammed (542/1147), *Ârızâtü’l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhi’t-Tirmizî*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, tsz., I-XIII.

İBN BATTÂL, Ebu’l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Yâsîr b. İbrâhîm, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 2002, I-X.

İBNÜ’L-CEVZÎ, Ebu’l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, (597/1201), *Ğarîbü’l-Hadîs*, thk. Abdülmü’tî Kal’acî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1985, I-II.

İBN EBÎ’L-‘İZZ, Ali b. Ali b. Muhammed Dimeşkî (796/1394), *Şerhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye*, thk. Abdullah b. Abdu’l-Muhsin Türkî - Şu’ayb Arnavût, Müessetü’r-Risâle, Beyrut, 2011, I-II.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekir Abdullah (235/849), *Kitâbü’l-İmân*, thk. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut - Şam, 1983.

İBNÜ’L-ESÎR, Mecdüddîn Ebu’s-Seâdât Mübârek b. Muhammed Cezerî (606/1209), *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, thk. Râid b. Sabri İbn Ebî ‘Alefe, Beytü’l-Efkâr, Ürdün, 2003,

- İBN HACER**, Ahmed b. Ali Askalânî (852/1448), *Fethu'l-Bârî bi Şerhi İmâm Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî*, thk. Abdulkadir Şeybe Hamd, Mektebetü Melik Fahd, Riyad, 2001, I-XIII.
- _____, *Nüzheti'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahı Ehli'l-Eser*, Dâru Advâi's-Selef el-Mısriyye, Kâhire - Dâru'l-Furkân el-Mısriyye, Eşmûn, 2009.
- İBN HAZM**, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (456/1064), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut, tsz., I-VIII.
- _____, *Usûl-i Din*, çev. İbrahim Aydın, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.
- İBN KESÎR**, Ebu'l-Fidâ İsmâil (774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1996, I-IV.
- İBN KUTEYBE**, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim Dîneverî, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, nşr. Seyyid Ahmed Sakr, Kâhire, 1973.
- _____, *Garîbü'l-Hadîs*, thk. Dr. Abdullah Cubûrî, Matbaatü'l-Ânî, Bağdat, 1996, I-III,
- İBN MÂCE**, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd (273/886), *Sünen* (Mevsû'atü'l-Hadîsi's-Şerîf içinde), tsh. Sâlih b. Abdü'l-Azîz b. Muhammed, Dâru's-Selâm, Riyad, 2008.
- İBN MANZÛR**, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali Kebîr - Muhammed Ahmed Hasbullâh - Hâşim Muhammed Şâzelî, Kâhire, 1986.
- İBN RECEB**, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed Hanbelî (795/1393), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Mahmûd b. Şa'bân b. Abdu'l-Maksûd ve Heyeti, Mektebetü Ğurabâ el-Eseriyye, Kahire, I-X.
- İBNÜ'S-SALAH**, Ebû Amr Osman b. Abdurrahmân Şehrezûrî (643/1245), *Ulûmü'l-Hadîs*, thk. Nureddin Itr, Dîmeşk, 1986.
- İBN TAYYİB**, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ali Basrî (463/1071), *Kitâbü'l-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Muhammed Hamîdullah, Ma'hedi'l-İlmi'l-Fransî Li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, Şam, 1964, I-II.
- İBRÂHÎM**, Mustafa - **ZEYYÂT**, Ahmet Hüsni - **ABDÜLKÂDİR**, Hâmid - **NECCÂR**, Muhammed Ali, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996.
- İSFEHÂNÎ**, Ebu'l-Kâsım Hüseyin Ahmed b. Râgıb, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2001.
- İSLÂMOĞLU**, Mustafa, *İmân Risalesi*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2011.

- _____. *Hayat Kitabı Kur'ân, Gerekçeli Meâl-Tefsîr*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2008, I-II.
- KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR**, İbn Ahmed (415/1024), *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, nşr. Abdülkerim Osman, Kahire, 1996.
- KÂDÎ İYÂZ**, Ebu'l-Fadl İyâz b. Mûsâ (544/1149), *İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, thk. Yahyâ İsmâil, Dâru'l-Vefâ, Mansûra 1998, I-IX.
- KAHRAMAN**, Abdullah, “*Mu'tezilî Usulcü Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'ye Göre Bilgi Kaynağı ve Delil Olarak Âhâd Haberler*”, Ma'rife Dergisi, Yıl:3, Sayı:3, Konya, 2003.
- KANDEMİR**, Yaşar, “*Garîbu'l-Hadîs*”, D.İ.A., c. XII.
- KARAMAN**, Fikret, *Sünnet'in Işığında Teblîğ ve Davet*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2007.
- KARAMAN**, Hayreddin - **ÇAĞIRICI**, Mustafa - **DÖNMEZ**, İbrahim Kâfi - **GÜMÜŞ**, Sadreddin, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2012, I-IV.
- KURTUBÎ**, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Amr b. İbrâhîm (656/1258), *el-Müfhim Limâ Eşkele Min Telhîsı Kitâbı Müslim*, thk. Ahmed Muhammed Seyyid ve dğ., Dâru İbn Kesîr- Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Şam-Beyrut, 1996, I-VII.
- KILAVUZ**, A. Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1987.
- KILIÇ**, Recep, *Âyet ve Hadîslerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1995.
- KIRBAŞOĞLU**, M. Hayri, *Alternatif Hadîs Metodolojisi*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2002.
- _____, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Fecr Yayınları, Ankara, 1993.
- KİRMÂNÎ**, Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali (786/1384), *el-Kevâkibü'd-Derârî Şerhu'l-Kirmânî 'ale'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1981, I-XXV.
- KOÇKUZU**, Ali Osman, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşrî Yönlerinden Değeri*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1988.
- KOÇYİĞİT**, Talât, *Hadîs Usûlü*, T.D.V. Yayınlar, Ankara, 2008.
- _____, *Hadîşçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1988.
- _____, “*Âhâd Haberlerin Değeri*”, AÜİFD, Ankara, 1996, sy. 14.
- KOMİSYON**, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Türdav, İstanbul, 1981.

- KONYALI** Mehmed Vehbi Efendi (1949), *Büyük Kur'an Tefsiri Hülâsatü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966, I-XVI.
- KUBAT**, Mehmet, “*Kelâm İlmi'nin Yeniden İnşasında Hadis'in Rolü*”, Kelâm İlmi'nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu (Tebliğ), Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Elazığ, (13- 15 Eylül 2004).
- MÂTURÎDÎ**, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed (333/644), *Kitâbü't-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2002.
- MEVDÛDÎ**, Seyyid Ebu'l-‘Alâ, *İslâmî Kavramlar*, trc. Süleyman Akyüz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1986.
- MÜSLİM**, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc (261/875), *Sahîh* (Mevsû‘atü'l-Hadîsi’s-Şerîf içinde), tsh. Sâlih b. Abdü'l-Azîz b. Muhammed, Dâru’s-Selâm, Riyad, 2008.
- NESÂÎ**, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu‘ayb (309), *Sünen* (Mevsû‘atü'l-Hadîsi’s-Şerîf içinde), tsh. Sâlih b. Abdü'l-Azîz b. Muhammed, Dâru’s-Selâm, Riyad, 2008.
- NESEFÎ**, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Mervân Muhammed Şe‘âr, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 1996, I-IV.
- NEVEVÎ**, Muhyiddîn (676/1277), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, thk. Halîl Me'mûn Şîhâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, I-XIX.
- NURSÎ**, Said, *İşârâtü'l-İ‘câz fî Mezânn'l-Îcâz*, trc. Abdülmecid Nursî, tahkikli ve dipnotlu baskı, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2014.
- ÖZAFŞAR**, Mehmet Emin, *Hadîsi Yeniden Düşünmek (Fıkhi Hadîsler Bağlamında Bir İnceleme)*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.
- ÖZPINAR**, Ömer, *Hadîs Edebiyatı'nın Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013.
- PAÇACI**, İbrahim, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yayınları, Kalkan Matbaası, Ankara, 2005.
- RÂZÎ**, Muhammed b. Ebî Bekr Abdülkâdir, *Muhtârü's-Sihâh*, thk. M. Hüsnî Abdurrahmân-Ramazân Abdulmuttalib, Dâru'l-Endelüs el-Cedîde, Mısır, 2009.
- RİZÂ**, Muhammed Reşîd, *Tefsîru'l-Menâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz., II. Baskı, I-XII.
- SÂBÛNÎ**, Nureddîn, Ebû M. Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr Buhârî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, trc. Bekir Topaloğlu, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2005.
- SARI**, Mevlût, *Arapça-Türkçe Lügat*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1992.
- SERKÂVÎ**, Ahmed İkbâl, *Mu'cemu'l-Me'âcim*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993.

- SİBÂÎ**, Mustafa, *İslâm Hukukunda Sünnet*, çev. Kamil Tunç, Girişim Yayınları, İstanbul, 1989.
- SİDDİKÎ**, M. Z., “*İslâm Hukukunda Hadîsin Yeri*”, çev. Esad Kılıçer, AÜİFD, Ankara, 1964, sy. 12.
- SİNANOĞLU**, Mustafa, “*İmân*” ve “*İslâm*”, *D.İ.A.*, İstanbul, 2001, XXII.
- SUBHÎ SÂLÎH** (1407/1986), *Hadîs İlimleri ve Hadîs Istılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996.
- SUYÛTÎ**, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekir (911/1505), *ed-Dîbâc ‘alâ Sahîhi Müslim İbni’l-Haccâc*, thk. Ebû İshâk Huveynî, Dâru Affân, S. Arabistan, 1996, I-VI.
- _____, *Sünenü’n-Nesâî bi Şerhi Hâfız Celâleddîn es-Suyûtî ve Hâşiyetü’l-İmâm es-Sindî*, thk. Mektebetü Tahkîki’t-Türâs el-İslâmî, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, tsz., I-V.
- _____, *Tedribü’r-Râvî Şerhu Takrîbi’n-Nevevî*, thk. Abdü’l-Vahhâb Abdü’l-Latîf, Riyad, tsz., I-II.
- ŞÂFÎÎ**, Muhammed b. İdris (204/819), *er-Risâle*, çev. Abdülkadir Şener - İbrahim Çalışkan, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1997.
- ŞAHİN**, Hasan, *Mâtürîdî’ye Göre Din*, Kayseri, 1982.
- ŞEHRİSTÂNÎ**, Muhammed b. Abdülkerim (548/1153), *Dinler ve Mezhepler Tarihi*, trc. Muharrem Tan, Akademi Yayınları, İstanbul, 2006.
- TABERÎ**, Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdü’l-Muhsin et-Türkî, Merkezü’l-Buhûs ve’d-Dirâsât el-Arabiyye ve’l-İslâmiyye, Kâhire, 2001, I-XXVI.
- TAFTAZÂNÎ**, Mes‘ud b. Ömer b. Abdullah Sa’duddîn, *Şerhu’l-Akâid*, trc. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999.
- TALU**, Sümeyra, “*Hadîslerin Akaiddeki Yeri (Ebu’l-Muîn en-Neseî ve İmâm Gazzâlî Örneği)*”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.
- TİRMİZÎ**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (279/892) *Sünen* (Mevsû‘atü’l-Hadîsi’s-Şerîf içinde), tsh. Sâlih b. Abdü’l-Azîz b. Muhammed, Dâru’s-Selâm, Riyad, 2008.
- TUNÇ**, Cihat, “*Kelâm İlmi’nde Niçin Kesin Bilgiye İhtiyaç Vardır?*”, *Bilimname*, Yıl: 1, Sayı: 2, Kayseri, 2003.
- TÜCÎBÎ**, Muhammed Sumâdeh, *Muhtasarı Tefsîri’t-Taberî*, Dâru İbn Kesîr, Şam - Beyrut, 2004.

- UĞUR**, Mücteba, *Hadîs İlimleri Edebiyatı*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1996.
- ULUDAĞ**, Süleyman, *Taftazânî, Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*, İstanbul, 1991.
- WENSİNCK**, A. J., *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzı'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Beril Matbaası, Leiden, 1943.
- YARDIM**, Ali, *Hadîs I-II*, Damla Yayınevi, İstanbul, 2010.
- YAVUZ**, Yûsuf Şevki, *Akıl*", *D.İ.A.*, İstanbul, 1989, c. II.
- _____, *"Elmalılı Muhammed Hamdi"*, *D.İ.A.*, İstanbul, 1995, c. XI.
- YAZIR**, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, byy., 1979, I-X.
- YEPREM**, Mustafa Saim, *Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2011.
- ZEHEBÎ**, Şemsüddin, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Şu'ayb Arnavût - Kâmil Harât, Beyrut, 1982, I-XII.
- ZEMAHŞERÎ**, Cârullah Mahmûd b. Ömer (538/1143), *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs*, thk. Ali Muhammed Becâvî - Muhammed Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan, tsz., I-IV,

EKLER**EK-1:Yüksek Lisans Tez Çalışması Orijinallik Raporu**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı	Adem BEBEK
Öğrenci Numarası	092212102
Enstitü Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	İlahiyat
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Veli ATMACA
Tez Başlığı (Türkçe)	Hadislerde İman Konusuna Şârihlerin Yaklaşımı (Kütüb-i Sitte Özelinde)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 222 sayfalık kısmına ilişkin 22.05.2015 tarihinde şahsim tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 19'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul Onay ve Bildirim sayfaları hariç.
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim

Doç. Dr. Veli ATMACA

Danışmanın Adı-Soyadı

(İmzası)

Anabilim Dalı Başkanı

(İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde intihal program raporu ve ilgili makale şartını sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dahilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

ÖZGEÇMİŞ

1968 Yılı'nda Mersin Silifke'de doğdu. İlkokulu Silifke'de, Orta ve Lise Eğitimini Erdemli İmâm Hatip Lisesi'nde, Yüksek Öğrenimini de Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı.

1994 Yılı'nda İmâm-Hatip olarak memuriyete başladı. 1998-1999 yıllarında Konya İl Müftülüğü'nde Stajyer Vâiz olarak çalıştı. 1997-1999 yıllarında Konya Selçuk Eğitim Merkezi'nde Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmet İçi Eğitim İhtisas Kursunu bitirdi ve 1999-2003 yıllarında Çankırı Eldivan İlçe Müftüsü olarak görev yaptı.

2004-2008 yıllarında Hollanda'da din görevlisi olarak çalıştı. 2008-2013 yıllarında Diyarbakır İli Ergani İlçe Müftülüğü görevinde bulundu. 2013 Yılı'nda Mersin Bozyazı İlçe Müftülüğü görevine atandı ve halen bu görevine devam etmektedir. Arapça ve Hollandaca bilmektedir. Evli ve dört çocuk babasıdır.